

T.C.

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

EĞİTİM BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

TÜRKÇE VE SOSYAL BİLİMLER EĞİTİMİ ANA BİLİM DALI

SOSYAL BİLGİLER EĞİTİMİ BİLİM DALI

MECMÛA-İ FÜNÛN'A YANSIYAN TANZİMAT DÖNEMİ

EĞİTİM ANLAYIŞI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

BÜŞRA KILIÇOĞLU

0000-0002-0588-2650

BURSA

2023

T.C.

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

EĞİTİM BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

TÜRKÇE VE SOSYAL BİLİMLER EĞİTİMİ ANA BİLİM DALI

SOSYAL BİLGİLER EĞİTİMİ BİLİM DALI

MECMÛA-İ FÜNÛN'A YANSIYAN TANZİMAT DÖNEMİ
EĞİTİM ANLAYIŞI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

BÜŞRA KILIÇOĞLU

0000-0002-0588-2650

Danışman

Prof. Dr. Fatih DEMİREL

BURSA

2023

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK

Bu çalışmadaki tüm bilgilerin akademik ve etik kurallara uygun bir şekilde elde edildiğini beyan ederim.

BÜŞRA KILIÇOĞLU

11/01/2023

EĞİTİM BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
YÜKSEK LİSANS/DOKTORA BENZERLİK YAZILIM RAPORU

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
EĞİTİM BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
TÜRKÇE ve SOSYAL BİLİMLER EĞİTİMİ ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

Tarih: 10/01/2023

Tez Başlığı / Konusu: Mecmûa-ı Fünûn'a Yansıyan Tanzimat Dönemi Eğitim Anlayışı

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam XIV+72 sayfalık kısmına ilişkin, 10/01/2023 tarihinde şahsım tarafından *Turnitin* adlı intihal (benzerlik) tespit programından (Turnitin)*aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 15'tir.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kaynakça hariç
- 2- Alıntılar hariç/dahil
- 3- 5 kelimededen daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Uludağ Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Tez Çalışması Özgünlük Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal (benzerlik) içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

Tarih ve İmza

Adı Soyadı: Büşra KILIÇOĞLU
Öğrenci No: 801971014
Anabilim Dalı: Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Ana Bilim Dalı
Programı: Sosyal Bilgiler Eğitimi Bilim Dalı
Statüsü: Y.Lisans Doktora

Danışman
(Adı, Soyadı, Tarih)
Prof. Dr. Fatih DEMİREL

YÖNERGEYE UYGUNLUK ONAYI

“Mecmûa-i Fünûn’a Yansıyan Tanzimat Dönemi Eğitim Anlayışı” adlı yüksek lisans tezi, Bursa Uludağ Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanmıştır.

Tezi Hazırlayan

Büşra KILIÇOĞLU

Danışman

Prof. Dr. Fatih DEMİREL

Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Ana Bilim Dalı Başkanı

Prof. Dr. Gökhan ARI

T.C.
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
EĞİTİM BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE,

Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Ana Bilim Dalı'nda 801971014 numara ile kayıtlı Büşra KILIÇOĞLU'nun hazırladığı "Mecmûa-i Fünûn'a Yansıyan Tanzimat Dönemi Eğitim Anlayışı" konulu yüksek lisans çalışması ile ilgili tez savunma sınavı, //2023 günü saatleri arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin/çalışmasının **(başarılı/başarısız)** olduğuna **(oybirliği/oy çokluğu)** ile karar verilmiştir.

Üye (Tez Danışmanı ve Sınav Komisyonu Başkanı)

Prof. Dr. Fatih DEMİREL

Bursa Uludağ Üniversitesi

Üye

Doç. Dr. Sabri BECERİKLİ

Bursa Uludağ Üniversitesi

Üye

Dr. Öğr. Üyesi Muhittin KUL

Artvin Çoruh Üniversitesi

ÖN SÖZ

Bu çalışmanın konusu Cemiyet-i İlmiye-i Osmâniye'nin yayın organı olarak Temmuz 1862'de neşredilmeye başlanan Mecmûa-i Fünûn adlı dergide yer alan eğitim ile ilgili yazıların incelenmesidir. Çalışmada, Tanzimat Dönemi eğitimin tarihi gelişimine değinildikten sonra dergide yer alan eğitimle ilgili yazılar incelenmiş ve değerlendirilmiştir. Bu doğrultuda Tanzimat Dönemi eğitim anlayışının oluşum süreci bir yönüyle ortaya konulmuştur.

Danışmanlığımı üstlenerek yüksek lisans tez konumun belirlenmesinden tamamlanmasına kadar olan süreçte bilgi, birikim ve tecrübeleriyle bana yol gösteren değerli hocam ve danışmanım Prof. Dr. Fatih DEMİREL'e teşekkürlerimi sunarım. Görüş ve önerileriyle bu zorlu süreci kolaylaştırdığı için kendisine minnettarım.

Eğitim hayatım boyunca her türlü imkânı sunarak beni destekleyen, emek veren, her zaman yanımda olan, en az benim kadar sabır gösteren babam Erol KILIÇOĞLU ve annem Ayten KILIÇOĞLU'na; ayrıca ablam Kübra ZEHİR ve kardeşim Hüseyin KILIÇOĞLU'na teşekkür etmeyi bir borç bilirim.

Aynı okulda çalışmaktan mutluluk duyduğum meslektaşım Sayın Kenan BÖREKÇİOĞLU'na değerli vaktini ayırıp tezime katkıda bulunduğu için sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Büşra KILIÇOĞLU

ÖZET

Yazar Adı ve Soyadı	Büşra KILIÇOĞLU
Üniversite	Bursa Uludağ Üniversitesi
Ana Bilim Dalı	Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Ana Bilim Dalı
Bilim Dalı	Sosyal Bilgiler Eğitimi Bilim Dalı
Tezin Niteliği	Yüksek Lisans Tezi
Sayfa Sayısı	XIV+72
Mezuniyet Tarihi	.../.../2023
Tez	Mecmûa-ı Fünûn'a Yansıyan Tanzimat Dönemi Eğitim Anlayışı
Danışmanı	Prof. Dr. Fatih DEMİREL

MECMÛA-I FÜNÛN'A YANSIYAN TANZİMAT DÖNEMİ EĞİTİM ANLAYIŞI

19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde eğitim alanı da dahil olmak üzere birçok alanda köklü reformlar yapılmıştır. Osmanlı orduları girmiş olduğu savaşlarda yenilgiye uğrayınca devlet adamları yapılacak olan yeniliklerde önceliği askerî alana vermişlerdir.

Mühendishâne-i Bahrî-i Hümayun ve Mühendishâne-i Berrî-i Hümayun ile eğitim ve öğretim kurumlarında modernleşme başlamıştır. Sultan II. Mahmud döneminde modern eğitim kurumları açılmaya devam edilmiştir. Sultan Abdülmecid tahta çıktıktan sonra 1839'da Tanzimat Fermanı'nı yayımlatmıştır. Bu fermanda eğitim ile ilgili bir konuya değinilmemiş olmasına rağmen yapılmak istenilen yeniliklerin kalıcı olabilmesi için eğitim almış, bilgili bir topluma gerek olduğu düşünülmüştür. 1856 yılında yayımlanan Islahat Fermanı'nda ise Avrupa'nın eğitim ve bilim gibi alanlarından yararlanılacağı belirtilmiştir.

Bu çalışma beş bölümden oluşmuştur. Birinci bölümde araştırmanın problem durumu, araştırma soruları, araştırmanın konusu ve amacı, araştırmanın önemi ve araştırmanın sınırlılıklarından bahsedilmiştir. İkinci bölümde literatür; üçüncü bölümde yöntem; dördüncü bölümde araştırmadan elde edilen bulgulara yer verilmiştir. Osmanlı Devleti'nde açılan ilk modern okullardan kısaca bahsedilerek Tanzimat dönemi eğitim özellikleri ve tarihi gelişimi ele alınmıştır. Cemiyet-i İlmiye-i Osmâniye'nin kuruluşu, amaçları ve faaliyetleri; cemiyetin yayın organı olarak Temmuz 1862'de neşredilmeye başlanan Mecmûa-i Fünûn adlı dergi incelenmiştir. Sonuç bölümünde bu dergideki yazılar doğrultusunda Tanzimat Dönemi eğitim anlayışının oluşum süreci bir yönüyle ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Eğitim Tarihi, Cemiyet-i İlmiye-i Osmâniye, Mecmûa-i Fünûn, Osmanlı, Tanzimat Dönemi.

ABSTRACT

Author	Büşra KILIÇOĞLU
University	Bursa Uludağ University
Field	Turkish and Social Sciences Education
Branch	Social Studies Education
Degree Awarded	Master
Page Number	XIV+72
Degree Date	.../.../2023
Thesis	The Understanding of Education in The Tanzimat Era as Reflected in The Mecmûa-i Fünûn (Journal)
Supervisor	Prof. Dr. Fatih DEMİREL

THE UNDERSTANDING of EDUCATION in THE TANZİMAT ERA as REFLECTED in THE MECMÛA-I FÜNÛN (JOURNAL)

Radical reforms were made many fields, including the field of education, in the Ottoman Empire in the 19th century. When the Ottoman armies were defeated in the wars they entered, the statesmen gave priority to the military field in the innovations to be made.

Modernization in education and training institutions started with Mühendishâne -i Bahrî-i Hümayun and Mühendishâne-i Berrî -i Hümayun. In the period of Mahmud II, modern educational institutions continued to be opened. After Sultan Abdülmecid took the throne, he published the Tanzimat Edict in 1839. Although a subject related to education was not mentioned in this edict, it was thought that an educated and knowledge able society was needed in order for the innovations to be made to be permanent. In the Reform Edict published in 1856, it was stated that European education and science would be utilized.

This study consists of five chapters. In the firstpart, the problem situation of there search, research questions, the subject and purpose of there search, the importance of there search and the limitations of there search are mentioned. Literature in these condpart method in the third part; In the fourth chapter, the finding so btained from there search are given. In the fourth chapter, the first modern schools opened in the Ottoman Empire are briefly mentioned. The educational characteristics and historical development of the Tanzimat era are discussed. Foundation, aims and activities of Cemiyet-i İlmiye-i Osmâniye Journal of Mecmûa- i Fünûn, which started to be published in July 1862 as the publication organ of the

society, was examined. In the conclusion part, the formation process of the Tanzimat Era education approach is revealed in one aspect in line with the articles in this journal.

Keywords: Education History, Cemiyet-i İlmiye-i Osmâniye, Mecmûa-i Fünûn, Ottoman, Tanzimat Period.

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ.....	v
ÖZET.....	vi
ABSTRACT.....	viii
İÇİNDEKİLER.....	x
TABLolar LİSTESİ.....	xiii
KISALTMALAR LİSTESİ.....	xiv
1.Bölüm.....	1
GİRİŞ.....	1
1.1.Araştırmanın Problem Durumu.....	1
1.2. Araştırma Soruları.....	1
1.3.Araştırmanın Konusu ve Amacı.....	1
1.4. Araştırmanın Önemi.....	2
1.5. Araştırmanın Sınırlılıkları.....	2
2.Bölüm.....	3
LİTERATÜR.....	3
3. Bölüm.....	5
YÖNTEM.....	5
3.1. Araştırmanın Modeli.....	5
3.2. Veri Toplama Araçları.....	5
3.3. Verilerin Toplanması ve Çözümlemesi.....	5
4. Bölüm.....	6
BULGULAR.....	6
4.1. Tanzimat Dönemi'nde Maârif Teşkilât Yapısı.....	7
4.1.1.Tanzimat Dönemi'nde Eğitimin Özellikleri.....	9
4.1.2. Tanzimat Dönemi'nde Mesleki ve Teknik Eğitim.....	15
4.1.2.1. Memur Yetiştiren Okullar.....	15

4.1.2.2.Öğretmen Yetiştiren Okullar	16
4.1.2.3.Meslekî ve Teknik Okullar.....	17
4.1.2.4. Sanayi Mektepleri	18
4.1.3. Gayrimüslim Cemaat ve Yabancı Okulları.....	21
4.2. Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye	22
4.2.1. Cemiyetin Kuruluşu	23
4.2.2. Cemiyetin Amaçları	23
4.2.3. Cemiyetin İdaresi	24
4.2.4. Cemiyet İçerisindeki Görev Dağılımları.....	27
4.2.5. Cemiyetin Çalışma Esasları	28
4.2.6. Cemiyetin Faaliyetleri.....	29
4.2.7. Cemiyetin Dağılması	30
4.3.Mecmûa-i Fünûn.....	31
4.3.1. Derginin Amaç ve İlkeleri	32
4.3.2. Derginin İçerik Açısından Değerlendirilmesi	33
4.3.3.Mecmûa-i Fünûn'daYayımlanan Eğitim ile İlgili Yazılar.....	35
4.3.3.2. Darülfünûn Dersleri.....	38
4.3.3.3. Tarih-i Devlet-i Osmâniyye Dersi.....	38
4.3.3.4. Luzûm-ı Say ve Amel	39
4.3.3.5. Fezâil-i Beytiyye	40
4.3.3.6. Mısır Mekteb-i Tıbbiyesi 1	41
4.3.3.7. Mısır Mekteb-i Tıbbiyesi 2	43
4.3.4.Mecmuâ-i Fünûn'da Eğitim Konulu Yazıların Yazarları	45
4.3.4.1. Münif Efendi	46
4.3.4.2. Edhem Pertev	49
4.3.4.3. Hayrullah Efendi	50
4.3.4.4.Macid Efendi	51

4.3.4.5. Kostaki Entoplus	52
4.3.4.6. Hasan Mahmud Efendi	52
5.Bölüm	53
SONUÇ	53
6.Bölüm	63
KAYNAKÇA	63
EKLER	69
ÖZGEÇMİŞ	72

TABLÖLAR LİSTESİ

<i>Tablo</i>	<i>Sayfa</i>
Tablo 1:Cemiyet üyelerinin isimleri ve unvanları.....	25
Tablo 2:Cemiyetin sÛret-i idaresi	27
Tablo 3:Dergide yer alan yazı türlerinin dağılımı	33

KISALTMALAR LİSTESİ

Bkz.	:Bakınız
C.	:Cilt
H.	:Hicri
S.	:Sayı
s.	:Sayfa sayısı
<i>TDVİA</i>	:Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi

1.Bölüm

GİRİŞ

Araştırmanın bu bölümünde araştırmanın problem durumuna, sorularına, amacına, önemine ve araştırmanın sınırlılıklarına yer verilmiştir.

1.1.Araştırmanın Problem Durumu

Sürelî yayınlar içerisinde önemli bir yere sahip olan dergiler yayımlandıkları dönem hakkında pek çok bilgi yansıtmaktadır. Yayımlandıkları dönemi bire bir yansıtan dergiler, eğitim tarihi hakkında da oldukça önemli bir kaynaktır.

Bu bağlamda Mecmûa-i Fünûn adlı dergi incelenmiştir. Tanzimat Dönemi eğitim anlayışını ne derece yansıttığını anlamak ve adı geçen derginin bu dönemde eğitim alanında yapılmak istenen değişimlere bir katkısının olup olmadığını ortaya çıkarmak bu araştırmanın problem durumu olarak belirlenmiştir.

1.2. Araştırma Soruları

Problemlerle ilgili cevapların araştırma soruları şunlardır:

- 1.Mecmûa-i Fünûn dergisinin eğitim tarihimizdeki önemi nedir?
2. Mecmûa-i Fünûn dergisinde hangi alanlarda yazılar kaleme alınmıştır?
3. Mecmûa-i Fünûn adlı dergide eğitim ile ilgili olan yazılar kimler tarafından yazılmıştır?
4. Mecmûa-i Fünûn'da eğitim ile ilgili yayımlanan yazıların içeriği nedir?
5. Mecmûa-i Fünûn, Tanzimat Dönemi eğitim anlayışını yansıtmada ne derece etkili olmuştur?
6. Mecmûa-i Fünûn, yayımlanan yazılarda eğitim ile ilgili ne gibi önerilere rastlanmaktadır?
7. Tanzimat Dönemi eğitim anlayışı Mecmûa-i Fünûn dergisine ne şekilde yansımıştır?
8. Mecmûa-i Fünûn'da yayımlanan yazıların Tanzimat Dönemi'nde eğitim alanında yapılmak istenen değişimlere bir katkısı olmuş mudur?

1.3.Araştırmanın Konusu ve Amacı

Tanzimat dönemi ıslahatçılarının devlet okullarını yayma ve geliştirme çabaları batılılaşma fikri ile paralel olarak gelişim göstermiştir. Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye'nin yayın organı olarak Temmuz 1862'de neşredilmeye başlanan Mecmûa-i Fünûn'da yer alan yazılar, doğrudan doğruya çağının Batı düşüncesini yansıtmak amacıyla kaleme alınmıştır. Aynı zamanda Batılılaşma yönünde önemli bir adım olarak değerlendirilmiştir. Bu çalışmanın konusu, dergide yazılan pedagoji ile ilgili yazıların incelenmesi ve Tanzimat Dönemi eğitim anlayışının bir yönüyle ortaya konulmasıdır

Bu araştırmanın amacı, Mecmûa-ı Fünûn'da neşredilmiş eğitim ile ilgili yazıların incelenmesi, değerlendirilmesi ve bu doğrultuda Tanzimat Dönemi eğitim anlayışının oluşum sürecinin anlamlandırılmasıdır.

1.4. Araştırmanın Önemi

“Mecmûa-i Fünûn'a Yansıyan Tanzimat Dönemi Eğitim Anlayışı” adlı tez, Türk eğitim tarihi ile ilgili bir çalışmadır. Tanzimat Dönemi eğitim tarihi ile ilgili çalışmalar incelendiğinde birçok çalışmanın olduğu görülmektedir. Mecmûa-i Fünûn, ilim, fen ve kültür bağlamında Batılılaşma yönünde önemli bir adım olarak değerlendirilmektedir. Ancak bu dergi merkeze alınarak dönemin eğitim anlayışının incelendiği bir çalışma bulunmamaktadır. Literatürdeki bu boşluğun doldurulması adına böyle bir çalışma yapılmıştır.

1.5. Araştırmanın Sınırlılıkları

Yapılan bir araştırmanın kapsamı ve sınırlılıklarının belirlenmesi araştırmanın sağlıklı bir şekilde yürütülmesini sağlamak ve planlanan zamanda sonuçlandırılması bakımından önem arz etmektedir.

Yaklaşık beş yıl içerisinde kırk yedi sayı yayımlanmış olan Mecmûa-i Fünûn dergisi içerisinde astronomi, tıp, fizik, zooloji, meteoroloji, kimya, jeoloji, bayındırlık, ormancılık, bilimsel buluşlar, bilim tarihi, etnografya, coğrafya, tarih, arkeoloji, siyaset, iktisat, etnografya, eğitim, felsefe, dilbilim, İslâmiyet, Süveyş Kanalı ile ilgili çalışmaları içermektedir. Bu yazılara ek olarak derginin ilk sayısında yer alan cemiyet nizamnamesinde Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye'nin kuruluş esasları, idaresi, faaliyetleri hakkında bilgi verilmiştir. Ayrıca cemiyet bünyesinde her ay çıkartılacak olan Mecmûa-i Fünûn hakkında da bilgiler içermektedir.

Yapılan inceleme dergideki eğitim ile ilgili olan yazılarla sınırlandırılmıştır. Bu yazılar; Daire-i Maarif-i Umumiye, Darülfünun Dersleri, Tarih-i Devleti Osmâniyye Dersi, Luzûm-ı Say ve Amel, Fezâil-i Beytiyye, Mısır Mekteb-i Tıbbiyesi 1 ve Mısır Mekteb-i Tıbbiyesi 2'dir.

Tıp konulu çalışmalara dâhil edilebilecek ancak eğitim tarihimizi de ilgilendirdiği düşünülen Mısır Mekteb-i Tıbbiyesi hakkındaki iki yazı “Mısır Mektebi Tıbbiyesi 1” ve “Mısır Mekteb-i Tıbbiyesi 2” şeklinde ifade edilerek çalışmaya eklenmiştir.

Araştırmanın içerisinde dergide yayımlanan yazıların yazarlarıyla ilgili bilgiler de verilmiştir. Münif Efendi, Ethem Pertev, Hayrullah Efendi ile ilgili bilgilere ulaşılabilmiş ancak Lüzûm-ı Say ve Amel yazısının yazarı Macid Bey, Fezâil-i Beytiyye yazısının yazarı Kostaki Entoplus ve Mısır Mekteb-i Tıbbiyesi başlıklı yazıların yazarı ile ilgili ayrıntılı bilgiye ulaşamamıştır.

2.Bölüm

LİTERATÜR

Bu bölümde yaptığımız araştırma kapsamındaki akademik çalışmalar incelenmiş olup; araştırmaya katkı sağlayacak doğrudan ve dolaylı çalışmalara yer verilmiştir.

Osman Nuri Ergin (1977), Türkiye Maarif Tarihi adlı çalışması beş ciltten oluşmaktadır. Türk eğitim tarihi ile ilgili bilgilerin yanında Türk çağdaşlaşma düşüncesi hakkında da bilgiler vermektedir.

Selçuk Akşin Somel (2019), Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi (1839- 1908) İslâmlaşma, Otokrasi ve Disiplin başlıklı çalışmasında 19. yüzyılın sonlarında ve 20. yüzyılın başlarında Osmanlı İmparatorluğu'ndaki modernizasyon ve reform sürecinin değerlendirmesini yapmıştır. 1908 yılına kadar bütün 19. yüzyıl boyunca kamu eğitiminin ve sancaklardaki devlet okullarının gelişimini biçimlendiren kurumsal ve ideolojik koşullar üzerinde durulmuştur.

Yahya Akyüz (2019), Türk Eğitim Tarihi adlı çalışmasında M.Ö. 1000- M.S.2019'a kadar geçen süre içinde eğitimle ilgili gelişmeleri incelemiştir. Kitabın Türk Eğitim Tarihi ile ilgili temel bilgilerin tümünü kapsamaya amaçlanmıştır. Kitapta, Türk eğitim tarihinin konuları tarihî süreklilik ve bütünlük içinde açıklanarak yorumlanmış ve günümüz ile olan ilişkileri kurulmaya çalışılmıştır.

Necdet Sakaoğlu (2018), Türkiye Eğitim Tarihi 11-20. Yüzyıllar adlı kitabında eğitim kurumlarımızın 11. – 20. Yüzyıllar boyunca geçirdiği süreçleri konu edinmiştir.

Feridun Alper (1981)'e ait Atatürk Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı'nda onaylanan “Münif Paşa'nın Mecmûa-i Fünûn'da Neşredilen Yazıları” adlı yüksek lisans tezi incelenmiştir. Bu çalışmasında dergide birçok yazısı yayımlanan Münif Paşa'nın yazıları aktarılmıştır.

Yeşim Işıl (1986), “Bir Aydınlanma Hareketi Olarak Mecmûa-i Fünûn” adlı yüksek lisans tezinde 19. yüzyıldaki siyasal gelişmelerden bahsettikten sonra derginin yayınladığı tarihlerdeki eğitim alanındaki durumlara değinmiştir. Derginin tüm sayılarının içindeki metinleri gözden geçirerek; analizini ve konulara göre sınıflandırılmasını yapmıştır. Bu yazıların içerik özetlerini kısaca vermiştir.

Engin Sağlam (2004)' a ait Karadeniz Teknik Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalında yapılan “Mecmûa-i Fünûn Dergisi (İnceleme, Tahlilî Fihrist ve Seçilmiş Metinler)” adlı yüksek lisans tezi incelenmiştir.

Ali Budak (2011), “Mecmûa-i Fünûn Osmanlı'nın İlk Bilim Dergisi” başlıklı çalışmasında dergi ile ilgili detaylı bilgilere yer vermiş; dergiden seçmiş olduğu bazı makaleleri günümüz harflerine çevirerek çalışmasına eklemiştir.

3. Bölüm

YÖNTEM

3.1. Araştırmanın Modeli

Nitel araştırma, birtakım felsefi yönelim ve yaklaşımı kapsayan bir araştırma türüdür. Nitel araştırmanın kökleri antropoloji, sosyoloji ve gazetecilik, eğitim, toplum hizmeti, sağlık, hukuk gibi çeşitli uygulama alanlarına kadar uzanabilmektedir. 20. yüzyılın sonlarında tek başına bir araştırma yöntemi olarak kabul edilmiştir (Merriam, 2018). Bu araştırma, nitel araştırma yöntemi kullanılmış bir tarih araştırmasıdır.

3.2. Veri Toplama Araçları

Araştırmanın verilerini toplamak üzere Mecmûa-i Fünûn dergisinin sayılarından yararlanılmıştır. Dergiye Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi Nadir Eserler Koleksiyonundan ulaşılmıştır. Dergiye ait tüm sayılara ulaşılarak derginin incelemesi ve analizi yapılmıştır.

Bahsedilen dergi dışında Türk eğitim tarihini konu alan kitaplar, akademik çalışmalar, makaleler, tezler, erişime açık internet kaynakları kullanılmıştır.

3.3. Verilerin Toplanması ve Çözümlemesi

Bu çalışmanın kaynakları başta Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi, Bursa Uludağ Üniversitesi Kütüphanesi olmak üzere çeşitli kütüphanelerden edinilmiştir. Çeşitli sahalardan elde edilen kaynaklar da kullanılmıştır.

Nitel araştırma metodolojisinde herhangi bir çalışmada teorik çerçeveyi belirlemek için literatür taraması gereklidir (Merriam, 2018) Tezin araştırma konusu ile ilgili daha önce yapılan çalışmalar bulunarak literatür taraması yapılmış; elde edilen veriler içerik analizi ile analiz edilmiştir.

4. Bölüm

BULGULAR

Osmanlı İmparatorluğu'nda başlatılan batılılaşma ve modernleşme yolundaki hareketlerin başarılı olması çağdaş eğitim ve öğretim kurumlarının varlığına bağlanmıştır. 19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde eğitim alanı da dâhil olmak üzere birçok alanda köklü reformların yapıldığı görülmektedir. Osmanlı orduları Avusturya ve Rusya ile girmiş olduğu savaşlarda yenilgiye uğrayınca devlet adamları yapılacak olan yeniliklerde önceliğin askeri alanda olması gerektiğini düşünmüşlerdi. Osmanlı ordusunun yenilgileri sonrasında askeri teknik eğitim vermek amacıyla 1775 yılında Mühendishâne-i Bahrî-i Hümayun kurulmuştu. Bu mühendishane, Osmanlı'nın ilk modern yüksek okulu olarak kabul edilmektedir (Şahin, 2018). 1775 yılında açılan ilk modern yüksek okuldan sonra 1795 yılında Mühendishâne-i Berrî-i Hümayun açılmıştı. Bu okulun açılış amacı Nizam-ı Cedid birliklerine teknik eğitilmiş subaylar yetiştirmektir.

Sultan III. Selim'den sonra Sultan II. Mahmud'un padişah olmasıyla birlikte, Nizam-ı Cedid, farklı bir adla yeniden yürürlüğe konulmak istenmişti. Sultan II. Mahmud dönemi (1808-1839) eğitim alanında ciddi yeniliklerin ve ciddi adımların atıldığı bir dönem olmuştu. Halkın bilinçlendirilmesi ve eğitilmesine çok önem veren padişah, yapmak istediği yenilikleri bir bütün olarak ele almıştı. 1821 yılında gerçekleşmiş olan Rum isyanında görevlerine son verilmiş olan Rum tercümanların yerine Müslüman tercüman bulunması konusunda sıkıntı yaşanınca sultan II. Mahmud, eğitim almış eleman ihtiyacının eksikliğini duymuştu. Yunanların isyan etmesi sonucu 1821 yılında Bâb-ı Âli Tercüme Odası kurularak Rum tercümanların yerine memur yetiştirmek istenmişti. Bu kurumda yalnızca yabancı dil öğretilemeye çalışılmaya çalışılmıştı (Şahin, 2018; Beydilli, 2003).

Sultan II. Mahmud, gerçekleştirilmek istenen reformların anlaşılması, uygulanması ve yaşama geçirilmesinin eğitilmiş elemanlar vasıtasıyla gerçekleştirileceğine inanmıştı. 1826 yılında Yeniçeri Ocağı kaldırılmış ve askeri alanda yenilikler yapılmıştı. Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından sonra yeni bir ordu kurulması gerektiği düşünülmüştü. Bu gereklilik Mühendishane, Tıbbiye ve Harbiye okullarının kurulması veya geliştirilmesini zorunlu kılmıştı (Berkes, 2017). II. Mahmud'un yeni tarz eğitim kurumlarının ilk örnekleri askeri alanda kendisini göstermişti. Tıbhane-i Âmire ve Cerrahane-i Mamûre, Mekteb-i Fünûn-ı Harbiye bu doğrultuda açılmış olan askeri okullardır.

Osmanlı Devleti'nde Avrupa tarzında bir modernleşme elde edebilmek için sivil okulların açılması gerektiği düşünülmüştü. Eğitim alanındaki yenilik hareketlerine ancak

ömrünün sonlarında ilgilenme fırsatı bulan Sultan II. Mahmud, eğitimde gerçekleştirmek istediği yeniliklerin eski ulema ve medresenin etkisinden uzak kalmasını istediği için kendisinin denetimi altında olan devlet adamları ile hareket etmeyi düşünmüştü. Bu nedenle Meclis-i Umur-ı Nafia'ya eğitim kurumları hakkında bir layiha hazırlatmıştı.5 Şubat 1839 tarihinde hazırlanan layihada eğitimin önemi üzerinde durularak eğitimde reform yapılması gerektiği vurgulanmıştı. Sıbyan mekteplerinin devamı ve ikinci kademesi niteliğinde olacak Sınıf-ı Sâni adıyla yeni mekteplerin açılması planlanmıştı. II. Mahmud bu ismi beğenmeyerek yeni açılacak olan okullara Mekâtib-i Rüşdiye adını uygun görmüştü (Demirel, 2002).Modern anlamda kurulan bu ilk okullar, Babıâli bürokrasisine nitelikli elemanlar yetiştirmek amacıyla kurulmuştu (Nurdoğan, 2017).

Mekâtib-i RüşdiyeNazırlığı'na tayin edilen İmam-zâde Es'ad Efendi bu okulların ilkinin açılması için bir nizâmname hazırlamıştı. 11 Şubat 1839 (H.27 Zilkade 1254) tarihinde nizâmname yayınlanmış ve açılacak ilk rüşdiyeye Sultan II. Mahmud'un emri ile Mekteb-i Maarif-i Adliye ismi verilmişti. Nizânamede ilk rüşdiyenin açılış tarihi kesin olarak belirtilmemekle birlikte okul binasının bitiminde derslere başlanacağı belirtilmişti (Demirel, 2002). Bâb-ı Defterî binasının Mekteb-i Maârif-i Adliye'ye tahsis edilmesi düşünülmüş ancak 20 Ocak 1839 (5 Zilkade 1254) tarihinde Bâb-ı Âli'nin yanması üzerine memurlar bu binaya nakledilmişti. Bunun üzerine Mekteb-i Maârif-i Adliye, Sultan Ahmet Camii hünkâr mahfilinde açılmıştı (Sungu, 1941). Sultan Ahmet Camii'ndeki bu okula talep fazla olunca okul kapasitesi yetersiz kalmış ve Süleymaniye Camii'nde Mekteb-i Ulûm-ı Edebiye-i Adliye adıyla ikinci bir şube açılmıştı (Demirel, 2002).

4.1. Tanzimat Dönemi'nde Maârif Teşkilât Yapısı

Meclis-i Umûr-ı Nâfia'nın yayınlamış olduğu lâyiha doğrultusunda çalışmalar yapmak üzere kurulan Mekâtib-i Rüşdiye Nazırlığı (1839) eğitimde koordinasyonu sağlamakla görevliydi. Sıbyan okulları ve rüşdiye okullarının idaresinden sorumlu idi (Kodaman, 1991). Ancak ihtiyaçlara cevap vermeyince Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye, gerekli olan düzenlemeleri yapmak üzere 1 Mart 1845 tarihinde Meclis-i Muvakkat-i Maarif'in kurulmasını kararlaştırdı. Meclis-i Muvakkat-i Maarif, sıbyan ve rüşdiye mekteplerinin düzenlenmesi ve Dârülfünûn kurulmasına dair üç lâyiha hazırladı. Ayrıca bu okullarla ilgili düzenlemeleri yapmak üzere Babıâli'de daimi bir Meclis-i Maârif kurulmasını önerdi (Akyıldız, 2003).

Bu düzenlemelerle birlikte Osmanlı sivil eğitim kurumları üç dereceye ayrılarak bir hiyerarşi oluşturma girişimi gerçekleştirildi. Mekâtib-i Umûmiyye Nezâreti'nin (13 Kasım 1846) kuruluşuyla birlikte sivil eğitim kurumlarına yönelik hiyerarşi daha da belirginleşmeye

başladı. Mekâtib-i Umumiye Nezâreti tarafından yapılan çalışmalar ile sıbyan ve rüşdiye mekteplerinin öğrenim süreleri ve mekteplere alınacak öğrencilerde aranan nitelikler belirlenmişti. Bu doğrultuda öğretim süresi 4 yıl olan sıbyan mekteplerine 6-10 yaş arası çocukların, öğretim süresi 2 yıl olan rüşdiye okullarına ise on yaşını geçmiş olan çocukların gitmesi kararlaştırılmıştı. Rüşdiyelerde, sıbyan mekteplerinde okutulacak derslerin seviyesinin daha üstünde bir ders okutulacaktı. Öğretim süreleri sonunda yapılacak imtihanlarda başarılı olamayan öğrenciler bir süre daha okula devam edecekti. Öğrenciler rüşdiyede okuduktan sonra Dârülfünûn'a gidecekti (Akyıldız, 1992; Demirel, 2012).

Sıbyan ve rüşdiyelerin üzerinde, üçüncü derece olarak tasarlanan yükseköğretim kurumu için 22 Recep 1262 (1846) tarihinde tüm ilimlerikazandırmak amacıyla yatılı ve gündüzlü olmak üzere bir dârülfünûn inşası kararlaştırılmıştı (Pakalın, 1983). Bu okula Fenler Evi manasına gelen Dârülfünûn adı verilmesi dikkat çekici bir olaydır. Çünkü fen kavramı 19. yüzyılda ispata dayalı bilimler için kullanılmıştı. Ayrıca fûnun kelimesi bu döneme kadar dini ilimler için kullanılan ulum kelimesi ile birlikte kullanılıyordu. Bu okul açılırken yalnızca fûnun kavramının kullanılması medreselerden ayrı bir kurum olarak düşüldüğünü göstermektedir (İhsanoğlu, 1990).

1846 yılında açılan Mekâtib-i Umûmiye Nezâreti kuruluş şekli, devlet teşkilatındaki yeri ve yetkisi itibariyle merkezi bir eğitim teşkilatını sağlanma noktasında uygun bir yapıya sahip değildi. Bu doğrultuda bugünkü Milli Eğitim Bakanlığı'nın temeli olan Maârif-i Umûmiye Nezâreti 17 Mart 1857 tarihinde kuruldu (Kodaman, 1991).

1856 yılında yayımlanan ve ana hedefi, Müslümanlarla Müslüman olmayanların her yönden eşit olmasını sağlamak olan Islahat Fermanı'nda her milletin kendi okullarını açmasına izin verildi. Bu izin doğrultusunda eğitimi din ve mezhep farkı gözetmeksizin bütün halkın yararlanacağı bir konuma getirmek ve açılacak olan okullarla ilgili görüşme yapmak üzere Meclis-i Muhtelit (19 Haziran 1856) adıyla bir meclis kurulmuştu (Tanör, 2017; Akyıldız, 2003).

Yeni düzenlemeyle eğitim ile ilgili işlere bakan meclis sayısı ikiye çıkmıştı. Ancak Meclis-i Maârif'in çalışmaları ihtiyaca cevap verecek nitelikte değildi. Meclis-i Muhtelit ise düzenli bir şekilde toplantılarını gerçekleştirememişti. Bu sebeple 10 Şubat 1864 tarihinde iki meclis de lağvedildi (Kodaman, 1991). Bunların yerine İslam'a dair kitapları inceleyecek Mekâtib-i Sıbyân-ı Müslime ve bütün tebaa çocuklarının eğitim işleri ile ilgilenecek Mekâtib-i Rüşdiye ve İlmiyye adıyla iki komisyondan oluşacak Maârif-i Umûmiye Heyeti kurulmuştu (Akyıldız, 2003). Bu heyet, komisyonların görevlerine göre Daire-i Mekâtib-i Mahsusa ve Daire-i Mekâtib-i Umumîye olarak iki şubeye ayrılmıştı (Kodaman, 1991).

Maârif-i Umûmiye Nizamnamesi'nin (1 Eylül 1869) yayınlanmasına kadar mevcut düzenlemeler herhangi bir değişikliğe uğramaksızın devam etmişti. Bu nizamname ile mekteplerin sınıflandırılması yapılmıştı. Köylerde ve mahallelerde sıbyan, beş yüz haneli kasabalarda rüşdiye, bin haneli kasabalarda idadiye ve vilâyet merkezlerinde sultaniye olacak şekilde bir sınıflandırma yapılmıştı. Bu sınıflardan üstün olacak şekilde bir de darülfünun planlaması yapılmıştı (Ergin, 1977).

4.1.1. Tanzimat Dönemi'nde Eğitimin Özellikleri

Modernleşme dönemi öncesinde eğitimin başlıca amacı dini bilgilerin öğretilmesi şeklindedir. Dini bilgilerin yanı sıra dünyevî ve pratik içeriğe az da olsa yer verilmişti (Somel, 2019). Sabi olarak adlandırılan beş altı yaşlarındaki çocukların eğitim görmeleri amacıyla açılan sıbyan mekteplerinin çoğu vakıflar aracılığıyla ya bir külliye içerisinde ya da köy ve mahalle içerisinde ayrı bir yapı olarak kurulmuştu (Yanar, 1996; Gelişli, 2002). Sınıf sisteminin bulunmadığı bu okullarda, öğrenciler yaş ve düzey farkı dikkate alınmadan oluşturulan odalarda öğrenim görmüşlerdi (Nurdoğan, 2005).

1824 yılında yayımlanmış olan ferman ile ilk defa ilköğretim zorunluluğu getirilmişti. Sadece İstanbul ile sınırlı olan bu zorunluluğun zamanla tüm vilâyetlerde yayılması planlanmış ancak başarılı olunamamıştı (Nurdoğan, 2005).

Nisan 1847 tarihinde yayınlanan *Eftâlin Tâlim ve Tedris ve Terbiyelerini ne Veçhile İcra Eylemeleri Lâzım Geleceğine Dair Sıbyan Mekâtibi Efendilere İta Olunacak Tâlimat* adlı belgede ilköğretimde uygulanan öğretim programları, öğretim araç ve gereçleri, öğretim yöntemi, öğretim süresi, disiplin ve öğretmenler hakkında hükümler bulunmaktadır. Sıbyan mekteplerine devam zorunluluğu olan yaş sınırı yedi olarak belirtilmişti. Bu yaşa gelip de mekteplere devam etmeyen öğrencilerin velilerinin cezalandırılacağı belirtilmişti. Öğretmenlere yardımcı olmaları, onlara öğretim yöntemlerini göstermeleri amacıyla muîn-i mekâtib adlı müfettişlerin görevlendirileceği belirtilmişti. Bu hüküm 1847 Tâlimatının getirdiği önemli bir yenilik olarak görülmektedir (Akyüz, 1994).

Mekâtib-i Umumiye Müdürlüğü'ne tayin edilen Kemal Efendi, sıbyan mektepleri gerektiği gibi ıslah edilemeyince rüşdiye mekteplerini sağlam temellere oturtacak birtakım düzenlemeler yaptı. Rüşdiye olabilecek sultan mekteplerini tespit ederek buralarda rüşdiye mekteplerinin açılmasını uygun gördü. Alınan kararlar gereği İstanbul'da rüşdiye olabilecek okullar tespit edildi. 1847 yılında başlangıç olarak İstanbul'da Davudpaşa, Bâyezid, Üsküdar, Tophane ve Bâbiâli civarında Ağa Camii'nde olmak üzere beş adet rüşdiye mektebi açılmıştı (Demirel, 2010). 1850 yılında Abdülmecid'in annesi Bezmiâlem Vâlide Sultan tarafından İstanbul'da Darülmaârif adıyla bir okul açılmıştı. Rüşdiyeler arasında düzeyi daha yüksek

olan bu okulda diğer rüşdiyelere göre daha üst seviyede bir öğretim yapılması planlanmıştı (Demirel, 2010).

Rüşdiyelerin üzerinde, yükseköğretimi teşkil edecek olan Dârülfünûn kurulması fikri, Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye adlı cemiyet ve 1862 yılında Münif Efendi'nin yönetimi altında çıkarılan, batı düşüncesini yansıtan ve ilk bilim dergisi olan Mecmûa-ı Fünûn çevresinde doğmuştu (Berkes, 2017). Dârülfünûn binasının inşası için Kasım 1846'da İtalyan mimar Fossati ile anlaşma yapılmıştı. Fakat binanın tamamlanması uzun sürmüştü (Sakaoğlu, 2018). Binanın inşasının devam ettiği süreçte bu okulda okutulmak üzere ders kitabı hazırlanması için Encümen-i Daniş adında bir kurul oluşturulmuş ancak beklenen sonuç alınamamıştı. Okul açıldığında okutulmak üzere hazırlanmış bir ders kitabı yoktu (İhsanoğlu, 1990). Dönemin sadrazamı Keçecizade Fuad Paşa, binanın tamamlanmasının gecikeceğini anlayınca binanın bitmiş olan bazı odalarında dersler verilmesini uygun görmüştü. Halka açık konferanslar, Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye azasından Edhem Paşa'nın nezareti altında 13 Ocak 1863 tarihinde Kimyager Derviş Paşa'nın konuşmasıyla başlamış ve fizik, kimya, tarih, coğrafya, tabii ilimler serbest dersler şeklinde okutulmaya başlanmıştı. Dârülfünûn'un öğrenci kaydına başlaması ve bir öğretim kurumu olarak derslere başlaması Maârif-i Umumiye Nizamnâmesi'nden sonra mümkün olmuştu (İhsanoğlu, 1993).

Rüşdiye mektepleri İstanbul'da yaygınlaşınca Meclis-i Maârif-i Umûmiye' nin kararı üzerine 2 Haziran 1853 (H. 24 Ramazan 1269) tarihinde padişahın iradesi ile vilayetlerde de açılması kararlaştırılmıştı. İmparatorluğun Anadolu ve Avrupa topraklarında açılması kararlaştırılan bu mektepler ancak 1856 yılında açılabilmişti. Rumeli'de açılması planlanan okullardan bazılarını açmak üzere Mekâtib-i Umûmiye Nezâret muavini Vehbi Efendi görevlendirilmişti. 25 Ocak 1856 (H. 24 Cemaziyelevvel 1272) tarihinde İşkodra, Yenişehir, Yanya, Delvine, ve Manastır vilayetlerinde rüşdiye açılmıştı. 1869 yılında çeşitli vilayetlerde 31 adet rüşdiye açılmıştı (Demirel, 2002).

Avrupa'da 19. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren, ilköğretimde din dışı ders programları giderek artış göstermişti. Bunun üzerine Bâbîâli, geleneksel olan sıbyân mektepleri üzerinde bir düzenleme yapmak yerine modern ilköğretim okullarını açmayı tercih etmişti. Bu doğrultuda 1872 yılında ilk okul İstanbul'da iptidâi mektebi adıyla açılmıştı. Selim Sabit Efendi'nin usûl-i cedid yöntemi uygulanan bu okuldaki olumlu sonuçlar alınmaya başlanınca Maârif Nezâreti, bu okulların sayılarını artırma ve sıbyân mekteplerini itidâilere çevirmeye yönelik karar alınmıştı. Ancak 1876 yılında İstanbul'da yalnızca 3 adet iptidâi açılabilmişti (Nurdoğan, 2005).

Tanzimat'tan sonra yeni bir teşkilatlanma sürecine giren Osmanlı Devleti, kurulacak olan yeni yönetimi işletecek bilgi ve beceriye sahip kişilere ihtiyaç duymuştu. Bu ihtiyacı karşılamak üzere rüşdiye ile idadî arasında kurulan Mekteb-i Mülkiye, 1859 yılında öğrenime başlamıştı (Koçer, 1991). Eğitim süresi iki yıl olan bu okul, Maârif-i Umûmiye Nezâreti'ne bağlanacak olup; mezunları kaymakam, kaza veya mal müdürü olabilecekti (Akyıldız, 2019).

Tanzimat döneminde açılıp, devlet hizmetinde istihdam edilmek üzere her sınıf Osmanlı tebaası çocuklarının gidebileceği bir okul olan Mekteb-i Sultânî, 1 Eylül 1868 tarihinde açılmıştı (Engin, 2016). Rüşdiye mekteplerinin üzerinde eğitim veren bu okulun açılış merasimi çok parlak olmuş ve Fransız hükümeti bu liseye başta müdürü M. de Salve olmak üzere tecrübeli kişileri ve muallimleri göndermişti. Müslüman olan bir hükümetin, yabancı dil ile eğitim veren modern bir orta öğretim verme yolundaki ilk girişimi olduğu söylenebilir (Lewis, 2021; İsfendiyaroğlu, 1952). Fransız dili öğretim programında ağırlıklı olarak yer almıştı (Sakaoğlu, 2018). Mekteb-i Sultânî'de eğitim Fransızca olacaktı fakat bazı dersler Türkçe gösterilecekti. Mektebin müdürü ve hocaları da Fransız olacaktı (Semiz, 2008; Sakaoğlu, 2018). Rumca ve Ermenice ailelerin isteği üzerine okutulması planlanmıştı (Şişman, 1996). Karma eğitim yapılması dolayısıyla başlangıçta tepki gösterilen bu okul, kısa süre sonra her kesimden varlıklı olan ailelerin oğullarını göndermek için yarışa girdikleri bir kurum olmuştu (Somel, 2019).

Tanzimat döneminde hem İstanbul'da hem de taşrada erkek rüşdiyelerinin açılması ve yaygınlaştırılmasıyla birlikte sıbyan mektepleri ile sınırlı olan kız çocuklarının eğitimi meselesi gündeme gelmişti (Şahin, 2018). Maârif Nezâreti tarafından 10 Kasım 1858(H.3 Rebûlâhîr 1275) tarihinde ilk kız rüşdiyelerinin açılmasıyla ilgili bir tezkere yazılmıştı. Bu tezkere Sadârettarafınan uygun görülmüş ve 6 Ocak 1859 (H.1 Cemâziyelâhîr 1275) tarihinde İstanbul Sultanahmed'de bulunan Cevri Kalfa Mektebi rüşdiyeye çevrilerek açılmıştı (Doğanay, 2011).

1859 yılında ilk inas rüşdiyesi açıldığında kızlara eğitim verecek kadın öğretmen ihtiyacı ortaya çıkmıştı. Bu mektepler için kadın öğretmen mevcut olmadığından yaşlı ve iyi ahlaklı erkek öğretmenler açılan okullarda görevlendirilmişti. Bu durum toplum tarafından hoş karşılanmayınca kız sıbyan mektebi ve rüşdiyesine kadın öğretmen yetiştirmek üzere Ayasofya'da 26 Nisan 1870 tarihinde Darümuallimât açılmıştı. Kız öğretmen okulunun açılması kız rüşdiye mekteplerinin İstanbul dışında yayılmasını sağlayacak önemli bir gelişme olmuştu (Erdem, 2007; Şahin, 2018).

1869 yılında ilan edilen Maârif-i Umumiye Nizâm-nâmesi eğitim ve öğretime birçok alanda yenilik getirmişti. İlk, orta ve yüksek okul olmak üzere üç kademeye ayrılan bu

okulların ilköğretim kısmını sıbyan ve rüşdiye mektepleri; ortaöğretimi, idâdî ve sultânî mektepleri; yükseköğretimi ise âlî mektepler oluşturmaktaydı. Okulların açılacağı yerler, öğretim süreleri, okullarda yapılacak sınavlar, sınıf geçme ve mezun olma koşulları bu nizâmnâme ile belirlenmişti. Taşradaki eğitimin istikrarlı bir şekilde sürdürülebilmesi vilayetlerde maârif meclislerinin kurulmasıyla sağlanabilirdi. Maârif-i Umumiye Nizâmnâmesi, vilayet maârif meclislerinin teşkil edilmesini de öngörmüştü (Somel, 2010).

Nizâmnâmede sıbyan mekteplerinin öğretim süresi dört yıl olarak belirlenmişti. Her mahalle ve köyde ve icabına göre bir iki mahalle ve bir iki köyde birer sıbyan mektebi bulunacaktı. Sıbyan mektepleri derslerinin öğrenimine devam olunması, kızlar için altı yaşından on yaşına ve erkek çocuklar için yedi yaşından on bir yaşına kadar mecburi olması planlanmıştı. Sıbyan mektebinde öğretimini tamamlayan öğrenciler, imtihan nizamnamesi gereği, şehadetnamesi ile sınavsız olarak rüşdiyelere kabul olunacaktı (Maârif-i Umumiye Nizamnâmesi, madde: 3, 9, 10, 14).

Nizamnâmede erkek rüşdiye mektepleri hakkında hükümler içermektedir. Beş yüz evden fazla olan bir kasabada ahaliyi sırf İslâm ise yalnız İslâm, ahaliyi sırf Hıristiyan ise yalnız Hıristiyan rüşdiye mektebi açılması planlanmıştı. Halkı karışık olan kasabalarda İslâm için başka ve Hıristiyan için başka birer rüşdiye mektebi açılabilmesi için halkın yüz haneden fazla olması gerekmektedir. Öğrenim süresi dört sene olacaktır. Rüşdiye mektebinde öğrenim süresini tamamlayanlar imtihan nizamnâmesi gereğince sınavsız bir şekilde idadiye kabul kılınacaktı. İmtihanda başarılı olamayanlar istedikleri takdirde bir sene daha mektepte kalabileceklerdir (Maârif-i Umumiye Nizamnâmesi, madde:18, 23, 26).

Nizamnâmeye göre, bin evden fazla olan ve mevkilerince gerekli görünen kasabalarda birer mekâtib-i idâdiye yapılması kararlaştırılmıştı. Yapılacak bu idâdilerin inşa masrafları, öğretmen ve hademesinin maaşları ve diğer tüm masraflar Vilâyet Maârif İdaresi sandığından karşılanacaktı. İdâdi mekteplerinin öğrenim süresi üç sene olacaktır. İdadi mekteplerinin tatil zamanları, sınav zamanları rüşdiye mektepleri gibi olup; öğrenim süresini tamamlayan öğrencilererûs sınavı yapılacaktır. Yeterliliklerini ibraz edemeyenler istedikleri halde bir sene daha mektepte kalacaklardı (Maârif-i Umumiye Nizamnâmesi, madde:34, 35, 38, 40, 41).

Sultânî mektepleri vilâyet merkezlerinde açılacaktır. Sultânî mekteplerinin öğrencisi leylî ve neharî olacaktır. Derslerde hazır olmak için hariçten öğrenci kabul olunacaktır. Sultani mekteplerinde okutulacak dersler adî ve âlî olmak üzere iki kısım olarak kararlaştırılmıştı. Âlî kısım biri edebiyat diğeri ulûm ve fûnûn olmak üzere iki sınıfa ayrılmıştı. Öğretim süresi, adîde üç âlîde üç yıl olmak üzere toplam altı yıl olarak belirlenmişti. Sultânî mekteplerinde tatil ve sınav zamanları rüşdiye ve idâdilerdeki gibi olacaktır fakat leylî olan öğrencilerin tatil

geceleeri mektepte veya hariçte kalması Maârif idaresinin kararına bırakılmıştı. Sultânide öğrenim süresini tamamlayıp rûûs alanlar, imtihan nizamnâmesinde beyan olunan imtiyazata hak kazanacaklardı. Sınavda başarılı olamayanlar bir sene daha mektepte kalabileceklerdi (Maârif-i Umumiye Nizamnâmesi, madde: 42, 44, 46, 48, 49, 50).

Nizamnâmede âlî mektepler arasında Darulmuallimîn bulunmaktaydı. Rüşdiye mekteplerinde başarıyı devam ettirmek ancak bu okullarda modern eğitim verebilecek öğretmenlerin yetiştirilmesiyle mümkün olabilirdi (Yıldırım, 2010). Mekâtib-i Umûmiye Nâzırı Kemal Efendi'nin numûne olarak açtığı rüşdiye mektebine hoca yetiştirmek üzere Dârulmuallimîn'e ihtiyaç vardı (Ergin, 1977). Dârulmuallimîn, rüşdiye mekteplerine öğretmen yetiştirmek amacıyla 16 Mart 1848 tarihinde açılmıştı. Sonraki tarihlerde farklı kademelerde ve Osmanlı Devleti'nin diğer şehirlerinde de öğretmen okulları açılmaya başlanmıştı (Becerikli, 2020).

Çeşitli derecelerdeki okullara öğretmen yetiştirecek olan Dârulmuallimîn üç şubeden olacaktı. Birinci şube rüşdiye, ikinci şube idadiye ve üçüncü şube sultani mekteplerine öğretmen yetiştirecekti. Rüşdiye şubesinin öğretim süresi üç, idâdi şubesinin iki, sultânî şubesinin üç yıldır. Her şube biri edebiyata, diğeri ulûm ve fûnûna mahsus olmak üzere iki sınıftan oluşacaktı. Rüşdiye, idâdi ve sultânîye mezunları sınavsız olarak Dârulmuallimîn'e kabul edilecekti. Diploma ve mülazemet rûûsu olmayanlar, yapılacak olan sınav sonuçlarına göre uygun oldukları şubelerden birine kabul edilecekti (Maârif-i Umumiye Nizamnâmesi, madde:51, 52,54, 55, 56. 59).

Dârulmullimât, nizamnâmede âlî okullar arasında zikredilmişti. Sıbyan ve rüşdiye olmak üzere iki şubeye ayrılan Dârulmuallimât'ta sıbyan şubesinin öğretim süresi iki sene, rüşdiye şubesinin öğretim süresi üç sene olacaktı. Bu okula girmek isteyen kadınlar, sıbyan veya rüşdiye mektebi diplomasını ibraz ettikleri halde sınavsız olarak kabul edilecekti. Diploması olmayanlar sınav olacak ve seviyelerine göre iki şubeden birine kabul edilecekti (Maârif-i Umumiye Nizamnâmesi, madde: 68, 69, 70, 73).

1846 yılında inşası başlayan Dârülfünûn, Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi'nde âlî okullar arasında zikredilmişti. Dârülfünûn-ı Osmanî adıyla tesis edilecek olan dârülfünûn, Hikmet ve Edebiyat, İlm-i Hukuk ve Riyaâziye olmak üzere üç şube olarak planlanmıştı. Her şubenin öğretim süresi mezuniyet rûûsunu alacaklar için üç, müderris olacaklar için dört seneden ibaret olacaktı. On altı yaşından küçük olmayan öğrenciler Dârülfünûn'a kayıt olabilecekti. Her şubeden bir muallim alınarak lisan-ı Osmanî ile tarih-i umumî, coğrafya, hesap, hendese, cebir ve hikmet-i tabii ve mantıktan sınav olduktan sonra bu sınav sonucuna göre öğrenci olabilecekti. Aday olan öğrenci, adı geçen dersleri almış olduğunu diploma ile

ibraz edecek olursa sınavdan muaf tutulacaktı (Maârif-i Umumiye Nizamnâmesi, madde: 79, 80, 85, 88, 90, 91, 92).

Maârif-i Umûmiye Nizâmnâmesi'ne göre her vilayet merkezinde bir Meclis-i Maârif teşkil olunacaktı. Her vilayetin bir maârif müdürü ve biri müslim diğeri gayrimüslim olmak suretiyle iki başkan yardımcısı bulunacaktı. Vilayet maarif meclislerinin, Maârif Nezâreti'nden alacağı emirleri yürürlüğe koymak, nizâmnâme hükümlerini uygulamak, her sene vilâyetin eğitim durumunu ve yapılması gerekenleri Maârif Nezâreti'ne bildirmek gibi görevleri bulunmaktaydı. Vilayet merkezlerinde bulunan mektepteleri, kütüphaneleri, matbaaları ve benzeri kurumları denetim altında tutacaklardı. Ayrıca öğretmenleri denetlemek, sınavları icrâ ettirmek ve diploma vermek gibi görevleri de bulunmaktaydı (Maârif-i Umumiye Nizamnâmesi, madde: 143-146).

Nizâmnâmede alınan kararlar doğrultusunda, köylere varıncaya kadar sıbyan mektepleri açılmıştı. Hemen her şehir ve kasabada birer ikişer rüşdiye mektebi açılmıştı. İstanbul'da iptidâimektebilerinin ilki 1872 yılında açılmıştı. Bu okuldan olumlu sonuçlar alınmaya başlanınca Maârif Nezâreti, bu okulların sayılarını artırma ve sıbyân mekteplerini itidâilere çevirmeye yönelik karar alınmıştı. Ancak 1876 yılında İstanbul'da yalnızca üç adet iptidâi açılabilmişti (Nurdoğan, 2005).

Nizamnâme üzerinden dört yıl geçmiş olmasına rağmen açılması kararlaştırılan idâdî ve sultânî mektepleri açılmamıştı. Yükseköğretim ise askeri okullar ile sınırlı kalmıştı. İdâdî ve sultânîlerin açılmamış olması eğitim ve öğretimde aksaklıklara neden olunca bu problemleri çözebilmek için 7 Ocak 1874 (H. 17 Zilkade 1290) tarihli irade ile İstanbul'da bir idâdî açılması kararlaştırıldı. Aynı yıl Yanya vilâyeti Tırhala Sancağı'nın merkezi olan Yenişehir'de bulunan rüşdiye, idâdîye dönüştürüldü. Böylelikle idâdîlerin ilk örnekleri hem İstanbul'da hem de taşrada açılabilmiştir (Demirel, 2012).

Nizâmnâmede âli okullar arasında yer alan Dârümuallimîn ancak 1874 yılında açılabilirdi. Kurulduğunda sıbyan, rüşdiye ve idâdî olmak üzere üç şubesi bulunan Dârümuallimîn'desultânî şubesinin açılmamış olması, bu okulu tamamen yüksek okul statüsünden çıkarıyordu. Âli okullar arasındayer alan bir diğerk okul Dârülfünûn-ı Osmâni'de 1869 yılında öğrenci kaydına başlanmıştı. Hikmet ve Edebiyat, Ulûm-ı Tabiyye ve Riyâziyyat, Hukuk olmak üzere üç ayrı şubeden oluşan bu okulda dersler 1872- 1873 yılına kadar kesintisiz devam etmişti. Yeterli sayıda hoca ve öğrenci bulunamaması gibi nedenlerden dolayı yüksek öğrenim için atılan ikinci teşebbüs de başarısızlıkla sonuçlanmıştı. Başarısız olan ikinci teşebbüsün ardından Galatasaray Mekteb-i Sultânîsi temelinde Dârülfünûn-ı Sultânî adıyla yeni bir teşebbüse girişildi. 1874- 1875 ders yılında öğretime

başlayan okul, 1879- 1880 ders yılında ilk mezunlarını verdi. Bu üçüncü dârülfünûn girişimi de kesintiye uğradı (İhsanoğlu, 1993).

Vilayetlerde Maârif-i Umumiye Nizâm-nâmesi hükümlerinin uygulanması, yani vilayet maârif meclislerinin teşekkülünde merkezî bir planlama yapılmamıştır. 1869 ile 1872 yılları arasında Mithat Paşa'nın Tuna ve Bağdat vilayet merkezlerinde maârif meclislerinin kurulduğu ifade edilse de, sonraki yıllarda bu meclislerin kaydına rastlanmamıştır. Sivas ve Suriye'de de 1870 tarihli vilayet yıllığında bir maârif meclisinin varlığı bilinmekteyse de 1876 yılında bu teşkilattan söz edilememektedir. 1870-1881 yılları arasındaki malî sıkıntılar ve siyasî sebeplerden dolayı taşrada resmî bir teşkilat olarak faaliyete geçememiştir. Sultan Abdülhamid döneminde vilayetlerde eğitimin kurumsallaşması doğrultusunda daha kapsamlı politika izlenmiştir (Somel, 2019).

4.1.2. Tanzimat Dönemi'nde Mesleki ve Teknik Eğitim

Genel eğitimin yanı sıra mesleki ve teknik eğitim konusunda yapılan çalışmalar belli bir sistem dâhilinde yapılmamış olup ihtiyaç çerçevesinde yapılmıştı (Duman, 2002). Mesleki ve teknik eğitim, gerek memur ve öğretmen yetiştirmeye yönelik açılan okullarda gerekse ziraat ve sanayi eğitimi vermek üzere açılan okullarda gerçekleştirilmişti. Mekteb-i Aklâm çeşitli kalemlere atanabilmek için açılan bir memur okulu idi. Memurlara yabancı dil eğitimi vermek üzere Lisan Mektebi açılmıştı. Öğretmen yetiştirmeye yönelik öğretmen okulları mesleki eğitim açısından önem arz etmekteydi. Tanzimat dönemindeki sanayileşme çabalarına paralel olarak, ziraat ve tarım ile hayvan yetiştirilmesi noktasında memlekette eğitim kurumuna ihtiyaç duyulmuştu (Yıldırım, 2010).

4.1.2.1. Memur Yetiştiren Okullar. Tanzimat dönemi arifesinde sıbyan mekteplerinin devamı ve ikinci kademesi niteliğinde olacak Sınıf-ı Sâni adıyla yeni mekteplerin açılması planlanmıştı. Modern anlamda kurulan ilk okullar, Babîâli bürokrasisine nitelikli elemanlar yetiştirmek amacıyla kurulmuştu. Tanzimat ile birlikte yeni müesseseler kurulmuş ve bürokrasi yeni bir standarda kavuşmuştu. *Usûl-i kalem* olarak ifade edilen yeni resmi tarz ile birlikte memurların da niteliği değişmiş ve Mekteb-i Maârif-i Adliye, gelişen bu modern bürokrasinin gerisinde kalmıştı. Resmi yazışma usûlünün öğretilmesine duyulan ihtiyaç neticesinde, açıldıktan bir süre sonra Mahrec-i Aklâm olarak ifade edilecek, Mekteb-i Aklâm (1862) kurulmuştu (Yıldırım, 2010).

Rüşdiyelerin üzerinde mesleki eğitim vermek amacıyla kurulan Mekteb-i Aklâm'ın eğitim süresi okul açıldığında bir yıldır. 1865 yılında gelindiğinde eğitim süresi üç yıla çıkarılmıştır. Sene sonunda yapılan sınavda başarılı olan öğrenciler diploma almaya hak kazanmıştı. Elinde diploması olan mezunlar istedikleri kalemlere memur olarak atanma

imkanına sahip olmuştur (Yıldırım, 2010). Gerek rüşdiye mezunlarının gerekse rüşdiyeleri tamamlayamamış olanların bir yolunu bularak devlet dairelerine alınması okulun önemini kaybetmesine ve kapanmasına neden olmuştur. Son sınıf öğrenciler mezun olunca alt sınıftaki öğrenciler Mekteb-i Mülkiye-i Şâhâne'nin idâdî kısmına kaydedildi ve böylece Mekteb-i Aklâm'daki eğitime 1877 yılında son verilmiştir (Akyıldız, 2019).

Osmanlı Devleti, Divân-ı Hümâyun'da bulunan tercümanları vasıtasıyla yabancı devlet elçileriyle iletişim sağlamaktaydı. Divân-ı Hümâyun tercümanlığı, 1669 yılında PanayotisNikoussions'in (Panayot Efendi) baş tercümanlığa atanmasıyla, Rum ailelerine geçmişti. 1821 yılına kadar Fenerli Rumlar, Divan-ı Hümâyun'un baş tercümanlığını ellerinde tutmuşlardı (Çiftçi, 2010). 1821'de Yunan isyanı patlak verince Rumların tercümanlıkla ilişkileri kesilmiş ve Nisan 1821'de Tercüme Odası'nda memurlara dil öğretmek amacıyla Lisan Odası kurulmuştu. Burada verilen eğitim istenilen seviyede olmayınca Lisan Odası 1829 yılında kapatılmıştır (Yıldırım, 2010).

Dil eğitimi vermek üzere bir mektep açılması gereği, dönemin Maârif-i Umûmiye Nazırı Kemal Efendi tarafından dile getirilmişti. 26 Mart 1866 tarihinde Mekteb-i Aklâm'ın bünyesinde memurlara yabancı dil eğitimi vermek üzere Lisan Mektebi açılmıştı. Eğitim süresi bir yıl olan bu okuldaki yılsonu sınavlarını başarılı bir şekilde veren öğrenciler hariciye kalemlerinden birine memur olarak atanabileceklerdi. Meslekî eğitimin modernleşmesi açısından önemli bir tecrübe olan bu okul, 1870 yılından itibaren Mahrec-i Aklâm'a dâhil edilmiştir (Yıldırım, 2010).

4.1.2.2.Öğretmen Yetiştiren Okullar. Öğretmen yokluğu, modern eğitimin gelişmesi konusunda duyulan en büyük eksiklik olarak görülmüştü. Bu eksiklik uzun yıllar medrese mezunlarından karşılanmaya çalışılmıştır. Rüşdiye mektepleri açılmaya başlayınca bu kurumlarda çalışabilecek modern eğitim almış öğretmen ihtiyacı hissedilmişti (Altınova, 2018).

Rüşdiye mekteplerinde başarıyı devam ettirmek ancak bu okullarda modern eğitim verebilecek öğretmenlerin yetiştirilmesiyle mümkün olabilirdi (Yıldırım, 2010).Mekâtib-i Umûmiye Nâzırı Kemal Efendi'nin numûne olarak açtığı rüşdiye mektebine hoca yetiştirmek üzere öğretmen okuluna ihtiyaç vardı (Ergin, 1977). Bu amaç doğrultusunda Dâru muallimîn, 16 Mart 1848 tarihinde açılmıştı (Pakalın, 1983).

Zamanla Dâru muallimîn gelişerek büyüyünce, 1868'de Dâru muallimîn-i Sıbyân açılmıştı. Çeşitli derecelerdeki okullara öğretmen yetiştirecek olan Dâru muallimîn, Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi'ne göre üç şubeden oluşacaktı. Birinci şube rüşdiye, ikinci şube idadiye ve üçüncü şube sultani mekteplerine öğretmen yetiştirecekti. Ayrıca Dâru muallimîn-i

Kebîr adıyla büyük bir öğretmen okulu açılması da planlanmış ve sıbyân şubesi bu okula bağlanmıştı. Nizamnâmede açılması planlan idâdî şubesi 1876'da açılırken, sultânî şubesi hiç açılmamıştı (Becerikli, 2019).

İstanbul dışında öğretmen yetiştirmeye yönelik ilk teşebbüs 1870 yılı sonlarında Hanya'da Girit Valiliği tarafından gerçekleştirilmişti. Sadece hoca ve öğrenciler için önemli miktarda ödeneğe ihtiyaç duyulması neticesinde mektebin kurulması uygun görülmüş ancak masraflarının sonraki yıllarda karşılanması kararı alınmıştı. 1872 yılında ülke genelinde öğretmen okullarının sayısını artırmak üzere çalışmalara başlanmıştı. Saraybosna, Selanik ve Suriye'de sıbyan mekteplerine öğretmen yetiştirmek üzere mekteplerin açılmasına dair onay verilmişti (Yıldırım, 2010).

1859 yılında ilk inasrüşdiyesi açıldığında kızlara eğitim verecek kadın öğretmen ihtiyacı ortaya çıkmıştı. Bu mektepler için yeterli sayıda kadın öğretmen olmadığından yaşlı ve iyi ahlaklı erkek öğretmenler açılan okullarda görevlendirilmişti. Bu durum toplum tarafından hoş karşılanmayınca kız sıbyan mektebi ve rüşdiyesine kadın öğretmen yetiştirmek üzere Ayasofya'da 26 Nisan 1870 tarihinde Darülmuallimât açılmıştı. Kız öğretmen okulunun açılması kız rüşdiye mekteplerinin İstanbul dışında yayılmasını sağlayacak önemli bir gelişmedir (Erdem, 2007; Şahin, 2018).

Dârülmullimât, nizamnâmede âli okullar arasında zikredilmişti. Sıbyan ve rüşdiye olmak üzere iki şubeye ayrılan Dârülmuallimât'ta sıbyan şubesinin öğretim süresi iki sene, rüşdiye şubesinin öğretim süresi üç sene olacaktı. Bu okula girmek isteyen kadınlar, sıbyan veya rüşdiye mektebi diplomasını ibraz ettikleri takdirde sınavsız olarak kabul edilecekti. Diploması olmayanlar sınav olacak ve seviyelerine göre iki şubeden birine kabul edilecekti (Maârif-i Umumiye Nizamnâmesi, madde: 68, 69, 70, 73).

4.1.2.3. Meslekî ve Teknik Okullar. Osmanlı Devleti'nde meslekî ve ahlaki bir kurum olan Ahî teşkilatında meslekî-technik eğitimin ilk örneği görülmektedir. Yaşı en fazla on civarında olan çocuklara eğitimleri kalfalar ve ustalar aracılığıyla iş başında verilmekteydi. Meslekî eğitimin yanında dinî, ahlakî, sosyal içerikli dersler verilmekteydi. İki yıl yamalık, yirmi yıl çıraklık ve üç yıl kalfalık eğitiminden sonra sınava tâbi tutulan öğrencilerden başarılı olanlara üstadlık payesi verilirdi (Akdağ, 1979). Ahî teşkilatının bu eğitim sistemi XVII. yüzyıla kadar devam etti. Bu yüzyılda teşkilatın yerini genel esnaf teşkilatı olan gedikler almaya başladı. Sivil meslekî eğitim ise bu teşkilatlar bünyesinde XIX. yüzyıl ortalarına kadar sürdü (Yıldırım, 2010).

Tanzimat'ın ilan edilmesinden sonraki süreçte meslekî eğitimin gelişmesi yönündeki gereklilik vurgulanmıştı. Viyana elçisi Sadık Rıfat Paşa'nın izlenimleri ve fikirleri bu sürece

katkı sağladı. Meslekî eğitimin geliştirilmesi adına Maadin Meclisi (Eylül 1841) ve Ziraat Meclisi kurularak ihtiyaç duyulan kalifiye eleman sıkıntısı giderilmek istenilmişti. Sultan Abdülmecid 1845 yılında Meclis-i Vâlâ'yı ziyaret ederek ülkenin uygun olan yerlerinde ilim, fen ve sanayinin kaynağı olan mekteplerin açılmasını istemişti.

Osmanlı Devleti'nin önemli bir geçim kaynağı ziraat olmasına rağmen XIX. yüzyıl ortalarına kadar bu alanda köklü bir reform yapılmamıştı. Gübreleme tekniğinin bilinmemesi, nadas uygulaması, verimli alanların boş otlaklara bırakılması, ziraat endüstrisinden faydalanılmaması ve tarımda ilkel yöntemlerin kullanılıyor olması ziraatın gelişimine engel olmaktaydı. Bunun yanı sıra ziraat müdürlerinin ziraî eğitime sahip olmaması bu konuda herhangi bir yenilik getirmelerine engel olmaktaydı (Yıldırım, 2010).

Geleneksel olarak yapılan tarımın modern yöntemlerle yapılması için bir eğitim kurumu gerekliliği 1846 sonlarında pamuk üretimi özelinde dile getirildi ve İstanbul'da bir basma fabrikası inşaatına başlanmıştı. Ancak ziraatı yapılmakta olan pamuğun kaliteli olmaması ve çağdaş ziraî yöntemlerin bilinmemesi sebebiyle ziraat mektebi açılması kararlaştırıldı. Tarımın modern yöntemler kullanılarak yapılması amacıyla Ziraat Mektebi'nin açılma kararı Takvim-i Vekâyi'nin 24 Ocak 1847 (H. 6 Safer 1263) tarihli nüshasında yayınlanmıştı. Baruthane civarında bulunan ve Vidin Valisi Hüseyin Paşa'ya ait olan Ayapapa (Ayamama) Çiftliği'nde açılan be mektepte ziraat, hayvancılık ve ziraî inşaat dersleri ile birlikte kısa genel kültür dersleri de verilmişti. Ziraat Mektebi, açıldıktan üç sene sonra, Mayıs 1850 yılında, kapatılmıştı (Demirel &Doğanay, 2011). Modern meslekî eğitimin doğuşunda ve gelişiminde önemli bir adım olan ilk Ziraat Mektebi kapandıktan sonra yeniden açılmasına yönelik çalışmalar yapılmıştı. Nitekim 1891 yılında Halkalı Ziraat Mektebi ismiyle yeniden tesis edilmişti (Yıldırım, 2010).

4.1.2.4. Sanayi Mektepleri. Tanzimat'ın ilanından sonra sultan Abdülmecid tarafından gerek ordu gerekse saray ihtiyacını karşılamak üzere birkaç fabrika kuruldu. Bu fabrikalarda çalışacak uzmanlar yetiştirmek üzere 1848'de Mekteb-i Sanayi açma teşebbüsü görüldü. Zeytinburnu'nda açılması planlanan mektep yapıldı ancak faaliyete geçemedi.

Sanayi mektebi açmak üzere ikinci teşebbüs Mithat Paşa tarafından gerçekleştirildi. Mithat Paşa, Tuna valiliği döneminde Müslüman ve Hıristiyan çocukların talim ve terbiye görmeleri ve sanat öğrenmeleri amacıyla 1860 yılında ilki Niş daha sonra Sofya ve Ruscuk'ta Islahhâne adıyla mektepler açtı. Bu mekteplerde sanat öğretmek ön planda tutularak kalifiye eleman yetiştirilmesi sağlandı. Mithat Paşa, İstanbul'a geldiğinde Tuna'daki tecrübelerinden faydalanarak İstanbul'da 1868 yılında bu mekteplerin daha iyi örneğini açtırdı (Ergin, 1977).

Tanzimat dönemi sonuna kadar Bursa, İşkodra, Yanya, Bosna, Trablusgarp, Prezrin, Üsküp, Cebel-i Lübnan gibi şehirlerde ıslahhâneler açıldı (Yıldırım, 2010).

Sanayileşme politikası çerçevesinde İstanbul'da bir sanayi mektebi açılmasına yönelik çalışmalar yapılmıştı. 1863 yılı başında İstanbul Atmeydanı'nda sanayileşme çabalarına hız kazandıran Sergi-i Umumiî Osmanî adıyla sanayi sergisi açılmış ve bu seneler içinde Ethem Paşa, Derviş Paşa, Halil Paşa, Ağaton Efendi, Serkis Kalfa, Mösyö Riter ve Gurdon Majör'den oluşan Islah-ı Sanayi Komisyonu kurulmuştu (Ergin, 1977). Ancak Islah-ı Sanayi Mektebi'nin açılması yaklaşık dört yıl ertelenmişti (Yıldırım, 2010).

İhtiyaç duyulan nitelikli mühendislerin bulunmaması neticesinde 1865 (H.6 Kânunuevvel 1282) tarihinde Mülkiye Mühendis Mektebi adıyla bir mektep açıldı. Eğitim süresi dört yıl olan mektepte Ulûm-ı Riyâziye, Hikmet-i Tabiiye, Kimya, Tahtit-i Arazi, Kozmografya, Cerr-i Eskal, Makine, Fenn-i Mimarî ve İnşaat, İlm-i Maadin, dersleri gösterilecekti. Ayasofya'daki Dârülfünûn binası Islah-ı Sanayi ve Mülkiye Mühendis Mektebi olarak kullanılacaktı (Ergin, 1977).

Osmanlı Devleti'nde Tanzimat dönemine kadar ormanlardan bilinçsiz bir şekilde faydalanılmaktaydı. Bu ormanlardan gerektiği gibi istifade ederek düzenli bir gelir sağlamak düşüncesi Tanzimat döneminde gündeme gelmişti. Ormanları idare etme konusunda bilimsel metodları uygulayabilecek idareden yoksun olan Osmanlı Devleti, bu eksikliğini Avrupa'dan karşılamak üzere Fransa'dan iki orman mühendisi getirmişti. Ağustos 1857 tarihinde görevlerine başlayan bu iki mühendise yardımcı olabilecek güncel bilgilere sahip uzmanlara ihtiyaç duyulması Orman Mektebi'nin kurulmasını sağladı. Eğitim dili Fransızca olan mektepte hazırlıklar tamamlandıncaya 1857 sonbaharında eğitim faaliyetleri başladı.

Orman Mektebi'nde 1857 yılından 1869 yılına kadar iki devrede on dokuz mezun verilmişti. Mektepte düzen sağlamak, ders programlarını yeniden düzenlemek ve var olan istihdam sorununu ortadan kaldırmak amacıyla 1871 yılında on üç maddeden oluşan Orman Nizamnâmesi hazırlandı. Bu nizamnâmeye göre mektebin eğitim ve öğretimi iki yıl olacaktı. Eğitim süresinin tamamlamayan ve sınavdan geçemeyen öğrenciler üst sınıfa geçemeyeceklerdi. Sene sonunda imtihan meclisi tarafından sınav olan öğrencilerden eğitimleri yeterli görülmeyenlerin kaydı silinecekti. Mezun olan öğrenciler imtihan meclisi tarafından yapılan sınavdaki başarı sırasına göre istihdam edileceklerdi (Yıldırım, 2010).

Elektriğin telgrafta kullanılması 18. yüzyıl ilk yarısında tecrübe edilmişti. 19. yüzyıl ilk yarısında İngiltere ve Fransa'da telgraf gereği gibi kullanılmaya başlanmıştı. Osmanlı Devleti'nde ise 19. yüzyılın ikinci yarısında Rusya ile yapmış olduğu Kırım Savaşı esnasında telgrafi etkin ve yaygın bir şekilde kullanmaya başladı. Osmanlı ordusunun müttefiki olan

İngiliz, Fransız ve İtalya devletleri, savaş sahasının Rumeli'den Kırım'a geçmesi üzerine İstanbul, Rumeli ve Kırım arasında iletişim kurmak amacıyla telgrafi kullanmaya başladılar. İlk olarak İngilizler, İstanbul ile Varna ve sonra Varna ile Kırım sahilinde Balıkova (Balaklava) arasında yapılmıştı. Fransızlar ise Varna, Şumnu, Rusçuk ve Bükreş arasında bir hat döşeyerek İstanbul'da Varna yolu ile hem Kırım hem de Avrupa ile iletişim sağlandı. Kırım Savaşı'ndan sonra Osmanlı Devleti'nin farklı yerlerinde telgraf yapılması imtiyazı Fransızlara verilerek İstanbul- Edirne hattı yaptırılmıştı.

Telgraf gibi bir devletin önemli istihbarat kurumunun yabancıların elinde bulunması hükümet tarafından sakıncalı görülmüş ve yabancı dil bilen gençlerin telgraf idaresine girmesi konusunda teşviklerde bulunulmuştu. Babıâli tercüme odası kâtiplerinden Feyzi Bey, telgrafnameye geçerek ilk Türk muhabere memuru olarak göreve başlamıştır. Bununla beraber Mustafa Efendi, Fransızlar tarafından yapılan Varna – Bükreş hattının başmüfettişi olan Mösyö Enklés'in yayına verilerek telgrafın nasıl yapıldığını, nasıl idare edildiğini öğrenmek üzere görevlendirilmişti. Haberleşmesinin Türkçe yapılmasının mümkün olduğu anlaşılacak İstanbul'a dönülmüş ve bir rapor hazırlanarak hükümete bildirilmişti (Ergin, 1977).

Osmanlı'da telgraf fennini bilen, mektup alıp verebilen kimseler bulmak zor olduğundan telgraf yazışmasını Türkçeleştirmek, telgraf memuru yetiştirerek yabancılara muhtaç olmamak üzere 11 Ocak 1861 tarihli irâde ile İstanbul'da Fünûn-ı Telgrafiye Mektebi açılması hazırlıklarına başlanmıştı (Yıldırım, 2010). Eğitim süresi iki yıl olan bu mektepte öğrencilere aylık iki yüz elli kuruş maaş verilecekti. Mektepte öğleden önce telgraf fenninin tarihi, elektrik nazariyeleri, pillerin yapılışı ve kullanılışı, telgraf aletleri ve kullanılış biçimleri, postaların düzenlenmesi ve şebekeye ait bilgiler gibi teorik dersler öğretilenecekti. Öğleden sonra muhasebe usûlü, telgraf muhaberesi, telgraf işletmesi ve nizamları gibi pratik dersler öğretilenecekti (Ergin, 1977).

Fünûn-ı Telgrafiye mektebi kısa ömürlü olup faaliyetsiz kalınca telgraf memurları eski usûl ile yetiştirilmeye devam edildi. Gerekli eğitimleri alamayan memurlar vazifelerini hakkıyla yerine getiremeyince 1871 yılı sonlarında Bâbıâli'den İstanbul'da bir mektep açılması talebinde bulunuldu. 5 Ocak 1872 tarihinde Posta ve Telgraf Nazırı Ahmet Bey, mektebin açılmasını onayladı ve 13 Ocak'ta eğitime başlandı. Eğitim süresi dört yıl olarak planlanan Posta ve Telgraf Mektebi'nde maaşlı olan öğrencilere Matematik, Coğrafya, Fransızca, Rika, Elektrik ve Arapça dersleri okutulmuştu. 1880 yılında istifade edilemediği gerekçesiyle kapatılmıştı (Yıldırım, 2010).

Mesleki eğitim çerçevesindeki sanayi mekteplerden olan bir diğer okul Maden Mektebi'dir. Tanzimat döneminde madenlerin keşfi, ıslah edilmesi ve idareleri Avrupa'dan

getirilen uzmanlar vasıtasıyla yapılmaktaydı. Aynı zamanda Mekteb-i Harbiye'den başarılarına göre seçilen bazı öğrenciler Avrupa'ya gönderilerek madeniyât dersleri almaktaydı. Bu iki uygulama zaman ve maliyet gibi sıkıntıları ortaya çıkarınca madenciligi bilen kimselerin Osmanlı topraklarında yetiştirilmesi gerektiği düşünüldü. Nitekim 3 Şubat 1874 tarihinde maden mühendisi yetiştirmek üzere Maden Mektebi resmen kurulmuştu (Yıldırım, 2010).

4.1.3. Gayrimüslim Cemaat ve Yabancı Okulları

İstanbul'un fethinden sonra Rum cemaatine mekteplerini istedikleri gibi idare etme yetkisi verilmişti. Zenginler ve hayırseverler tarafından kiliselerin yanında açılan Rum mekteplerinde eğitimi papazlar vermişti. Rumların İstanbul'da kurdukları en eski mektep, Fener Rum Mektebi idi. Edebiyat, Felsefe, Din ve Tıp dersleri okutulan bu mektepten mezun olan öğrencilerden bir kısmı kilisede görevlendirilirken bir kısmı da öğretmen olarak görevlendirilmişti. Babıâli'nin tercümanları ve Eflak ve Boğdan voyvodaları bu mektepte yetişmişlerdi (Ergin, 1977).

Rum cemaatine verilmiş olan haklar Ermeni ve Musevilere de verilmişti (Ergin, 1977). İstanbul'un fethinden 18. yüzyıl sonuna kadar Osmanlı Devleti'nde Ermeni mektebi açılmamıştı. 18. yüzyıl sonunda her mahallede kütüphane ve İstanbul'un her semtinde hususî mekteplerin sayısı çoğalmış ve 1790 yılında ilk resmî mektepleri Kumkapı'da açılmıştı. 1834 yılında yapılan istatistiklere göre Anadolu'da yüz yirmi Ermeni mektebi bulunmakta idi. Tanzimat Fermanı'nın ilanından sonra Ermeniler, kültürel faaliyetlerine yeniden hız vermişlerdi. Ermenilerin 1860'tan önce İstanbul'da kırk iki, 1874'te ise Anadolu'da dört yüz altmış dokuz tane okulu bulunmaktaydı. Açılan bu okullarda Ermenicenin yanında Türkçe de öğretilmişti (Ergin, 1977).

Tanzimat Fermanı'nın ilanı ile birlikte gayrimüslimlere tanınan haklardan Yahudiler hemen istifade edememişti. 1854 yılında Musevî Asrî Mektebi'ni, 1875 yılında Alliance Israelite adlı bir okul açmışlardı. Yabancı bir dil öğrenmenin yabancı bir din kabul etmek şeklindeki düşünceleri nedeniyle mekteplerinde Fransızca okutulmasına karşı çıkmıştı (Ergin, 1977).

İmparatorluk içerisinde yabancı okullar çok erken tarihlerden itibaren açılmaya başlamıştı. 18. yüzyıldan önce papalık ve Fransa'nın destekleri neticesinde açılan Katolik okulları çalışma yapmıştı. Tanzimat dönemi başlarında İstanbul'da bulunan Katolik mekteplerinin sayısının kırk dolaylarında olduğu bilinmektedir. En eski Katolik mektebi, 1609 yılında açılan St. Benoit Koleji idi (Sakaoğlu, 2018).

Protestanların Robert Koloji, 1863 yılında Amerikalı misyonerler tarafından açılmıştı. Bu okulların Türkiye'ye Amerikan kültürünün benimsetilmesi amacıyla açıldığı halk tarafından bilindiğinden dolayı ilk zamanlarda açılmasına tepki gösterilmişti. Amerikan hükümetinin yardımları ve siyasi müracaatlar sonucunda 1869 yılında okul binasının yapılması hususunda izin alınmıştı (Koçer, 1991).

İstanbul'un fethinden sonra Latin Kiliseleri, Latin çocuklarının eğitimini himayelerine almışlardı. 1535 yılında Fransa'ya verilen imtiyazlarla Cizvitler ve Kapuçinler tarafından mektepler açılmıştı. Osmanlı Devleti'nin zayıflamasıyla birlikte diğer ülkelere de aynı imtiyazlar verilince bu okulların sayısı ve çeşidi artmıştı. Ne yönetim ne de program açısından Osmanlı eğitim sistemi ile bir bütünlük kuramayan yabancı okullar Fransa, İngiltere, ABD, Avusturya, Almanya, İtalya ve Rusya tarafından kurulmuştu (Ortaylı, 2019). Bu okulların amacı Hıristiyan çocuklarını eğitmek, kültür asimilasyonu yoluyla Müslüman-Türk çocuklarını milli değerlerinden koparmaktı (Alan, 2002). Osmanlı'da yaşayan çeşitli ülkelerin kendi vatandaşlarını eğitmek amacıyla açılan yabancı okulları, Hıristiyanlığı yaymak, Osmanlı'yı bölmek gibi farklı amaçlara da hizmet etmişlerdi (Topçu, 2007).

4.2. Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye

Cemiyet kavramı, 19. yüzyıl ortalarından itibaren Osmanlı Devleti'nde ilmî, siyasi, edebî amaçlar ile kurulan dernekleri tanımlamak üzere kullanılmıştı. Gönüllü olarak kurulan bu kuruluşlardan 1847 tarihli el Cem'iyet's- Sûriye bilinen ilk dernekti. Daha sonraki yıllarda İskenderiye, Beyrut ve Kahire gibi yerlerde okul açmak, hayır işlemek amaçlarıyla dernekler kurulmuştur (Hanioglu, 1993).

Osmanlı Devleti'nde cemiyetler eğitimin tüm halka yayılması noktasında önemli roller üstlenmişti. Aynı zamanda toplumsal modernleşme ve eğitimin ıslah edilmesi sürecinin halka ulaştırılması konusunda önemli yer tutmuşlardı (Çiydem, 2017). Tanzimat Dönemi'nde eğitim ve bilim gibi konularda yapılmak istenenleri hayata geçirebilmek adına meclis ve encümen isimli resmî kuruluşlar oluşturulmuştu (İhsanoğlu, 1993). Sultan Abdülmecid'in emri ile kurulan Meclis-i Muvakkat ilk girişimdir. Meclis-i Maârif-i Umûmiye ise bu mecliste alınan kararların uygulanması için kurulmuştu. Darülfünûn'da okutulacak kitapların telif ve tercümesi için Sultan Abdülmecid'in 13 Cemâziyelâhir 1267 (15 Nisan 1851) tarihli iradesiyle Encümen-i Dâniş kurulmuştu (Uçman, 1995). Osmanlı aydınları, meclis ve encümenlerden farklı olmak suretiyle Cemiyet-i İlmiye-i Osmâniye adlı bir cemiyet kurmuşlardı. Cemiyet-i İlmiye-i Osmâniye, Encümen-i Dâniş ve diğer meclisler gibi devlet tarafından kurulmamıştır (İhsanoğlu, 1994). Cemiyet-i İlmiye-i Osmâniye, Osmanlı

aydınlarının kişisel çabaları ile kurmuş oldukları ilk cemiyet olma özelliği taşımaktadır (Atılğan, 1998).

4.2.1. Cemiyetin Kuruluşu

İlk Türk akademisi olarak kabul edilen ve 1851 yılı ortalarında kurulan Encümen-i Daniş, on yıl kadar faaliyette bulunduktan sonra dağılmıştı. Bu cemiyetin dağıldığı süreçte Mart 1861 tarihinde Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye kurulmuştu (Eren, 1973). Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye adlı cemiyetin kuruluş arzuhalı, 11 Nisan 1861 tarihinde, Petersburg Sefiri Halil Bey tarafından sadarete sunulmuştu (Budak, 2011). Cemiyet, Fuad Paşa'nın himayesi altında Münif Efendi'nin başkanlığında kurulmuştu (Kodaman, 1991).

24 Mayıs 1861 tarihinde cemiyet için İrade-i Seniyye çıkmıştı. Cemiyet merkezi olarak kullanılabilecek uygun bir yer istenmiş ayrıca kitap telif ve tercüme eden üyelere mükâfat olarak bir ödenek ayrılması talep edilmişti (Budak, 2011). Üyelerin Türkçe, Arapça veya Farsça olmak üzere bir doğu dilini; Fransızca, İngilizce, Almanca, İtalyanca veya Yunanca olmak üzere bir yabancı dil bilmesi istenmişti (Erginöz, 2008).

4.2.2. Cemiyetin Amaçları

Cemiyetin görevi, din ve siyaset olmaksızın her türlü ilim ve fen ile ilgili kitap, makale telif ve tercüme etmektir. Bunun dışında belirli günlerde halka açık dersler verme görevi bulunmaktadır (Kodaman, 1991). Gerek Avrupa'da gerekse ülke içerisinde iyi eğitim almış kişiler gerekli olan bilim ve eğitimin yayılmasını amaçlamışlardır. Cemiyet-i İlmiye-i Osmâniye'nin yayın organı olan Mecmûa-i Fünûn adlı derginin ilk sayısında neşredilen otuz beş maddelik nizamnâmesinde cemiyet amaçları belirtilmiştir. Faslı evvel başlığı altında cemiyetin maksadı açıklanmıştır. Cemiyetin amacı açıklandıktan sonra ikinci fasılda cemiyetin sûret-i teşekkülü başlığı altında cemiyetin kuruluş esasları açıklanmıştır. Üçüncü fasılda cemiyetin sureti idaresi, dördüncü fasılda memurların görev dağılımları, beşinci fasılda cemiyetin sûret-i hareket ve meşguliyet başlığı altında cemiyetin çalışma esasları açıklanmıştır (Mecmûa-i Fünûn, 1862).

Cemiyetin maksadı, kitap telif ve tercüme yapmak, halka ders vermek, devlet içerisinde ulûm ve fûnunu yaymak üzere çalışmaktır. Ayrıca cemiyet, ulûm, eğitim, ticaret ve sanayiye dair Mecmûa-i Fünûn adıyla her ay başlangıcında bir dergi çıkaracak ve bu dergi en az otuz iki sayfadan ibaret olacaktır. Bu derginin her nüshasından birer adet üyelerin tamamına ücretsiz olarak verilecektir (Mecmûa-i Fünûn, 1862).

Halk eğitimi konusunda önemli adımlar olan kütüphane, kıraathane gibi kurumları açan Cemiyet-i İlmiye-i Osmâniye, çağdaş eğitim ve bilimleri aktarma noktasında önemli çalışmalar yapmıştı (Gümüüşsoy, 2007). Üyeleri arasında bilim adamı ve araştırmacı kimliği

olan kişilerin olmaması cemiyetin verimliliğini olumsuz etkilese de farklı cemiyetlerin kurulmasına katkıda bulunmuştu (Atılğan, 1998).

4.2.3. Cemiyetin İdaresi

Cemiyet-i İlmiye-i Osmâniye Nizamnamesi'nin ikinci ve üçüncü bölümü, Cemiyetin kuruluş esasları ve idaresi hakkında bilgiler içermektedir. Cemiyet merkezinin İstanbul'da olacağı belirtilmiştir. Cemiyet üyelerinin "...a'zâ-yı müdâveme ve a'zâ-yı gayrı müdâveme ve a'zâ-yı mürâseleden mürekkeb olacak..." denilmektedir. Cemiyete üç ayrı statüye üye alınacak olup bunlar; daimî üyeler, daimî olmayan üyeler ve Cemiyete dışarıdan haberleşme yoluyla katılan muhabir üyelerdir (Mecmûa-i Fünûn, 1862; Budak, 2011). Bu üyelerin seçimleri yapılırken din ve cinsiyet ayrımının yapılmayacağı belirtilmişti. Bu maddeden cemiyet üyelerinin seçiminde bilgiyi İslami, Hıristiyan ve Avrupa vb. olarak ayıran geleneksel tavırdan uzaklaşıldığı anlaşılmaktadır (Karaçavuş, 2006).

Nizamnamede daimî ve daimî olmayan üyelerin Türkçe, Arapça ve Farsçadan birini bilmeleri gerektiği belirtilmişti. Türkçe, Arapça ve Farsça dışında Fransızca, İngilizce, Almanca, İtalyanca ve Rum dillerinden birisini bilmeleri gerektiği belirtilmişti. Adı geçen bu beş yabancı dilden birine vâkıf olmazsa da Arapça, Farsça ve Türkçe konusunda çok geniş ilim ve ihtisas sahibi olması şartı konulmuştu (Mecmûa-i Fünûn, 1862).

Cemiyetin daimî üyelerinin Devlet-i Aliyye'den olması şartı bulunmaktaydı. Ancak diğer üyelikler için bu şekilde bir şart koşulmamıştı. Daimî üyeler zamanları müsait oldukça Mecmûa-i Fünûn için yazı göndereceklerdi. Ayrıca üyeler kendi bilim dallarında halk için bir ders okutmaya mecbur tutulmuşlardı. Kitap telif ve tercüme vakti olan bütün üyeler bu konuda çaba göstereceklerdi (Mecmûa-i Fünûn, 1862).

Daimî ve daimî olmayan üyelere oy hakkı verilirken; haberleşme yoluyla katılan muhabir üyelere oy hakkı verilmemişti. Muhabir üyeler ancak düşüncelerini ve görüşlerini paylaşabileceklerdi.

Cemiyetin toplantılarında müzakere yapabilmek için on üyenin olması gerektiği belirtilmişti. Bunun dışında yeni bir üye kabulü için yirmi, bir üyenin ihraç edilmesi noktasında otuz kişinin bulunması şartı getirilmişti.

Daimî veya daimî olmayan yeni bir üye seçilebilmesi için öncelikle bu kişinin cemiyete üye olan bir kişi tarafından komisyona önerilmiş olması gerekmektedir. Komisyon tarafından münasip görüldüğü takdirde çoğunluk tarafından da onaylanırsa üye kabulü gerçekleştirilmiş olacaktı. Muhabir olan üyeler ise daimî veya daimî olmayan üyeler tarafından cemiyete tavsiye edildikten sonra yine çoğunluğun oylarına bakılmak suretiyle üyeliği kabul edilecekti (Mecmûa-i Fünûn, 1862).

Cemiyetin bir adet başkanı, iki adet başkan yardımcısı olacaktır. Ayrıca iki adet Türkçe yazıcı ve bir adet Fransızca yazıcısı bulunacaktır. Bir sandık emini ve bir de kütüphane görevlisi bulunacaktır. Görev süreleri bir yıl olacak ve bu göreve tekrar seçilebileceklerdi.

Üyelerin cemiyetten ihraç edilmeleri hususuna da değinilmiştir. Üyelerden birinin cemiyetin şeref ve namusuna karşı bir suç işlemesi durumunda komisyonda görüşüldükten sonra üyelikten ihraç olacaktır. Cemiyeti terk edecek olan üyenin cemiyete ait para ve eşyayı geri alma yetkisi olmayacaktır (Mecmûa-i Fünûn, 1862).

Tablo 1:

Cemiyet üyelerinin isimleri ve unvanları (İhsanoğlu, 1994).

<u>Daimi üyeler</u>	
<u>Cemiyet'te Görev Alanlar (İdareciler)</u>	
Başkan	Petersburg Sefiri Halil Bey Efendi
Birinci Başkan yardımcısı	Ticaret Mahkemesi Reisi Münif Efendi
İkinci Başkan Yardımcısı	Mühendsihane İngiliz Said
Birinci kâtib	hocalarından Said Paşa(1830-1895)
İkinci kâtib	Efendi
Fransızca Yazışma Kâtibi	Meclis-i Tanzimat tercümanlarından Kadri Bey
Hafız-ı Kütüb	Tercüme Odası'ndan Sadullah Bey
Sandık emini	Meclis-i Haazâin memurlarından Karabet Efendi
	Meclis-i Ticaret âzâsından Morgan Efendi
	Ticaret tercümanlarından İstefan Efendi
	Diğerleri
Tercüme Odası'ndan	Ömer Efendi
Tercüme Odası'ndan	Agâh Efendi
Tercüme Odası'ndan	Esad Bey
Tercüme Odası'ndan	Sadık Efendi
Tercüme Odası'ndan	Artin Efendi
Tercüme Odası'ndan	Hilmi Efendi
Tercüme Odası'ndan	Rıfat Bey
Tercüme Odası'ndan	Rauf Bey
Tercüme Odası'ndan	Ohannes Efendi

Erkân-ı Harbiye kaymakamlarından	Nasûhi Bey
Erkân-ı Harbiye miralayı	Dâniş Bey
Mühendishâne hocalarından	Necib Bey
Mühendishâne hocalarından	Hâfız Efendi
Mühendishâne memurlarından	Ahmet Hilmi Efendi
Mekteb-i Harbiye miralayı	Saffet Bey
Meclis-i Hazâin tercümanı	Sabri Efendi
Meclis-i Tanzimat tercümanı	Aleksandr Efendi
Tahrirat-ı ecnebiye kalemi müdürü	Kirkor Efendi
Tahrirat-ı ecnebiye odasından	Markor Efendi
Ticaret Tercümanı	Karabet Efendi
Ticaret tercümanı	İstefan Efendi'nin biraderi
Meclis-i Maâbir azasından	Şevki Efendi
Zabtiye'den müstentik-i evvel	Manas Efendi
Ticaret'te ilâmat mümeyyizi	Edip Efendi
Bâb-ı serasker'i'den	Mithat Efendi
Daimi Olmayan Üyeler	
Paris Sefiri	Mehmed Cemil Bey Efendi Hazretleri
Subhi Bey Efendi Hazretleri	
Kabulî Efendi Hazretleri	
Kemal Efendi Hazretleri	
Mabeyn-i Hümâyun Kâtiblerinden	İzzetli Ziya Bey Efendi
	Server Efendi Hazretleri

Tablo 1'den anlaşılacağı üzere cemiyette daimi üyeler, daimi olmayan üyeler ve diğerleri olmak üzere bir sınıflandırma mevcuttur. Cemiyetin bir adet başkanı, iki adet başkan yardımcısı bulunmaktadır. Birinci ve ikinci kâtib dışında bir de Fransızca yazışma kâtibi bulunmaktadır. Daimi üyeler içerisinde hafız-ı kütüb ve sandık emini olduğu anlaşılmaktadır. Diğer üyeler çeşitli kalemlerde görevli olan hoca, kaymakam ve tercüman gibi kişilerden oluşturulmuştur.

Cemiyetin idaresinin sağlanması amacıyla on beş kişide oluşacak bir komisyon olacağı belirtilmişti. Bu komisyon üyelerinin sayıları şu şekilde ifade edilmişti:

Tablo 2:

Cemiyetin sûret-i idaresi (Memûa-i Fünûn, 1862).

<u>Nefer</u>	
3	Cemiyet reisiyle Kâimakamları
3	Cemiyet'in Katipleri
1	Hâfız-ı Kütüb
1	Sandık Emîni
7	Az'a-yı Müdâvemedan intihâb olunacak azâ
15	

Tablo 2'den anlaşılacağı üzere komisyon, toplam on beş üyeden oluşmaktadır. Bu komisyon her sene yenilenecektir, üyeler bir yıl görevde kalacaklar ancak tekrar seçilebileceklerdi. On beş günde bir kere toplanacak olan bu komisyonun üyelerinin maaş almayacağı yine nizamnamede belirtilmişti.

Cemiyetin masraflarının karşılanabilmesi amacıyla daimî ve daimî olmayan üyelerin her biri aylık yirmi kuruş vereceği beyan edilmiştir. İçlerinde iki, üç ve daha fazla yardım verenler olur ise bunlar memnuniyetle kabul edilecektir. Toplanılan para masraflara yetmez ise cemiyetin uygun görmesi halinde masraflar eşit bir şekilde üyeler arasından karşılanacaktı.

Cemiyet idaresine dair son madde olan on yedi ve on sekizinci maddelerde ise azâ-yı mürâselelerin masraf hissesi ödemeyecekleri belirtilmiş ve her kim tarafından olursa olsun cemiyete münasip olan hediyelerin memnuniyetle kabul olunacağı belirtilmişti.

4.2.4. Cemiyet İçerisindeki Görev Dağılımları

Cemiyet nizamnamesinde, memurların görev dağılımları hakkında bilgi verilmiştir. Cemiyet başkanı sene sonunda akd olunacak meclis-i umumiye gelmeleri amacıyla üyeleri davet edecek, her vakitte cereyan eden müzakerelere nezaret edecek, mecliste hazır bulunanların hüsn-i adâba dikkat etmelerini sağlayacak, nizamname hükümlerinin tam anlamıyla uygulanmasını sağlayacaktı. Cemiyet başkanının bir engelden dolayı görevlerini yerine getirmediği durumlarda birinci yardımcı başkan görevleri yerine getirecekti. Birinci yardımcı başkan olmadığı durumlarda ise ikinci yardımcı başkan bu görevleri yerine getirecekti (Mecmûa-i Fünûn, 1862).

Tahrîrât-ı Türkiye kâtibi, meclisin mazbatasını düzenleyecekti. Cemiyetin Türkçe yazışmalarını düzenleyecek ve yazışmalara kendisi dahi imza atacaktı. Katib-i evvelin hazır olmadığı durumlarda ikinci kâtip onun görevlerini üstlenecekti. Tahrîrât-ı Franseviye kâtibi

ise Fransızca olarak cemiyete gelen evrakları tercüme edecek ve bu dil ile yazılması gereken resmi yazıları yazacaktı (Mecmûa-i Fünûn, 1862).

Sandık emini, üye tarafından verilecek akçeleri koruyacak ve komisyonun uygun gördüğü masrafları yapacak ve defter-i mahsusaya kayıt edecekti. Makbuz senetlerine imzasını atacaktı. Başkan veya yardımcılardan birinin imzasını içeren bir yazı olmadıkça herhangi bir yere bir akçe sarf etmeyecekti. Meclis-i umûmi toplantılarından önce muhasebe defteri ile gerekli olan evrakı komisyona takdim edecekti. Komisyon inceleme yaptıktan sonra hesabı yolunda bulduğutakdirde defteri onaylayacaktı. Bu defter meclis-i umûmiye sunulduğunda üyelerin çoğunluğu kabul ederse birinci yazıcı durumu sandık eminine yazı ile bildirecekti (Mecmûa-i Fünûn, 1862).

Kütüphane memuru, özel bir nizamname gereğince görevlerini yerine getirecektir. Komisyonun görevlerinin belirtildiği yirmi altı ve yirmi yedinci maddelerde komisyon cemiyetin tüm işlerine, meselelerine ve düzenine dikkat edecekti. Sene sonuna doğru meclis-i umûmi toplanmadan önce bütün senenin hesabı görülecek defterin altına mühür basarak cemiyete arz edeceklerdi (Mecmûa-i Fünûn, 1862).

Komisyon memurlarından bazıları keyifsizlik veya buna benzer sebeplerden dolayı vazifelerine gelemedikleri takdirde yerlerine komisyon üyelerinden biri görevlendirilecekti. Gerektiğinde cemiyetin azâ-yımüdâvemesinden biriseçilebilecekti. Bir görevli bilinmeyen bir sebeple tamamen görevini bırakırsa komisyon, yapılacak ilk meclis-i umûmiye kadar görevlerini yerine getirecek başka birini seçecekti. Bu kişi kendisinden önceki üye için belirlenen süre boyunca görevde kalacaktı (Mecmûa-i Fünûn, 1862).

4.2.5. Cemiyetin Çalışma Esasları

Cemiyetin Sûret-i Hareket ve Meşgüliyeti başlığı altında cemiyetin çalışma esasları açıklanmıştı. Cemiyet-i İlmiye-i Osmâniye her hafta cuma günü toplanacaktı. Gerektiği durumlarda toplantı günü değiştirilebilecekti. Daimî üyelerden her hafta toplantılara devam edemeyenler kuvvetli bir engelleri olmadığı takdirde iki haftada bir toplantıya gelmeye gayret edeceklerdi. Bu toplantılarda ilk olarak önceki toplantının tutanaklar okunacaktı. İkinci olarak amaçların gerçekleştirilebilmesi için tasarımlar yapılacak ve üyeler tarafından vuku bulacak ifadeler ve teklifler müzakere edilecek, üçüncü olarak fünûnla ilgili takdim olunan lâyhalar okunacak ve tetkik edilecekti. Son olarak cemiyete verilen kitaplar ve diğer eşyaların teslim edilmesiyle uğraşılacaktı.

Her sene mayısın on beşinde meclis-i umûmi yani genel bir toplantı yapılacaktı. Bu genel toplantılarda cemiyetin genel durumu ve geçen sene zarfında gerçekleştirilen ilimlere dair komisyon tarafından takdim olunan raporlar değerlendirilecekti. Cemiyetin o sene

içerisinde vuku bulan kazançlar ve masraflar defteri okunacak ve değerlendirilecekti. Çözümü ve halledilmesi genel meclise bırakılmış olan bazı önemli maddeler konuşulacak ve memurlar ile komisyon üyeleri yeniden seçilecekti. Olağanüstü genel meclis toplanması gerektiği durumlarda daimî üyelerin üçte biri bunu yazarak talep edebilecekti.

Otuz dördüncü maddede, nizamnamenin temel maddelerinden sayılan birinci ve üçüncü maddeler ile otuz dördüncü maddelerin değiştirilemeyeceği belirtilmişti. Diğer maddelerden birinin değişimine lüzum görüldüğü takdirde bunun sebebi genel meclisin toplanmasından dört ay önce komisyona arz edilecekti. Kabul edildiği takdirde Dersaâdet (İstanbul) sakinlerinden tüm daimî üyeler tarafından ilan olunduktan sonra genel mecliste toplantıdaki üçte dördünün anlaşması ile karar verilecekti. Daha önce zikredilen maddelerin hükümleriyle kesinlikle çelişmeyecekti (Mecmûa-i Fünûn, 1862).

Cemiyet bir sebepten dolayı feshedilirse kullanılmayan eşyalar üyeler arasında paylaştırılmayacaktı. Mevcut olan paralar, kitaplar ve diğer eşyalar satılarak çoğunluğun oyu ile hayırlı bir iş için sarf edilecekti.

4.2.6. Cemiyetin Faaliyetleri

Avrupa'da gelişen modern bilimler genç aydınlara bu cemiyetin faaliyetleri ile tanıtılmıştı (İhsanoğlu, 1993). Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye'nin kuruluş aşamasında merkez olarak kullanmak amacıyla bir yer tahsis edilmesi noktasındaki istekleri Sadaret tarafından sonraya ertelenmiş olmasından dolayı başlangıçta belli bir merkezleri yoktu. Daimî bir merkezlerine ancak yayın organları olan Mecmûa-i Fünûn yayınlandıktan sonra kavuşabilmişlerdi. Fuad Paşa tarafından Çiçek Pazarı'ndaki Taş Mektep, merkez olarak kullanılmak suretiyle cemiyete verilmişti (Budak, 2011). Cemiyetin kendisine ait bir merkez tahsis edildikten sonra dergi çıkarılmaya başlanmıştır.

Darülfünûn kurulması fikri, Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye adlı cemiyet ve 1862 yılında Münif Efendi'nin yönetimi altında çıkarılan, batı düşüncesini yansıtan ve ilk bilim dergisi olan Mecmûa-ı Fünûn çevresinde doğmuştu. Darülfünûn binasının boş olan odalarında halka açık konferanslar yapılmıştı (Berkes, 2017; Kodaman, 1991). Daha sonraki süreçte ise ücretsiz halk derslerine başlanılmıştı. Öğrencilere Fransızca, İngilizce, Rumca gibi yabancı dil ve ekomomi, hukuk gibi bilimsel konularla ilgili dersler vermeye başlanılmıştı (Karaçavuş, 2006). Derslerin konferans niteliğinde olması sebebiyle öğrenciler bu dersleri severek takip etmişlerdi (Budak, 2011).

Derginin yirmi ikinci sayısında “*Cemiyet Merkezinde Kiraathane Küşadı*” başlığıyla bir makale yayınlanmıştı. Bu makalede “... ulûm ve maârif yalnız mektep ve medresede tahsil olunmayubunların beynen-nâsneşr ve ta'mîmvesâitmuhtelefe-i sâiremütevaffikdur.”

denilmektedir. Buradan anlaşıldığı üzere ulum ve maarif yalnızca mektep ve medresede tahsil olunamaz. “...memâlik-i mütemeddinede umumun istifadesine mahsus kütüphane ve kıraathaneler tanzim ve tesisi...” şeklindeki ifadede görüldüğü üzere makalenin devamında halkın istifade etmesi maksadıyla kütüphane ve kıraathane açılmasından bahsedilmektedir. İstanbul’da selâtin-i izâm ve eslâf-ı kirâmın eserleri olarak gayet zengin kütüphaneler mevcut ise de kıraathaneler olmadığından cemiyetin Çiçekpazarı’ndaki merkezinde bir kıraathane açılmıştı (Mecmûa-i Fünûn, 1864).

Cemiyet üyeleri ve cemiyet dışındaki diğer okuyucuların faydalanması amacıyla Münif Efendi tarafından Batı örnek alınarak bir kütüphane ve okuma salonu açılmıştı. Mecmûa-i Fünûn’un birinci sayısı bünyesinde “*Cemiyet Kütübhanesi Nizamnamesi*” yayınlanmış ve kütüphane bu nizamnameye göre idare edilmişti. Bu nizamnamede kütüphanede bulunacak kitapların ilk sayfalarının arkasına cemiyetin mührünün basılacağı belirtilmiş ve mümkün olabildiği kadar ciltlerinin üzerine dahi cemiyetin unvanının basılacağı belirtilmişti. Cemiyetin daimî ve daimî olmayan üyelerinin kütüphane kitaplarını ücretsiz olarak ödünç alabileceği ve bu kitapları inceleme yetkilerinin olduğu belirtilmişti. Hafız-ı kütüplerin üç defter tutması kararı alınmıştı. Bunların birisine kitapların tedarik tarihleri, isimleri, ücretleri, hediye edenin ismi yazılacaktı. İkincisine kitapların veya müelliflerinin isimleri yazılacak ve üçüncüsüne ise her kitap ilgili bilime özel bir listeye kayıt olunacaktı (Mecmûa-i Fünûn, 1862).

Cemiyet üyelerinden birisi kendi hanesine okuma amacıyla kütüphaneden bir kitap ödünç almak isterse kitabın ismini, kendisinin ismini tarih ve hafız-ı kütüp imzalı bir senet verecekti. Bu senet kitap iade edildiğinde yok edilecekti. İade alınan kitaplara mahsus bir defter tutulması hususu dördüncü maddede belirtilmişti. Kitabı alan kişi, kitaba zarar verirse kitabın yeni nüshasını kendi cebinden tedarik etmeye mecbur bırakılmıştı. El yazısı ve kıymetli olan kitaplar cemiyetten dışarı çıkarılması yasaktı. Ancak hafız-ı kütübün teklifi üzerine komisyon tarafından ruhsat verilebilme imkânı tanınmıştı. Her bir mücellidin ödünç alma müddeti bir ay olarak belirlenmişti. Hafız-ı kütübün anlaşması üzerine bu süre bir ay daha uzatılabilecekti (Mecmûa-i Fünûn, 1862).

4.2.7. Cemiyetin Dağılması

Cemiyetin kuruluş aşamasında gerekli olan masrafların cemiyete üye olan kişiler tarafından karşılanacağı belirtilmişti. Cemiyet kurulduktan sonra üyelerinin hemen hepsinin devlet memuru olarak atanması ve cemiyet başkanı başta olmak üzere birçok üyenin tayinlerinin farklı yerlere çıkması cemiyeti ekonomik açıdan olumsuz etkilemişti. Sonraki aylarda ekonomik sıkıntılar daha da artmıştı (Budak, 2011).

Cemiyet başkanının, cemiyetin açılışından hemen sonra Petersburg'a gitmesi ve üyelerinin ise farklı memuriyetlerde görevlendirilmesi cemiyetin çalışmalarını olumsuz etkilemişti. Maddi zorlukların, kolera salgınının etkisi ile Ocak 1865 tarihinde çalışmalarına ara vermek zorunda kalmıştı. Şubat 1865'de devletin vermiş olduğu yardım ile çalışmalarına yeniden başlamıştı. Cemiyet bir süre bu şekilde çalışmalarına devam edebilmiş ancak maddi problemler yüzünden Haziran 1867'de tamamen kapanmak durumunda kalmıştı.

4.3.Mecmûa-i Fünûn

Tanzimat Dönemi'nde eğitimin gelişmesine paralel olarak okur-yazarlık oranı da artmıştı. Bu durum gazete, dergi ve kitap yayımının artmasını sağlamıştır (Atılgan, 1988). Sultan II. Mahmud döneminde gazetelerin devlet politikalarını gerçekleştirme noktasında önemli bir araç olduğu fark edilmiş ve ilk gazeteler bu dönemde çıkarılmaya başlanmıştır. İlk gazete çıkarıldıktan sonra 1849 yılında Vaka-yı Tıbbiye ile birlikte ilk dergiler de çıkarılmaya başlanmıştır. Çıkarılan bu dergi ve gazeteler, devletin yapmış olduğu faaliyetlerini halka ulaştıran bir eğitim aracı olarak görülmüştü (Demir, 2016).

Bilimsel araştırmalar yaparak fikir tartışmalarını geliştirmek amacıyla kurulan Encümen-i Daniş dağıldıktan sonra aynı amaç doğrultusunda kurulan Cemiyet-i İlmiye-i Osmâniye, 1862 yılında ilim, fen ve sanayi gibi konularda halkı aydınlatmak üzere ilmî ilk Türk bilim dergisini yayınlamaya başlamıştı (Alper, 1981; Işıl, 1986). İlk sayısı Muharrem 1279 (Temmuz 1862) yılında yayımlanmıştı. Aylık olarak çıkarılan dergi ilk iki yılında düzenli olarak çıkarılmış fakat üçüncü yılına gelindiğinde İstanbul'da büyük bir kolera salgını ortaya çıkmıştı. Bu nedenle derginin yayımlanması aralıklarla sürdürülmek zorunda kalınmış, 33. sayıda yayını durdurulmuştu. 1866 yılında yeniden neşredilmeye başlanan derginin 1867 yılı Haziran ayında 47. sayı ile yayımına son verilmişti. Bu tarihte yayımının durmasının nedeni cemiyet üyelerinin dağılması ve aynı zamanda Münif Efendi'nin de bu işe yeterli zaman ayıramamış olmasıdır (Uçman, 2003).

Münif Paşa uzun bir aradan sonra, 1883 yılında, dergiyi yeniden yayınlasa da bu sayıda yer alan "*Bir Yıldız Böceği ile Bir Yolcu*" adlı yazıdan dolayı bir daha neşredilmemek üzere derginin yayımına son verilmişti (Budak, 2011). Münif Efendi tarafından kaleme alınan "*Bir Yıldız Böceği İle Bir Yolcu*" hikâyesi şu şekildedir:

Bir yolcu karanlık bir gecede kırdan giderken yolunu şaşırarak olduğu sırada uzaktan bir yıldız böceği görmüştür. Bunu fenerli bir adam zanneden adam arkasından gitmiş ve nihayet bir bataklığa düşmüştür. Gücenmiş bir şekilde Allah müstehakını versin, sen niçin beni böyle fena yerlere getirdin diyerek böceği azarlamaya başlamıştır. Böcek ise sana benim ardım sıra gel diyen oldu mu diyerek cevap vermiştir. Başına bir

felaket geldiği vakit başkasından bilme, elbette bu senin kusurundur. Her ne gelirse sana senden gelir sen zannetme ki benden gelir (Münif Efendi, 1883, s.31).

Münif Efendi'nin mecmuasının yayımına son verilmesinin nedeni bu hikâyede geçen yıldız böceği tabiridir. Bu hikâyede geçen yıldız böceğinden kastedilenin Yıldız Sarayı'nda oturan II. Abdülhamid olduğu ve padişahın, böceğe benzetilmiş olduğu düşünülmüştü. Bu bakış açısından dolayı Yıldız ismi ne bir kimseye ne de bir yere verilmişti. Eskiden bu ismin kullanılmış olduğu yerler var ise bunlar Yıldız şeklinde değiştirilmişti (Ergin, 1977).

4.3.1. Derginin Amaç ve İlkeleri

Mecmûa-i Fünûn, Tanzimat fermanının ilanı sonrasında ortaya çıkan fikir hareketleri üzerinde etkili olmuştu. Aynı zamanda Avrupa ahvalini yüzeysel de olsa yansıtmış olması dolayısıyla batılılaşma hareketleri kapsamında önemli bir çalışma olarak değerlendirilebilir (Alper, 1981).

Ahmet Hamdi Tanpınar, yayımlandığı zamanın en faydalı teşebbüsü olarak ifade ettiği bu dergiyi “*tam bir mektep*” olarak isimlendirmişti. Bir mektep kimliği yakıştırması bu derginin ansiklopedik bilgiler içermesi, terbiye hakkında yazılara yer vermesinden kaynaklanmaktadır. Münif Efendi tarafından kaleme alınan *Terbiyenin Fâidesi* başlıklı hikâyesi buna örnek olarak gösterilebilir.

Bu yazısında meşhur bir vaz-ı kanun olan Likorug adında bir kişi, hemşehrilerine terbiye ve eğitimin faydasını göstermek için bir cinsten iki köpek yavrusu alır. Birini nefis yemekler ile beslemiş diğerini ise avcılık öğretmiştir. Bir süre sonra bu köpekleri bir yere götürmüş ve önlerine yemek ve tavşan koymuştur. Yemekler ile beslenen köpek hazır olan yemeği yemeye başlarken, avcılık eğitimi verdiği köpek ise tavşanın ardı sıra koşup tavşanı yakalayıp sahibinin yanına getirmiştir. Likorug bu hadise üzerine orada bulunanlara “*işte bu köpeklerim ikisi de bir cinsdendir terbiye ve talimin ne derece tesiri olduğu bundan anlaşılır.*” demektedir (Münif Efendi, 1883, s.35).

Muasır ve müsbet görüş bu dergi vesilesiyle münakaşa sahasına girmişti. Tanpınar'ın bu dergiyi Büyük Fransız Ansiklopedisi'nin on sekizinci asırdaki rolünü oynadığı fikrine Cemil Meriç, garip bir mukayese olarak cevap vermişti.

“Ne garip bir mukayese! Fransız Ansiklopedisi, yükselen bir sınıfın kavga silâhıydı. Nassları devirmekteki amaç; nassları yani kiliseyi. Mecmûa-i Fünûn, bir avuç bürokratin nâşir-i efkârıdır; daha doğrusu Batı'dan ithal edilen posa fikirlerin sergilendiği bir meydan. Ne milleti temsil eder ne içtimâi bir sınıfı. Bununla beraber, düşünce tarihimizin bir sayfasıdır; bedbaht veya bahtiyar bir sayfası. Hangimizde koleksiyonu var?” (Meriç, 2017).

Osmanlı Devleti'nde ansiklopedist gelenek Mecmûa-i Fünûn ile gelişmişti. Tanzimat dönemi aydınları için bir okul niteliğinde olan bu dergi, 18. Yüzyıl Fransız ansiklopedistlerin işlevini üstlenmişti. Aynı zamanda Mecmûa-ı Fünûn, döneminin Batı'ya açılan penceresi özelliği taşımaktadır. Çağdaş pozitif bilim ve felsefe dili yine ilk kez bu dergi bünyesinde tartışılmıştı (Toprak, 1984). Türkiye'de ilk defa Mecmûa-i Fünûn aracılığıyla ilmi kültür geliştirilmeye çalışılmıştı (İsmail, 1973).

Fünûn ve sanayiye dair faydalı bilgileri kapsayacak bu derginin ilim ve kültür yoluyla Osmanlı toplumunu çağdaş seviyeye ulaştırma amacı bulunmaktaydı. Münif Efendi tarafından 1861 yılında kurulan Cemiyet-i İlmiye-i Osmâniye cemiyetinin amaçlarından birisi ulum ve maarife, ticaret ve sanayiye dair Mecmuâ-i Fünûn unvanıyla her ay başında dergi çıkarmaktı. Münif Efendi mukaddemesinde “... *işbu Mecmuâ-i Fünûn lâ-akall otuz iki sahifeden mürekkeb olarak beher mah ibtidâsında bir kere çıkarılacak ve herkesin anlayacağı suretde sehlü'l-ibâre olmak üzere diyanet ve zaman-ı hal politikasından ma'da kâffe fünûn ve sanayi'e müteallik malûmat-ı nâfiayı müştemil olacaktır...*” (Mecmûa-i Fünûn, 1862, s.18). (Bu derginin en az otuz iki sayfadan oluşacağını, her ay başında bir kere çıkarılacağını planlanmıştı. Bu dergi, herkesin anlayacağı bir dilde kaleme alınacak olup dergide din ve politikaya yer verilmeyecekti.)

4.3.2. Derginin İçerik Açısından Değerlendirilmesi

Türk bilim, kültür, tarih, eğitim, tıp, felsefe gibi birçok alanda büyük bir öneme sahip olan Mecmûa-i Fünûn dergisinde jeoloji, fizik, kimya, biyoloji gibi pozitif bilimler ile ilgili yazılar bulunurken aynı zamanda tarih, coğrafya, pedagoji gibi sosyal bilimler ile ilgili yazılara yer verilmişti. Dergide Münif Efendi başta olmak üzere Âli Paşa, Edhem Pertev, Kadri Bey, Mehmed Cemil Paşa, Halil Kâmil Paşa, Ebûbekir Efendi, Muhammed Şevki, Bekir Sıtkı Efendi, Ahmet Rıfat Bey, Aziz Bey gibi Avrupa'da eğitim görmüş ya da Fransızcası olan seçkin ilim ve devlet adamlarının yazıları yayınlanmıştı (Şenel, 2011).

Tablo 3:

Dergide yer alan yazı türlerinin dağılımı (Sağlam, 2004).

<u>Tür</u>	<u>Sayı</u>
------------	-------------

Makale	175
Fıkra	52
Hikâye	14
Sohbet	14
Tenkit	9
Deneme	8
Mektup	7
İlan	4
Gezi yazısı	4
Nutuk	3
Antlaşma metni	2
Dil bilgisi	2
Önsöz	2
Şiir	1
Tüzük	1
Tanıtma yazısı	1
Teşekkür yazısı	1

Tablo 3’den anlaşıldığı üzere dergide makale, fıkra, hikâye, sohbet gibi birçok türden yazı kaleme alınmıştır. Makale, fıkra, hikâye, sohbet türünde yazılan yazıların diğer türdeki yazılara oranla çoğunlukta olduğu anlaşılmaktadır. Tenkit, deneme ve mektup türünde toplam yirmi dört adet yazı mevcuttur. Dört adet ilan, dört adet gezi yazısı, üç adet nutuk yazısı bulunurken ikişer adet antlaşma metni, dil bilgisi ve önsöze yer verilmiştir. Şiir, tüzük, tanıtma yazısı ve teşekkür yazılarının ise birer adet mevcut olduğu anlaşılmaktadır.

Tanzimat fermanının ilan edildiği süreçte felsefe, ortamın getirdiği imkânlarla birlikte kendisini hissettirmeye ve Türk fikir hayatında yer almaya başlamıştı. Mecmuâ-i Fünûn, bu alanda ilk örneklerini gördüğümüz bir dergidir (Akgün, 1995). Münif Efendi, Hayrullah Efendi, Kadri Bey ve Mehmed Said tarafından felsefe ile ilgili yazılar kaleme alınmıştı. Münif Efendi tarafından kaleme alınan ve toplam on altı bölümden oluşan “*Tarih-i Hükemay-ı Yunan*” başlıklı yazılar, Avrupa kaynaklarından faydalanılarak yazılmış ilk Yunan felsefesi tarihi çalışmalarından biri olarak kabul edilmektedir. Münif Efendi bu yazı dizisinde Thales, Demokritus, Heraklit, Solon, Piatokos, Sokrat ve Eflatun gibi filozoflara yer vermişti (Budak, 2011; Uçman, 2003).

Tarih ve coğrafya konulu yazıların başlıkları incelendiğinde Avrupa, Britanya Adaları, Sırbistan tarih ve coğrafyası; Mısır, Yunan, Konstantiniye, Fars-ı Kadim, Amerika tarihi ile ilgili olduğu görülmektedir. Aynı zamanda Komor Adaları, Kızıl Adalar, Seylan Adası, Nil Nehri gibi coğrafi alanlar da dergide yer bulmuştu. Bu başlıklardan tarih ve coğrafya konulu yazıların genel dünya tarihine yönelik olduğu anlaşılmaktadır.

Bu konular dışında ekonomi, sanayi, bayındırlık ve arkeoloji ilgili yazılar yayımlanmıştı. Dünya tarihi, ülkeler coğrafyası, iktisat tarihi, pozitif bilimler, kent yaşamı gibi konular derginin ana başlıklarını oluşturmuştu (Gümüşsoy, 2007).

4.3.3.Mecmûa-i Fünûn'daYayımlanan Eğitim ile İlgili Yazılar

Mecmûa-i Fünûn'da eğitim çerçevesinde değerlendirilebilecek yazılar Münif Efendi, Edhem Pertev Efendi, Macid Bey, Kostaki Entoplus, Hasan Mahmud Efendi tarafından kaleme alınmıştı.

Münif Efendi tarafından eğitim konusuyla ilgili kaleme alınan yazılar; Mukayese-i İlm ve Cehl, Ehemmiyet-i Terbiye-i Sıbyân, Dârülfünun'da Ders-i Âmm Küşadı, Dârülfünun'da Ders-i Âmm Vukû-ı Küşadı, Darülfünun Dersleri şeklindedir. Münif Efendi bu çalışmalarını bizde ilk modern pedagoji çalışmasını yapmıştı.

Mukayese-i İlm ve Cehl başlıklı yazısında âlim insan ile cahil insan arasındaki farklar anlatılmıştır. Cehâletin kötülükleri ve ilmin faziletleri; insanlarda bulunan akıl ve zeka sayesinde hayvanlardan ayrıldığı hususunda bilgiler içermektedir (Münif Efendi, 1862; Sağlam, 2004).

Münif Efendi, *Ehemmiyet-i Terbiye-i Sıbyan* adlı yazısında “... *Bir şeyin fesadı bilinmedikçe ıslahı tasavvur olunmadığı misüllü bir kimesne cehlini itiraf itmedikçe tahsil-i ilme ibtidâr eylemeyeceği kazâyâ-yı müsellemedendir.*” diyor. Kendilerini yetiştirmek isteyen kişilerin öncelikle kendi kusurlarını bilmeleri gerektiğini ifade eden Münif Efendi, çocukluktan itibaren doğruyu ve yanlış ayırt edebilecek bir eğitimi almalarını önemsemektedir (Münif Efendi, 1862; Işıl, 1986).

Münif Efendi'nin *Ehemmiyet-i Terbiye-i Sıbyan*'da üzerinde durduğu bir diğer nokta ise mekteplerde çocukların dayak usûlü ile terbiye edilmesidir. Dayak usûlünün eşek gibi inatçı hayvanlara mahsus olduğunu ifade etmiştir. Çocuklar eğer ki eğitim sırasında tembellik yaparlarsa dayak ile ceza verilmemelidir. Bazı kere münasip bir dil ile azarlanabilir, yeri değiştirilebilir, bir müddet ayakta bekletilebilir veya okuduğu ders kabahatine göre yirmi, otuz ya da daha fazla yazmaya mecbur edilebilir. Bu tedbirlerin yeterli olacağını ifade etmektedir (Münif Efendi, 1862; Budak, 2011).

Münif Efendi'nin derginin beşinci ve yedinci sayılarında yayımlanan *Darülfünûn'da Ders-i Âmm Küşâdı* ve *Darülfünûn'da Ders-i Âmm Vukû-ı Küşâdı* başlıklı yazılarında, Edhem Paşa'nın girişimleriyle halka açık dersler verileceğinden, Derviş Paşa'nın hikmet-i tabîye, kimya, astronomi konularında dersler vereceğinden bahsedilmiştir (Münif Efendi, 1862; Işıl, 1986).

“*Darülfünun Dersleri*” başlıklı yazıda Darülfünûn'da hikmet-i tabîye adlı bir ders okutulmakta olduğundan ve bu dersin öğretimine büyük bir gayret gösterilmekte olduğundan bahsedilmiştir. En büyük nimetin ilm ve maârif olduğu ifade edilmiştir (Münif Efendi, 1863).

Edhem Pertev tarafından eğitim konusu çerçevesinde iki adet makale kaleme alınmıştır. Derginin otuz ikinci sayısında “*Medh û Say ve Zamm û Batalet Hakkında Meşâhîr-i Ulemâ-yı İslâmiyeden Kemal Paşazade'nin Arabî Risâlesinin Tercümesi*” başlığıyla yayımlanan makalesinde İslâm âlimlerinden Kemal Paşazâde'nin çalışmayı öven, tembelliği eleştiren fikirlerini açıkladığı Arabî Risalesi'ni tercüme etmişti (Edhem Pertev, 1864; Işıl, 1986). Bu risale, Osmanlı Devleti'nde emek ve çalışma kavramlarıyla ilgili bilgi vermektedir (Sarı, 2018).¹

Otuz üçüncü sayısında “*Bekâ-yı Şahsî ve Nev'îye Hidmet-i A'zam Vezâif-i İnsaniyet Olduğuna Dair Makale*” ismiyle yayımlanan makalesinde insanlık vazifelerinin neler olduğunu anlatmıştı. Çalışmanın ve insanlığa hizmet etmenin en büyük insanlık vazifesi olduğunu belirtmişti (Edhem Pertev, 1865; Sağlam, 2004).

Luzum-ı Say ve Amel adlı yazıda Macid Bey, insanların maddi ve manevi ihtiyaçlarının karşılanabilmesi için çaba göstermesi ve çalışması gerektiğini ifade etmiştir (Macid Bey, 1866). Kostaki Entoplus *Fezâil-i Beytiyye* başlıklı yazısında doğrudan doğruya insanların ıslah ve muhafazasını sağlamaya yönelik öğütlerde bulunmuştur. Tasarruf yöntemleri, anne babaya şefkat gösterme, eşlerin kendi aralarındaki muhabbetin önemi, kardeşlerin muhabbeti, efendi ve hizmetçi arasındaki muhabbetin ne şekilde olması gerektiğine dair eğitici ve yönlendirici bilgiler vermiştir (Kostaki Entoplus, 1867).

4.3.3.1. Daire-i Maârif-i Umumiye. “Daire-i Maârif-i Umumiye” başlıklı yazı Mecmûa-i Fünûn dergisinin 24. sayısında Mayıs 1864 (H. 1280 Zilhicce) tarihinde yayınlanmıştır. Bu yazıda Osmanlı Devleti'nde her sınıf arasında eğitim bilimlerinin yayılması istenilmiş ve desteklenmiştir. Padişah, Daire-i Maârif-i Umumiye adıyla bir meclis

¹ Bu risale ve diğer makale ile ilgili ayrıntılı değerlendirme için bkz: Hacı Sarı, Kemalpaşazâde'nin “fi'l-Hassiala's- Sa'yive'l- Men'i ani'l – Betâle“ Adlı Risalesi Çerçevesinde İslam Emek Tasavvuru Üzerine Bir Deneme.; Budak, 2018,s. 229.

kurulmasını istemiştir. Bu meclis, imparatorlukta az bulunan mekâtib nezareti ve bunların idaresi ve düzenlerini tesis etmek sebebiyle çalışacak ve hizmet edecektir.

Devleti içerisinde olan her sınıf çocuklarının talim ve terbiyelerine mahsus olan okulların seviyelendirme işi 1864 yılında kurulan Meclis-i Maârif'e verilmiştir. Asıl görevlerinden biri olduğu halde düzenli bir şekilde bir araya gelememiştir. Meclis-i Maârif-i Umumiye'nin üyeleri kendilerinden talep edilenleri gerçekleştirilemediğinden dolayı meclis kapatılmıştır. Biri Mekâtib-i Sıbyân-ı Müslime diğeri Mekâtib-i Rüşdiyye-i İlmiyye adıyla iki komisyon ile yeniden maârif-i umumiye heyeti teşkil edilmiştir (Anonim, 1864).

Mekâtib-i Sıbyân-ı Müslime komisyonu, İslam'a mahsus olan her türlü eseri tahkik ve inceleme yapacaktır. Diğer meclis üyeleri, halkın tüm çocuklarının eğitimleriyle ilgilihususları düzenlemek üzere Daire-i Maârif'te bir araya gelmiştir. Mekâtib-i Rüşdiyye ve Mekâtib-i Sıbyân-ı Müslime komisyonları haftada yalnız bir kere toplanacaktır. Nezaret başkanlığı, mertebesi yüksek olanlara verilmiştir (Anonim, 1864).

Bazı meclislerde olduğu gibi bu meclis iki daireye bölünmüştür. Birine Dâire-i Mekâtib-i Hususiye diğeri Dâire-i Mekâtib-i Umumiye denilmesi ve üyelerinden birinin bu daireler başkanına vekâlet etmesi uygun bulunmuştur. Dâire-i Mekâtib-i Hususiye ve Dâire-i Mekâtib-i Umumiye'nin üyeleri aşağıda belirtilmiştir:

DÂİRE-İ MEKÂTİB-İ HUSUSİYE AZASI

İmadeddin Efendi Hazretleri	İshak Efendi
Nazif Efendi Hazretleri	Mehmed Arif Efendi
Hazim Efendi	Hüseyin Efendi
Hacı Emin Efendi	Mustafa Efendi
Bekir Efendi	Kâtib-i Evvel Rüşdi Bey
Abdülkerim Efendi	Kâtib-i Sani Behçet Bey

DÂİRE-İ MEKÂTİB-İ UMUMİYE AZASI

Maarif ve Nafia Müsteşarı	Adosidis Efendi
Derviş Paşa Hazretleri	Ermeni Milletinden Miralay Doktor
Divan Zabıta Reisi	İstifan Bey
Salih Efendi Hazretleri	Ermeni Milletinden UdyanKerfor Efendi

Mekâtib-i Fünun-ı Harbiye, İdadiye, Bahriye, Tıbbiye, Mühendishane-i Amire Nazırları

(Memuriyetlerine Katolik Milletinden Doktor Kapor Efendi Mahsus Olacaktır)

Katolik Milletinden	Davud Oğlu Ağob Efendi
Protestan Milletinden	BoğosyanHazaros Efendi
Maarif ve Nafia mektupçusu	Raşid Efendi
Yahudi Milletinden	Azgil Gabay Efendi
Bab-1 Ali Müretcim-i Evveli	Münif Efendi
Başkatip Tercüme Odası Hafâsından	Rıfat Efendi
Rum milletinden	İstefan Kare Duduri Edendi
İkinci katib-i maarif muavinlerinden	Artin Efendi
Rum Milletinden	Kostaki

4.3.3.2. Darülfünûn Dersleri. “*Darülfünun Dersleri*” başlıklı yazı derginin 8. sayısında yayınlanmıştır. Ocak 1863 (H. 1279 Şaban) tarihinde yayınlanan bu yazıda Münif Efendi, hikmet-i tabîye dersini veren Derviş Paşa’dan bahsetmiştir. Darülfünûn’da açılmış olan hikmet-i tabîye dersinin devam ettiği ve halk tarafından da rağbet gördüğü beyan edilmiştir. Yazıda, bu dersin öğretimine gayret edildiği ve her defasında vekiller, memurlar ve Saltanât-ı Seniyye’den çokça kişinin teşvik edildiği anlatılmıştır. Fuad Paşa dahi derslere teşrif ederek ders sonunda hikmet-i tabîye-i cedîdenin itibar ve önem derecesini beyan etmiştir (Münif Efendi, 1863).

Yazıda Ahmed Vefik Efendi Tarih-i Umûmi dersi ve meclis-i tahkik reisi Salih Efendi’nin ise İlm-i Mevâlid dersi vermeye niyet ettiklerinden bahsedilmiştir. Verdikleri dilekçe üzerine ayın yirmi altıncı cumartesi günü İlm-i Mevâlid ve pazar günü Tarih-i Umûmidersine başlanmasına karar verilmiştir. Bu derslerde iki yüz üç yüz kadar dinleyicinin hazır bulunacağından ve Saltanât-ı Seniyye’nin bakanlar ve görevlilerinden bazılarının bizzat ders verdiğiinden bahsedilmiştir (Münif Efendi, 1863).

4.3.3.3. Tarih-i Devlet-i Osmâniyye Dersi. “*Tarih-i Devlet-i Osmâniyye Dersi*” başlıklı yazı, Eylül 1864 (H.1281 Rebiülahir) tarihinde derginin 28. sayısında yayınlanmıştır. Yazıda Meclis-i Valâ-yı Ahkâm-ı Adliye üyelerinden Hayrullah Efendi’nin cemiyet merkezinde “Devlet-i Osmâniye Tarihi” dersi vereceğinden bahsedilmiştir. Münif Efendi tarafından yazılan bu yazıda Hayrullah Efendi Hazretleri’nin kişiliğinden bahsedilmiştir. İlim ve irfan kaynağı olan bir hanedana mensup olduğu belirtilen Hayrullah Efendi’nineseri olan Devlet-i Osmâniye Tarihi’nin beğenildiği beyan edilmiştir. Hayrullah Efendi eğitim anında tarihte meydana gelecek olayların olduğu gibi anlatılması ve açıklanması ile yetinmeyip böyle yararlı bir ilmin öğrenimine özen göstermenin gerekliliği üzerinde durmuştur. Yalnız vatana

hizmet etmek niyetiyle bu zahmeti seçmesi dahi Münif Efendi tarafından teşekkürle layık bulunmuştur (Münif Efendi, 1864).

Her milletin mensup olduğu devletin meydana gelmesi ve genişlemesi hakkında bilgi edinmesinin gerekliliği üzerinde durulmuştur. Münif Efendi, özellikle Saltanât-ı Seniyye gibi iktidarın ve kudretin zirvesine ulaşmış bir devlet sayesinde ecdadımızın sahip oldukları şeref ve şan hakkında bilgi sahibi olmanın temel övünme ve iftihar duyma kaynağı olduğunu beyan etmiştir. Münif Efendi, tarihin gerekli ilimlerden sayıldığı halde diğerleri gibi tedris olunmak şerefinden mahrum bırakılmasına şaşırılmaktadır. Tarih bilimi yalnızca eğlence olmak üzere okunur, hikâye gibi kabul olunur ise o halde ilim ve cehalet denk olup eğitimine gerek kalmayacağını beyan etmiştir (Münif Efendi, 1864).

4.3.3.4. Luzûm-ı Say ve Amel. “Luzûm-ı Say ve Amel” başlıklı yazı Macid Bey tarafından yazılmıştır. Mecmûa-i Fünûn dergisinin 39. sayısında Ekim 1866 (H. 1283 Cemaziyelahir) tarihinde yayınlanmıştır. Macid Bey, bu yazısında çalışma ve emek verme konusu üzerinde durmuştur. İnsan çalışmadıkça yaşayamaz diyen Macid Bey, insanların maddi ve manevi ihtiyaçlarını tedarik etme noktasında çaba göstermesini bir gereklilik olarak kabul etmektedir. Ayrıca insanların sabahtan akşama kadar zahmet çekerek geçimlerini sağlayabileceklerinden bahsetmektedir. Bir adamın maddî ve manevî bütün ihtiyaçlarını kendisinin tedarik etmesi mümkün olmadığından toplumdaki diğer fertlerin yardımına muhtaç olduğunu ifade eden Macid Efendi, iş bölümü üzerinde durmuştur. Yazısında, her yerde ve her zamanda bir takım asilzâdelik ve kibârelik iddiasına düşerek boş oturma isteği duyan, çalışmak yerine işsizliği seçen, akşama yapacak şeyleri olsa bile düşkünlüğü, alçaklığı gayret ve çabaya tercih eden bir takım kimselerin olduğundan bahsetmiştir. Hiç çalışmayıp işsizlik ile vakit geçirenleri ve aciz olan insanların çabalarını yağmalayan kişileri eleştirmiştir (Macid Bey, 1866).

Çabaları sayesinde servet elde etmiş kişilerin çalışma ve çabalarından vazgeçerek yalnızca kendi rahatını düşünmeleri de eleştirilmiştir. Bu durumun hem kendileri hem de toplum için zararlı olduğu ifade edilmiştir. Bu şekilde servet elde edenlerin bu tavırlarından bir an önce kurtulmaları gerektiği anlatılmıştır. Çünkü servet her ne kadar büyük de olsa az vakitte yok olacağından mevcut mal ile gurur yapılmamalıdır. Güvenilir araçlar ile malı çoğaltmaya çalışılmalı ve hiç olmaz ise mevcut sermaye uygun bir şekilde idare edilmelidir. Kendilerini, evlatlarını ve soylarını fakirliğe maruz bırakmaktan muhafaza edilmelidir.

Servet sahibi kişilerin işsizliğinin toplum için zararlı olduğunu ifade eden Macid Bey, kendinden öncekilere ve çağdaşlarına doğrudan doğruya veya dolaylı olarak istifade edeceği bunca servet ve zenginlik nail olmuşken bunlara yeniden bir şey ilavesine gayret edilmesi

gerektiğinden bahsetmiştir. Mevcut olan ilim ve servet sermayesi yok olabileceğinden bir gün fakirlik ve cehâlete düşmemek adına maddî ve manevî servetini artırmaları hususunda insanları uyarmıştır (Macid Bey, 1866).

4.3.3.5. Fezâil-i Beytiyye. “Fezâil-i Beytiyye” başlıklı yazı Kostaki Entoplus tarafından yazılmıştır. Haziran 1867 (H. 1284 Safer) tarihinde derginin 45. sayısında yayınlanmıştır. Bu yazıda, halka faydalı olacak birtakım eylemler anlatılmıştır. Doğrudan doğruya insanın ıslah ve muhafazasını sağlamaya yönelik verilen öğütler altı grupta toplanmıştır. Bu faziletlerin birincisi tasarruf yöntemleri, ikincisi ebeveyne şefkat göstermek, üçüncüsü eşlerin muhabbet etmesi, dördüncüsü kardeşlerin muhabbeti ve altıncısı efendi ve hizmetçi arasında yapılması gerekenlerdir.

Tasarruf ve idare denilen şey mutlaka bir hanenin veyahut halk arasında refah ve asayişine dair meselelerin ihtiyatlı bir şekilde uygulanmasıdır. Tasarruftan kastedilen şey insanın geçinmesi için parasını ihtiyaçlarına harcamasıdır. Tasarrufun hangi suretle fezâil-i beytiyyeden kabul edildiği yazıda ayrıntılı bir şekilde anlatılmıştır. Boş yere parasını harcamayan adamın fazla parası yanında kalacağı malumdur. Bu artan para vasıtasıyla gerek kendisine ve gerek evlat ve eşine doğru bir şekilde gerekli olan refahı sağlayabilecektir. Faydalı olabilecek malzemeye tedarik edebileceği için gelecekte dahi umulanın aksine bir şey meydana gelirse zararlardan emin olarak evlat ve eşini geçindirebilir. KostakiEntoplus, israf ve gereksiz yere harcama yapmayı kabahat olarak belirtmiştir.

Anne ile babaya şefkat etmek peder ve vâlidenin kendi evlatlarını gerek zatlarına gerek insan topluluklarına hayırlı olacak her türlü güzel adetlere ve istenilen davranışlara iştirak etmek üzere çabalamalarıdır. Yazıda çocuklarını güzel adetlere ve şükretme ahlakına alıştıran anne ile babanın hayatlarında her bir mutluluğa sahip olacağı beyan edilmiştir. Eşlerin muhabbet etmesi ve birbirini sevmesi insanlara yararlı olacak güzel işlerden kabul edilmiştir. Birbirine eksiksiz bir muhabbeti olan eşlerin evlerini asla terk etmeyeceği ifade edilmiştir. Gece ve gündüz evinin idaresi için çabalayacağı ve evlatlarının terbiyesine özen göstereceği beyan edilmiştir. Birbirlerine muhabbeti olmayan eşlerin hanelerinde ise çeşitli karışıklık ve anlaşmazlıklar olacağı anlatılmıştır (Kostaki Entoplus, 1867).

Ana babaya hürmet etmenin üç sağlam sebebi bulunmaktadır. Birincisi ana babanın çocuğun kalbine muhabbeti yerleştirmesidir. İkincisi çocuk büyüyüp gelişinceye kadar terbiyeleri için gerekli olan parayı elinden geldiğince karşılamasıdır. Üçüncüsü ise kişiliklerine özen göstermektir.

Evlatların muhabbetinden kastedilen şey ana babaya insafli bir şekilde itaat etmektir. Vâlideyn ve evlat arasında gerekli olan görevlere itina ile itaat edilmediği takdirde kötülük

olur. Kardeşlerin muhabbetinin fezâilden sayılmasının sebebi yekvücûd olan dostların her türlü zulümden korumasıyla ilgilidir. İhtiyaç ve talihsizlik anında birbirlerine yardım ederler. Birlik ve muhabbetleri kopmuş ve aralarına anlaşmazlık ve husûmet girmiş olan dostlar ise her biri bir başına kalır. KostakiEntoplus, bir demet gibi yekdil ve yekcihet olur iseniz felaket ve mağlubiyetlerden uzak durursunuz şeklinde nasihat vermiştir.

Efendi ile hizmetçi arasındaki görevler, karşılıklı yarar sağlayacak işlerin yerine getirilmesinden ibarettir. Hizmet ile ücret arasında gereken ölçü ve denklik olmalıdır. Bu her cemiyet için temel bir kuraldır (KostakiEntoplus, 1867).

4.3.3.6. Mısır Mekteb-i Tıbbiyesi 1. Mısır doktorlarından Hasan Mahmud Efendi'nin Fransızca olarak yazmış olduğu risalenin tercümesi derginin 40. Sayısında 1866 (H.1283) yılında yayınlanmıştır. Yazıda Arapların tıp, matematik ve diğer ilimlere pek çok hizmet ettiğinden bahsedilmiştir. Arap doktorların Eski Yunan'dan istifade ederek Avrupalılara pek çok faydalı eser bıraktığından ve tıp ilminin gelişmesine iki yönden hizmet ettikleri anlatılmıştır. İlk olarak eğitim ilmini güzel bir şekilde muhafaza etmişler ve geliştirmişlerdir. Yüzyıllar boyunca her tarafı cahillik içine almış olduğu halde Arap doktorlar fen tıbbını kitap haline getirerek yeni tıbbın başlangıcına vesile olmuşlardır.

Abbasi halifeleri zamanında özellikle tıp bilimi olmak üzere her türlü ilimde gelişme olmuş hatta Mansur halife, başkent Bağdat'ta mektep ve hastane gibi binalar tesis ettiği gibi Mısır'da bir Mekteb-i Tıbbiye açarak El-Medresetü'l-Mansuriye şeklinde adlandırmıştır. Adı geçen mektepte tıp bilimlerinden başka tefsir ve hadis bilimleri dersleri de verilmiştir. Endülüs'te hüküm süren Arap meliklerinin çökmelerini takip eden süreçte tıp ilmiyle birlikte diğer ilimlerin de eski önemi kalmamıştır. Ötede beride bazı İslâm âlimleri tek başlarına uğraşmışlar ancak aralarında bir yöntem ve birlik olmaması ve ilim merkezi olacak bir yer bulunmaması nedeniyle çalışmaları sonuçsuz kalmıştır (İsimsiz, 1866).

Fransızların istilalarından sonra 1220 (M. 1805) senesinde Mehmed Ali Paşa, Mısır'ın yönetimini ele alarak ihtiyaçlara cevap vermek üzere bir takım ıslahatlar yapmıştır. Tıp ilimlerinin neşri amacıyla 1241 (M.1826) yılında tabip Klot Bey (Claude) Mısır'a çağrılarak Avrupa usulüne uygun olarak düzenlemeler yapılmıştır. Klot Bey, Mısır'a girişinde ilk olarak bir sıhhiye meclisi teşkil etmiş ve sonra bir tıp ve cerrah heyeti tanzimine teşebbüs etmiştir. Her türlü isteklerinin kabul edilmesi neticesinde mektep hemen tesis olunmuştur. Bu mektebin açılışındaki amaç ahalinin evlatlarının on beş yirmi yaşında öğrenci alınarak bunlardan gerek ahali ve gerek askerler için doktor yetiştirmektir (İsimsiz, 1866).

Adı geçen mektep Klot Bey'in idaresinde olarak Kahire'den üç saat mesafede olan Ebu Za'bel adlı köyde kurulmuştur. Klot Bey'in amacı hızlı bir şekilde doktor yetiştirmek

olduğundan öğretim yöntemlerine daha dikkat göstermiş ve doğruluğu ispatlanmamış, şüpheli bilgileri terk ederek güvenilir kitapların kullanılması sağlanmıştır. Mehmed Ali Paşa'nın izni doğrultusunda mektepte hocalık ve hastanelerde doktorluk yapmak üzere dört senede bir Avrupa'ya bir takım öğrenci gönderilmesini uygun bulunmuştur.

Adı geçen mektepte yatılı olmak üzere yüz adet öğrenci olacak ve bu öğrenciler mükemmellik derecesinde güvenlik ve nizam ile idare edilecektir. Öğrenciler on sınıfa ayrılacak ve her sınıfta on kişi olacaktır. Bu sınıflar üst sınıftan seçilen bir sınıf başı idaresinde olacaktır. Öğrencinin eğitim gördüğü ilme göre dört bölüm bulunmaktaydı. Eğitim süreleri dört sene idi. Klinik derslerine devam zorunluluğu bulunmaktaydı. Eğitimde kabul edilen tek yöntem öğrenciye kolaylık sağlamaktır. Ayrıca hastane ile mektep birleştirilerek öğretmenlerin hem ilim öğretmeleri sağlanmış hem de doktorluğu icra etmelerine olanak verilmiştir. Ramazan ve bayram günleri tatil olacaktır. Mektep talebesinin ileride Avrupa tıp işlerinde çalışarak bilgi sahibi olabilmeleri için bir de Fransızca ders açılmıştır. Tıp ilimleri Avrupalı muallimler tarafından verilecektir. Öğrenciler Arapçadan başka dil bilmedikleri için Fransızca ve İtalyancayı Arapçaya tercüme etme konusunda sıkıntı yaşamışlardır. Ayrıca teşrih-i meyt (otopsi) meselesi sorunu ortaya çıkmıştır. Bu konuda ulemaya müracaat edilmişse de itiraz edilmiştir. Otopsi tıp biliminin gerekli olduğu ifade edilerek bu konuda izin verilmiştir.

Öğrenciler her ay sonunda mekteplerinde sınav olacaklardır. Bundan ayrı olarak her sınıfa Şaban ayında genel sınav yapılacaktır. Genel sınavda başarılı olan öğrencilere bir miktar para mükâfatı verilirdi. Bundan başka üst sınıfa geçmeye hak kazanırlardı. İki sene sınıfını değiştiremeyenler olur ise bu öğrenciler mektepten kovulacaktır. Birinci sene resmî sınav, 1243 (M. 1828) senesinin Şaban ayının yirmi beşinci günü ulemadan bazı kişiler ve Osman Nureddin Bey ve zabitan askeri ve yabacı devlet konsolosları ve kâtip ve mektep öğretmenleri huzurunda yapılmıştır. Bu sınavda Arapların tıp bilim eğitimine olan yetenekleri ortaya çıkmış ve derin bilgi sahibi ulemayı Mısır'dan Şeyhü'lAttâr dördüncü ve beşinci sene sınavlarda hazır bulunmuştur.

Mehmed Ali Paşa, tıp biliminin neşredilmesi ve yayılması hususunda çaba sarf etmiştir. Tıp mektebi ve buna ilave olarak eczacı mektebi ve ikinci olarak ebe mektebi ve üçüncü olarak da baytar mektebi açmıştır. Birkaç seneden beri tıp mektebine ilave edilmiş olan ebe okulu açılışında kamuoyunun rağbeti olmadığından öğrenci bulmakta güçlük çekilmiştir. Ebe mektebinde ilk olarak Habeşi cariyelere öğretim yapılmış daha sonra adım adım ahali kızları mektebe ilgi göstermiştir (İsimsiz, 1866).

4.3.3.7. Mısır Mekteb-i Tıbbiyesi 2. “Mısır Mektebi Tıbbiyesi” başlıklı yazı derginin 41. sayısında yayınlanmıştır. Aralık 1866 (H.Şaban 1283) tarihinde yayınlanan bu yazıda Mısır’da bütün kadınlar okuma ve yazma bilmedikleri için ilk olarak Arap dili üzerine okuma ve yazma öğretildiğinden bahsedilmektedir. Sonra dört kurala göre bazı geometri metodları ve Paris Kibale Mektebi’nde (Ebelik Okulu) sürdürülen metod üzerine gerekli ilimler öğretilmiştir. Bunlardan başka hayat ilmi, cerrahlık, insan hastalıkları ve çocuk bilimi gösterilmiştir. Bu okul bir ebe ve bir doktor sorumluluğunda idare edilmiştir.

Birkaç sene sonra Mekteb-i Tıbbiye, Kahire’de Kasru’lAyn adındaki yere nakil edilince; buna bitişik olmak üzere sekiz yüz kişiyi kapsayan bir hastane, bir otopsi yapılan yer, bir eczane ve bir bitki bahçesi inşa edilmiştir.

Mehmed Ali Paşa’nın vefat etmesiyle diğer ıslahatlar gibi tıp ilimleri, istenilen başarıya ulaşamamıştır. Mehmed Ali Paşa’dan sonra gelen İbrahim Paşa döneminde bu konuda bir gelişme yaşanmamıştır. Abbas Paşa, Mehmed Ali Paşa’nın eserlerinin bazı aşamalarını değiştirmiş ve onun halefi olan Said Paşa ise ondan öncekilerin eserlerini tahrip etmiştir. Mekteb-i Tıbbiye’yi dahi engellemiştir. Bu okul bir müddet sonra 1273 (M.1857) tarihinde tekrar açılmıştır. Beşinci ve dördüncü sınıflarda tabiat ilmi, kimya, fizik bilgisi ve ebelik ilminin eğitimi verilmiştir. Üçüncü sınıfta otopsi ilmi, hayat ilmi, çocuk cerrahi ilimleri öğretilmiştir. İkinci sınıfta dış hastalıklar ve iç hastalıkların ilk yarısı ve tıp müfredatı, tedavi bilimleri öğretilmiştir. Birinci sınıfta ise iç hastalıkları ilminin ikinci yarısı, uygulamalı tıp, sağlığın korunması ve klinik derslerin öğretimi yapılmıştır. Sözü edilen Klot Bey, uzun müddet hizmet ettikten sonra istirahat etmek üzere 1274 (M.1858) senesinin son günlerinde Fransa’ya dönmesinden sonra yerine Doktor Rayir Bey ve ondan sonra Abbas Paşa’nın zamanında Doktor Burkir Bey tayin olmuştur. Daha sonra okulun nezareti Mehmed Ali Bey’in sorumluluğuna havale edilmiştir. Mehmed Ali Bey’in söylediği yöntem ve Mekteb-i Tıbbiye’nin idare yöntemlerinde evvelkilerin yöntemleri tercih edilmiştir.

Öğrenciler altı sınıfa ayrılmış olup, her bir sınıf için bir sene boyunca eğitim yapılmıştır. Birinci ve ikinci sene kimya ilmi, fizik ilmi ve tabiat ilmi öğretilmiştir. Üçüncü sene otopsi, hayat ilmi, cerrahlık ve cerrahi ameliyat yöntemleri öğretilmiştir. Dördüncü sene cerrahi ilmi, genel hastalıklar ilmi, sağlık ilmi ve tıp müfredatı öğretilmiştir. Beşinci sene ise dış hastalıkları ilmi ve iç hastalıklarının ilk kısmı, ilaçların ilmi ve düzen ilmi öğretilmiştir. Altıncı sene ameliyat doktorluğu, hastalık cerrahisi ve iç hastalıkları ilminin ikinci kısmı, tıp kanunu ve ebelik ilmi öğretilmiştir. Fakat organların dokuları için bir ders yoktu. Bu sebeple Avrupa’da uygulanan yöntemleri uygulayabilecek bir kişinin tayini ile bu eksikliğin giderilmesi arzu edilmiştir (İsimsiz, 1866).

Öğrenciler bu altı sene zarfında sürekli olarak hastalıkları görmek ve bunların tedavisi hakkında bilgi sahibi olmak üzere her gün sabah ve akşam hastaneye devam etmişlerdir. Bu süreç sonunda ya hastanelerde tabib muavini (doktor yardımcısı) ya da nazariyat ve ameliyatta olgunlaşmak üzere okula müzakereci olarak görevlendirilmiştir. Öğrenci, bir sene boyunca eğitim görmüş olduğu ilimde sınav olmadan üst sınıfa geçemezdi. Fakat derslerini tamamlamış olan öğrencilere şehâdetname adlı bir belge verilmesi arzu edilmiştir. Mekteb-i Tıbbiye'de bulunan öğretmenlerin isimleri ve eğitim verdikleri ilim aşağıda gösterilmiştir:

Mehmed Ali Bey	Fenni Cerrahi ve Tababât-ı Ameliyye
Hüseyin Bey	Fenn-i Kehhâli
Selim Bey	İlm-i Emrâz Dâhiliye ve Serîriyât-ı Tıbbiye
Abdurrahman Hasan Efendi	İlm-i Teşrîh
Mehmed Efendi	El-Kattâvî İlm-i Hayat
Mehmed Fevzi Efendi	Cerrahi-i Sagir
Osman İbrahim Efendi	Tıb Kanunu
İsâvi Efendi	en-Nebrâvi Hıfz-ı Sıhhat
Ahmed Efendi	İlm-i Mevâlid-i Sülüs
Bedâvî Efendi	İlm-i Edeviye ve Müfredât-ı Tıbbiye
Mustafa Efendi Ebû Zeyd	Fenn-i Kibâle
Gastânîl Efendi	İlm-i Kimya
Salih Efendi	İlm-i Hikmet-i Tıbbiye
Ahmed Mansur Efendi	İlm-i Tertîb-i Ecza
Abdussâmi Efendi	Kibâlelere Mahsus Fenn-i Cerrahi
Zarife Hanım	Fenn-i Kibâle

Mısır Mektebi Tıbbiyesi'nin bazı eksiklikleri olduğu için okulun öğretim yöntemleri hakkında yapılması gereken bazı ıslahatlar anlatılmıştır. İlk olarak çocuklara mahsus bir hastane tesis edilerek buna klinik ilave edilmiştir. İkinci olarak erkek öğrenciler için ana hastanesinde ebe okulu kliniği hediye edilecektir. Üçüncü olarak hastanelere tayin olunacak doktor, muavin ve cerrahların ilk iş olarak nazari ve ameliyat hakkında sınav olacaklardır. Dördüncü olarak Mekteb-i Tıbbiye'den çıkan öğrenciye imtihan zamanı şehadetnâme verilecektir. Beşinci olarak Fransız hastanelerine benzer bir tabhane tesis edilecektir. Altıncı olarak bir kütüphane kurulacak ve doku, organ dersi ile fenn-i baytâri mektebi açılacaktır (İsimsiz, 1866).

Mısır Mekteb-i Tıbbiyesi başlıklı yazıda her doktorun görevine başlamadan önce okuduğu hekim andı aktarılmıştır. Bu and içeriği şu şekildedir: Cenab-ı Hakk'a ve ulu peygamberlerine yemin ederim ki ömrümü sanatımın uygulanmasına adayacağım. Fakir ve kimsesiz hastaları tedavi edeceğim. Çok para istemeyip yalnızca âhiret için sevap kazanma niyetiyle çaresizlere lazım olan ilaçları vereceğim. Biri fakir diğeri zengin olmak üzere iki adamı tedavi etmek üzere davet edildiğim zaman ilk olarak fakirin davetini kabul edeceğim. Çünkü bunların hastalığının yayılması halinde kendileri, çocukları ve eşleri mağduriyetine sebep olacaktır. Bundan dolayı bir an önce sağlıklı olmaları için çaba sarf edip gayret edeceğim. Memleketimin, vatandaşlarımın ve vatanımın düşman hücumundan koruyan askerin yararlarına uygun olarak hizmet edeceğim. Hastalardan çok fazla ücret talep etmeyeceğim. Para kazanmak açgözlülüğünde bulunmayacağım. Hastalardan çok para alma amacıyla hastalıklarını büyük bir şey gibi korkutmayacağım. Hizmetime ve hastanın haline göre alacağım ücrete kanaat edeceğim. Onlara üstadım, pederim gibi saygı gösterip hürmet edeceğim. Çocuklarına kardeşim veya kendi çocuğum gibi bakacağım. Bunlar tıp bilimi eğitimi almak istedikleri zaman öğretme zahmetini seçeceğim. Hastaların haklarında işinin ehli olan doktorların tecrübelerini uygulayacağım. Hiçbir kimseyi zehirleme usulünü ve hiçbir kadına düşük yapmayı öğretmeyeceğim. Kolera gibi bir hastalık ortaya çıkarsa fakir ve zengin her kim tarafında davet edilirim derhal kabul edeceğim. Sanatıma ait olsun veyahut olmasın bir kişi hakkında kınama duyduğum halde kimseye söylemeyip gizli tutacağım. Kendi namus ve itibarımı güzel bir şekilde muhafaza ederek diğer doktorları kınamaktan sakınacağım. Bir hastanın hastalığın teşhisinde veya tedavisinde bir şüphem olduğu takdirde kibir ve gururdan uzak durarak diğer doktorlara danışacağım. Böylece hastanın hayatını tehlikeye atmayacağım (İsimsiz, 1866).

4.3.4.Mecmuâ-i Fünûn'da Eğitim Konulu Yazıların Yazarları

Her konuya açık bir dergi olan Mecmûa-i Fünûn'da Münif Efendi'nin Ehemmiyet-i Terbiye-i Sıbyan başlıklı makalesi modern anlamda kaleme alınan ilk pedagoji çalışmasıdır. Münif Efendi'nin Darülfünûn ile ilgili yazmış olduğu yazılar eğitim çerçevesinde değerlendirilebilir.

Eğitim konulu makale yazan bir diğer isim Edhem Pertev Efendi'dir. Meşâhîr-i Ulemâ-yı İslâmiyeden Kemal Paşazadenin Arabî Risalesinin Tercümesi ve Bekâ-yı Şahsî ve Nev' iye Hizmetin A' zam-ı Vezâif-i İnsaniyet Olduğuna Dair adlı iki makalesinde insanın en büyük görevinin kendi varlığını devam ettirmek gerektiğini, bunun bir insanlık vazifesi olduğunu savunmuştu (Budak, 2011).

Macid Bey tarafından yine eğitim çerçevesinde kabul edilecek bir deneme yazılmıştı. Lüzûm-i Sa'y ve Amel başlıklı denemesinde insanların çalışarak maddi ve manevi ihtiyaçlarını tedarik etmeleri gerektiğini ifade eden Macid Bey aynı zamanda çalışmak yerine işsizliği seçen kişileri eleştirmişti.

Kostaki Entoplus'un Fezâil-i Beytiyye başlıklı yazısı, Hasan Mahmud Efendi'nin Mısır Mekteb-i Tıbbiyesi başlıklı yazıları bu tasnifte değerlendirilebilecek çalışmalardır. Tarih-i Devlet-i Osmaniye Dersi başlıklı yazı da eğitim konulu çalışmalar içerisinde kabul edilebilir.

4.3.4.1. Münif Efendi. Eğitim ile ilgili yapmış olduğu çalışmalarını dolayısıyla eğitim tarihimizde önemli bir yeri bulunan Münif Efendi, 1830-1910 yılları arasında yaşamış Osmanlı devlet adamı, eğitimci ve düşünürdü. Asıl adı Mehmed Tâhir olmasına rağmen yazılarında Münif, Münif Efendi, Münif Paşa gibi imzalar kullanmış ve adı farklı kaynaklarda Tâhir Münif, Mehmed Tâhir Münif gibi farklı şekillerde kullanılmıştı (Doğan, 2006).

İlk eğitimini doğum yeri olan Gaziantep'te Nuruosmâniye Medresesi'nde tamamlamış ve burada Farsça öğrenmişti. Bilgin ve şair olan babası Abdunnafi Efendi, Mısır'da görevlendirilince Münif Efendi de babasıyla birlikte Mısır'a giderek Kahire'de Kasr-ı Âlî Mektebi'nde eğitimine devam etmişti (Batır, 2004).

Aralık 1850 tarihinde Şam Emeviyye Medresesi'nde eğitimini tamamlamış daha sonra Şam eyaleti Meclis-i Kebîr Kalemî'nde çalışmaya başlamıştı. İki yıl sonra İstanbul'a gelerek çeşitli görevlerde bulunmuştu. 1853 yılında Bâbiâli Tercüme Odası'nda Arapça ve Farsça mütercimi olarak görevlendirilmişti. Daha sonraki yıllarda başkâtiplik görevlerinde bulunan Münif Efendi, bu görevleri vesilesiyle Batı uygarlığını daha yakından tanıma fırsatını elde etmişti. Görevleri sık sık değişen Münif Efendi, Meclis-i Maârif reisliği yapmış ayrıca 1877, 1878 ve 1884 yıllarında yaklaşık dokuz yıl süren Maârif Nâzırlığı görevini üstlenmişti. 1894 yılında ikinci defa görevlendirilmiş olduğu Tahran elçiliği onun son resmî görevi olmuştu. Bu görevin ardından 6 Şubat 1910 olan vefat tarihine kadar geçen süreçte İstanbul'da yaşamıştı (Batır, 2004; Doğan, 2006). Memleketin eğitim yolu ile kalkınabileceğini düşündüğü için siyasi hareketler ile ilgilenmemişti (Sağlam, 2004).

Yaşam tarzı ve bilgileriyle herkese örnek olan Münif Efendi, bunu yaparken Avrupa'yı örnek alarak insanlara tanıtmayı görev olarak benimsemişti. Akıllı ve bilimi esas amaç bilerek fikri terbiye üzerinde önemle durmuştu. Halkı aydınlatmaya çalışmış, eğitim ile ilgili yapılmasını gerekli gördüklerini elinden geldiği kadar uygulamaya koymuştu. Gazetecilik dışında hukuk, iktisat, edebiyat, felsefe ile ilgilenmişti (Tanpınar, 2006).

Münif Efendi'nin başlıca eserleri; Muhâverâtı Hikemiye, Hikmet-i Hukuk, Mebhas-ı İlm-i Hukuk, İlm-i Servet, Telhis-i Hikmet-i Hukukve Belagat Dersleri şeklindedir. Cemiyet-i İlmîye-i Osmaniye adlı cemiyeti kurmuş ve Mecmûa-i Fünûn adlı dergiyi çıkarmıştı. 1859 yılında neşrettiği ilk eseri olan Muhâverât-ı Hikemiye adlı eseriVoltaire, Fontenelle gibi kişilerden topladığı bazı diyalogları içermektedir. İnsan yaratılışı, vatan sevgisi, cemiyet ahlakı gibi meseleler dönemin hâkim olan düşüncesine aykırı olarak aktarılmıştır. Bu eserini yayımladığı tarihten iki sene sonra Cerîde-i Hâvadis'inbaşmuhariri olmuştur. Burada çalıştığı süreçte Ruzname-i Cerîde-i Havâdis adıyla gazetenin günlük nüshasını yayınlamaya başlamıştı (Tanpınar, 2006). Aydınlanma faaliyetlerinin başarıya ulaşması noktasında dilin sade olması gerektiğini düşünmüş ve bu alanda önemli çalışmalar yapmıştı (Sağlam, 2004).

Cemiyet-i İlmîye-i Osmaniye'nin yayın organı olarak çıkarılan Mecmûa-i Fünûn, yine Münif Efendi'nin gayretleri ile çıkarılmıştı. Eğitimci bir kişiliği olan Münif Efendi, gerek Mecmûa-i Fünûn'da gerek dönemin gazete ve dergilerinde eğitim ile ilgili yazılar kaleme almıştı. İnsanın mutluluğunun kaynağını iyi bir eğitim almasına bağlamıştı (Akyüz, 1991). Bu dergi bünyesinde yayınlanan yazılardaki amaç Batı medeniyetinin yeniliklerini Osmanlı ülkesinde öğretmektir. Dergideki yazılar, ansiklopedist şeklinde ifade edilebilecek olan bir grup tarafından yazılmıştı (Tanpınar, 2006).Bu derginin en önemli özelliğinden birisi, yeni kurulmuş olan yükseköğretim kurumundaki umumi dersleri vermesi idi. Dergideki yazılarda üzerinde en çok durulan nokta Batı medeniyetinin teknik alandaki üstünlüğünü tanıtmaya çabası olmuştu. O dönemin en faydalı eserlerinden biri olarak kabul edilen bu derginin tam bir mektep özelliği taşıdığı ifade edilmektedir (Tanpınar, 2006). Derginin yayımlanmaya başladığı tarihten itibaren tarih, coğrafya, iktisat, jeoloji gibi konularda tefrika ve makalelere yer verilmiştir. Dördüncü sayıdan itibaren o ay içerisinde meydana gelen olaylardan da bahsedilmeye başlanmıştır. Beşinci sayısında Türkçe'de modern pedagoji alanında ilk çalışma olan "Ehemmiyet-i Terbiye-i Sıbyan" Münif Efendi tarafından kaleme alınmıştı.

Münif Efendi'nin dergide yayımlanan makaleleri şu şekildedir:²

- Mukaddime
- Mukayese-i İlm ve Cehl
- Sûrat-ı Ömr
- Zuhûr-ı Tasvîr-i Efkâr
- Mukaddeme-i İlm-i Jeoloji

²Münif Efendi'nin dergide yayımlanan yazıları şu kaynaklardan derlenmiştir: Işıl, 1986, s. 17-92; Sağlam, 2004, s.67-92; Alper, 1981; Budak, 2011, s. 131-133.

- Takrîz-i Terceme-i Telemak
- Karadağ
- İlga-yı Kavâim-i Nakdiyye
- Mecmûa-i Fünûn'un Mazhar Olduğu Hüsn-i Kabulden Dolayı Ammeye Teşekkür
- İlga-yı Kavâim-i Nakdiye
- Ehemmiyet-i Terbiye-i Sıbyan
- Tarih-i Çav
- Tarih-i Evrak-ı Nakdiyye Bir Vech-i Umumi
- Darülfünûn'da Ders-i Amm Küşadı
- Acayib-i Seb'a-i Âlem
- Darülfünûn'da Ders-i Amm Vuku-ı Küşadı
- Çin'de Bulunan Ehli İslâm
- Darülfünun Dersleri
- Hüdûs-ı Mecmûa-i İber-i İntibâh
- Sergi-i Umumi-i Osmaniyenin Vukû-ı Küşadı
- Ümid Burnunda Bulunan Ehli-i İslâm
- Zuhûr-ı Mirat
- Zam'ime-i Sergi-i Osmâni
- Çav
- Ümid Burnu'ndan Mektub-ı Mahsus
- Tarih-i Telgraf
- Vesâit-i Tenvîriyye
- Kebûter-i Name
- Mâhiyet ve Aksâm-ı Ulûm
- Tarih-i Hükema-yı Yunan
- İlm-i Sarf u Nahiv
- Islâh-ı Resm-i Hatta Dâir Makale
- İngiliz Atlarının Aslı
- Süveyş Cedveli
- Tanzîm-i İstanbul
- Sûret-i Hâl-i Cemiyet

- Anadolu’da Semâdan Nüzûl Eden Buğday
- Mecmua-i Muâhedât-ı Osmâniyye
- Komor Adaları
- Harîk-i İstanbul
- Tarih-i Devlet-i Osmaniyye Dersi
- İhrâk-ı Bîve Zenân Der Hindistan
- Amerika Ahâlî-i Asliyyesi
- Karıncaların San’at ve Medeniyeti
- Misafirhane
- Bazı Asar-ı İlmiye
- Umûr-ı Maliye-i Düvel-i Muharebe
- Tuna Vilayetinde Bulunan Menfaat-ı Ummiyye Sandıkları
- Cengiz Han
- Girid Adası

Bu makaleler dışında hikâye, fikra, deneme türünde yazıları da yayımlanmıştır.

Edhem Paşa, Cemil Paşa, Kadri Efendi (Paşa), Ohannes Efendi, Seyid Ali Emin gibi Avrupa’da eğitim almış ya da Fransız eğitimi almış kişiler bu mecmua çevresinde toplanarak yazılar kaleme almıştı. Bu derginin kapatılması ile Münif Efendi’nin yol açıcı rolü bitmiştir. Paşa, dergiyi 1882 yılında tekrar açmak amacıyla bir teşebbüse girmişse de ilk nüshasında yer alan “Bir Yıldız Böceği” fıkrası Abdülhamid’i rahatsız ettiği için kapatılarak nüshaları toplanmıştı (Tanpınar, 2006).

Gerek Abdülaziz gerek II. Abdülhamid dönemlerinde devletin gerçekleştirmiş olduğu eğitim reformlarında ve yeni öğretim kurumlarının kurulmasında önemli çalışmalar yapmıştı. Bu dönemlerde daha çok bilgi ve öğretim tarihimiz ile ilgi eserler kaleme almıştı (Tanpınar, 2006).

Maârif Nâzırı olan Münif Efendi, İstanbul’da Amâlar Mektebi açarak bu mektebin Dilsiz Mektebi ile birleştirilerek öğretim yapılmasını istemişti. 17 Mart 1891 tarihinde irade çıkması sonrasında bu mektep açılmıştı. Bu mektebin açılması sürecinde Münif Efendi’nin özel bir ilgisi ile mektep hızlı bir şekilde gelişmişti (Demirel, 2013a).

4.3.4.2. Edhem Pertev. Devrinin fikir hayatında önemli bir yere sahip olan devlet adamı, yazar ve şairin şiirlerinde kullandığı mahlas olan Pertev nedeniyle Edhem Pertev olarak anılmaktadır. 1824 Erzurum doğumlu olan Edhem Pertev, babasının görevi nedeniyle Anadolu’nun çeşitli yerlerini dolaşmak durumunda kalmıştı. Fennî mahlasıyla şiirler yazan

babasından çok faydalandığı gibi gitmiş olduğu yerlerdeki ulemâlardan da yararlanmıştı (Okay, 1994).

1845 yılında babası vefat edince Trabzon valisi olan Abdullah Paşa onu himayesi altına almış ve divan kâtibi olarak görevlendirmişti. Abdullah Paşa'nın da vefat etmesi üzerine bir başka vali tarafından vilâyet mektupçusu olarak görevlendirmişti. 1846 yılında Sadâret Mektûbî Kalemi ile görevlendirilen Pertev, valinin 1853-1855 yılında Almanya elçiliği sırasında ise Sefâret Başkâtibi görevini üstlenmişti. Kendisini himaye eden yeni valinin de vefatı üzerine Berlin'den dönmek zorunda kalmış ve Babîâli Tercüme Odası'nda yeni görevine başlamıştı (Ayan, 2005).

Tanzimat Dönemi'nde Avrupa ile geliştirilen ilişkiler nedeniyle Tercüme Odası'nda yetişmiş Avrupa yanlısı kişiler nüfuzlu hale gelmişti (Sezai, 2007). Özellikle tarih ve edebiyat alanında isimleri ön plana çıkan kişiler bu odada yetişmişlerdi. Ahmet Vefik Paşa, Namık Kemal, Münif Efendi, Edhem Pertev bu kişiler arasındadır. Bırakmış olduğu eserlerin birçoğu kendi türü içerisinde ilk olma özelliği taşıyan Edhem Pertev'in önemli bir diğer özelliği yenileşme fikirlerine olan yaklaşımıdır. Pertev Paşa'nın yenileşme ve batılılaşma yaklaşımında aşırıya kaçmadığı dikkat çekmektedir. Avrupa'ya hayranlık ve sempati ile yaklaşan Pertev, kendi değerlerimizin bizi geriletmediği fikrine de kapılmamıştı (Ayan, 2005).

Edhem Pertev'in Mecmûa-i Fünûn'da yayımlanan yazıları; Medh ü Say ve Zamm ü Batalet Hakkında Meşahir-i Ulema-yı İslamiyeden Kemal Paşazadenin Arabî Risale Tercümesi, Beka-yı Şahsi ve Nev'iyeye Hidmet-i Azam Vezaif-i İnsaniyet Olduğuna Dair Makale- Mektûb-i Evvel Jan Jak Ruso Tarafından Lord Edvars'a ve Mi Lord Edvars'ın Jan Jak Ruso'ya Cevabnâmesi. Bu makalelerde Edhem Pertev, insanlık vazifelerinden bahsetmektedir. Çalışmanın ve insanlığa hizmet etmenin önemi üzerinde durmuştur.

4.3.4.3. Hayrullah Efendi. Hekimbaşı Abdülhak Molla'nın oğlu olan Hayrullah Efendi 26 Ekim 1818 (H. 25 Zilhicce 1233) tarihinde İstanbul'da doğdu. Büyük dedesi, amcası ve babası gibi tıbbâya yönelen Hayrullah Efendi, 1839 yılında Mekteb-i Tıbbiyye-i Adliyye-i Şâhâne'ye girmişti. Tıp eğitimini öğrenciliğinin ilk senesinde kendisine verilmiş olan ders nazırlığı memuriyeti ile birlikte yürütmüştü (Akün, 1998).1844 tarihinde Mekteb-i Tıbbiye'nin ilk mezunlarından biri olarak diplomasını almıştı (Ünver, 1931).

Tıbbiye'de Avusturya'dan getirilen Dr. Bernard'ın öğrencisi olan Hayrullah Efendi, tez olarak Makalât-ı Tıbbiye ve Dürü'l- Muhat adlı iki eserini kaleme almıştı. Mektepten mezun olduktan sonra burada ders nazırlığı görevine getirilmişti. Bu görevi devam ederken 1846 yılında Ziraat Meclisi'ne aza olarak seçilen Hayrullah Efendi, ziraatle ilgili iki ciltten oluşan bir eser kaleme almıştı. 1849'da ders nazırlığı görevinden ayrılarak Meclis-i Maarif-i

Umumiye azası olmuştu. Bu görevinde bulunduğu zamanlarda Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye’de görevlendirilen Hayrullah Efendi, 1851 yılında kurulan Encümen-i Daniş’in nizamnâmesini hazırlayanlardan biridir ve bu kuruma ikinci başkan olarak seçilmiştir. Eğitim ve bilime önem vermiş ve bu görevi sırasında bir diğer eseri olan Kıtâ-i Afrika’yı yazmıştı (Özaydın, 1990).

Eğitim alanındaki görevlerinden bir diğeri ülkemizde ilk defa Tanzimat Dönemi’nde kurulan Mekâtib-i Umumiye Nazırlığı’na atanmasıdır. 1857 yılında Maarif-i Umumiye Nezareti kurulunca Maarif müsteşarlığı görevine getirilmişti (Özaydın, 1990).1859 yılında Mekteb-i Tıbbiye Nazırlığı görevi verilmişti. Öğrencilerinin daha iyi bir eğitim almalarını sağlamak amacıyla otopsi uygulamasının yapılmasını sağlamıştı. Tahran sefirliği görevinde bulunduğu sırada 49 yaşında hayatını kaybetmişti (Özaydın, 1990).

Tanzimat Dönemi’nde kurulan kurumların birçoğunda görev yapan Hayrullah Efendi, bu dönem için önemli bir isim olarak karşımıza çıkmaktadır. Tıp, fen, edebiyat alanında önemli eserler kaleme alan Hayrullah Efendi, Masâil-i Hikma, Bayt-i Dihkâni, Avrupa Seyahatnâmesi adlı eserleri bulunmaktadır. Aynı zamanda müverrih kimliği de bulunan Hayrullah Efendi’nin Vakay-ı Mısriye ve Devlet-i Aliyye-i Osmâniye adlı eserleri tarihe dair önemli eserleri bulunmaktadır. Devlet-i Aliyye-i Osmâniye Tarihi, en tanınmış ve en kalıcı eserlerinden biridir (Akün, 1998).

Mecmûa-i Fünûn adlı dergide “*İnsanın Sath-ı Arzda Suret-i İntişarı*” adlı bir makalesi yayımlanmıştı. Dergide “*Bazı Zevat Tarafından Cemiyete Verilen Bazı Hedaya*” başlıklı yazıda Cemiyet-i İlmîyey-i Osmâniye cemiyetine bazı kişiler tarafından verilen hediyelerin isimlerine yer verilmişti. Hediye veren kişiler ile birlikte zikredilen Hayrullah Efendi’nin cemiyete vermiş olduğu altı adet harita ve üç cilt gazete isimleri Büyük Mikyâs’da Kürey-i Musattaha, Avrupa Kıtası, Asya Kıtası, Afrika Kıtası, Amerika Kıtası, Cezayir-i Bahri Muhid Kıtası, Musavver Fransızca Gazete Takımı’dır. Ayrıca cemiyet merkezinde Osmanlı tarihi hakkında konferanslar da vermiştir (Işıl, 1986).

4.3.4.4. Macid Efendi. Bâbîâli Tercüme Odası hulefâsından olan Macid Efendi’nin Mecmûa-i Fünûn’da Lüzum-ı Sa’y ve Amel başlıklı sohbet türünde yazısı yayımlanmıştı. Bu yazısında insanın sabahtan akşama kadar zahmet çekerek geçimini sağlaması gerektiğinden bahsetmektedir. Kendileri ve evlatlarını fakirlik ve düşkünlüğe maruz bırakmamaya özen göstermeleri gerektiğini ve ellerinde olan sermayelerinin bir gün yok olabileceğinden servetlerini artırmaları gerektiğinden bahsetmektedir. Ayrıca çalışmak yerine işsizliği seçen kişileri eleştirmişti. Dünyada marifetin iyilik olduğunu düşünmektedir.

4.3.4.5. Kostaki Entoplus. Fezâil-i Beytiyye başlıklı yazının yazarı olan Kostaki Efendi, Macid Efendi gibi Bâbîâli Tercüme Odası hulefâsındandır. Yazısında halka faydalı olacak işlerden bahsetmektedir. Tasarruf yöntemleri, ebeveyne şefkat göstermek, eşlerin muhabbet etmesi, kardeşlerin muhabbeti, efendi ve hizmetçi arasında yapılması gerekenler hakkında tavsiyeler vermiştir.

4.3.4.6. Hasan Mahmud Efendi. Bâbîâli Tercüme odası hulefasından olan Hasan Mahmud Efendi'nin dergide Mısır Mekteb-i Tıbbiyesi adlı iki adet makalesi yayımlanmıştır.

5.Bölüm

SONUÇ

Osmanlı İmparatorluğu'nda başlatılan batılılaşma ve modernleşme yolundaki hareketlerin başarılı olması çağdaş eğitim ve öğretim kurumlarının varlığına bağlanmıştı. 19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde eğitim alanı da dâhil olmak üzere birçok alanda köklü reformların yapıldığı görülmektedir. Günümüzdeki birçok okulun temeli olan yeni eğitim kurumları Tanzimat döneminde açılmıştı. Eğitimin yaygınlaştırılması düşüncesinden hareketle İstanbul'da okullar açılırken aynı zamanda taşrada da okullar açılmıştı. Yapılan bu çalışmada, Tanzimat Dönemi'nde eğitim ile ilgili yapılan yenilik ve değişimlerin Mecmuâ-i Fünûn'a ne suretle yansıdığını dergideki eğitim konulu yazılar çerçevesinde incelendi.

Dini ve siyasi konular dışında birçok bilim ve eğitim hakkında kitap telif ve tercüme etmek, konferanslar vermek ve halka umumî dersler vermek amacıyla 1861 yılında kurulan Cemiyet-i İlmiye-i Osmâniye'nin yayın organı olarak Mecmuâ-i Fünûn çıkarılmaya başlanmıştı. Yapılan inceleme sonucunda modernleşme hareketlerimizin odak noktası olan Avrupa'nın eğitim metodlarının dergide yer bulduğu görülmüştür. Aynı zamanda Tanzimat döneminde eğitim ile ilgili alınan kararların ve uygulanmaya başlanılan yeniliklerin de dergiye yansıdığı görülmüştür.

Daire-i Maarif-i Umumiye Küşadı adlı yazıda Osmanlı Devleti içerisindeki her sınıf arasında eğitim bilimlerinin yayılmasının gerekliliği üzerinde durulmuştu. Bunu gerçekleştirebilmek amacıyla Daire-i Maarif-i Umûmiye adlı bir meclis kurulması sağlanmıştı. Osmanlı Devleti içerisinde olan her sınıf çocuklarının talim ve terbiyelerine mahsus olan okulların seviyelendirme işi Meclis-i Maârife verilmişti. Ancak meclis, kendisinden beklenen görevi yerine getiremediği için kapatılmıştı. Biri Mekâtib-i Sıbyân-ı Müslime diğeri Mekâtib-i Rüşdiye-i İlmiye adıyla iki komisyon ile yeniden maarif-i umumiye heyeti teşkil edilmişti. Mekâtib-i Sıbyân-ı Müslime ve Mekâtib-i Rüşdiyye komisyonları haftada yalnız bir kere toplanmıştı. Sıbyan okulları komisyonu İslam'a mahsus olan her türlü mezhep ve fikhî kâtipler hakkında tahkik ve inceleme yapacaktı. Diğer meclis, halkın tüm çocuklarını öğrenme işine dair hususları geliştirmek üzere üyeleri Daire-i Maarif'te bir araya getirmişti.

1860'lı yıllarda Osmanlı modern eğitim kurumlarında şiddet içeren cezalandırma yöntemlerinin uygulandığı görülmektedir. 1860 yılında Meclis-i Maârif-i Umûmiye tarafından hazırlanan "*Rüşdiye Mektepleri Muallimlerinin Harekât-ı Lâzımelerini Mübeyyin*" isimli talimât-nâmede tabana vurmak suretiyle değnek cezası öngörülmüştür (Demirel, 2013b). Yapılan incelemeler sonucunda Mecmuâ-i Fünûn'da Münif Efendi, yukarıda da belirtildiği

üzere, Ehemmiyet-i Terbiye-i Sıbyan başlıklı yazısında “...Bizim mekteplerde yolsuz bir şey daha vardır ki onun dahi beyânından geri durulamaz. Bundan murâdımız zavallı çocukların dayak ile tedib olunması maddesidir...” şeklindeki ifadesiyle dayak ile eğitim yapılmasını yolsuzluk olarak belirttiği görülmüştür. Bazı durumlarda münasip bir dil ile cezalandırmak, yerini ve makamını değiştirmek, öğrencileri mektepten biraz uzaklaştırmak veyahud okuduğu dersi kabahatine göre yirmi otuz ve daha fazla yazmaya mecbur etmek gibi tedbirlerin yeterli olacağını ifade ederek fiziki şiddetin insanlara uygun olmadığını beyan etmiştir. İlerleyen zamanlarda, Tanzimat dönemi içerisinde, fiziksel şiddetin hukuken yasaklandığını görülmektedir. 21.09.1870 (25.C.1287) tarihli *Mekâtib-i Rüşdiyye Nizâm-nâme-i Dâhiliyyesi* ile tokat, şamar ve buna benzer çeşitli cezalar kesinlikle yasaklanmıştır (Demirel, 2013b).

Bu dönemde ebeveynlerin eğitim görevleriyle ilgili yeni fikirler ortaya çıkmıştı. Tanzimat dönemine kadar ailenin eğitim görevi dinî ve geleneksel bağlamda değerlendirilmişti. Bu dönemle birlikte çocuklarına ve topluma olan mesuliyetleri ön plana çıkmıştı. Birçok eğitimci ve yazar bu konuda görüşlerini dile getirmişti. Bu kişilerden Ahmet Mithat Efendi, aile ortamının eğitime olan katkısından bahsetmişti. “Düzenli bir ailede yetişen bir çocuk düzenli, karışık, düzensiz bir ailede yetişen çocuk düzensiz olur.” diyen Ahmet Mithat, babaların evlerine bağlı olmaları gerektiğini, çocukların ebeveynleri tarafından yetiştirilmesi gerektiğini düşünmektedir. Aynı zamanda alkolizm gibi alışkanlıkların aileleri tehdit ettiğini; çocukların sağlığını olumsuz etkilediğini; dolayısıyla iyi bir eğitim almalarına engel olacağını ifade etmişti (Akyüz, 1991). İncelemiş olduğumuz *Fezâil-i Beytiyye* adlı yazıda bu tartışmalara yer verilmiş olup; insanların ıslah ve muhafazasını sağlamaya yönelik tavsiyeler verildiği görülmektedir.

Kostaki Entoplus, *Fezâil-i Beytiyye* başlıklı yazısında doğrudan doğruya insanların ıslah ve muhafazasını sağlamaya yönelik öğütlerde bulunmuştu. Tasarruf yöntemleri, anne babaya şefkat gösterme, eşlerin kendi aralarındaki muhabbetin önemi, kardeşlerin muhabbeti, efendi ve hizmetçi arasındaki muhabbetin ne şekilde olması gerektiğine dair eğitici ve yönlendirici bilgiler vermişti. İnsanın geçinebilmesi için parasını ihtiyaçlarına harcaması gerektiğini vurgulayan Entoplus, gereksiz yere harcama yapılması halinde yoksulluk, miskinlik ve hakirlik içerisine düşülebileceğinden bahsetmişti. Yazısında muhabbetin önemi üzerinde duran Entoplus, birbirine karşı eksiksiz bir muhabbeti olan zevceynin evinin hiçbir zaman ter etmeyeceğini ve böylelikle evlatlarının terbiyesine de özen göstereceklerini söylemektedir. Birbirlerine karşı muhabbetleri olmayanların hanesinde ise anlaşmazlıkların olacağını düşünmektedir. Ana babanın çocuklarının kalbine muhabbeti yerleştirmekler görevli olduğunu, çocuklarının büyüüp gelişinceye kadar terbiyeleri için gerekli olan parayı temin

etmeleri gerektiğini ve aynı zamanda çocuklarının kişiliklerine özen göstermeleri gerektiğini vurgulamıştır. Bu sebepten dolayı çocuklar da ana babalarına hürmet etmeleri gerekmektedir.

Kostaki Entoplus, kardeşlerin muhabbet içerisinde olmalarının öneminden bahsetmektedir. Muhabbet içerisinde olan kardeşler ihtiyaç anında birbirlerine yardım edebileceklerdir. Birlik ve muhabbetleri kopan kardeşlerin her biri bir başına kalır. Entoplus'un nasihati yekdil ve yekcihet olmaları yönündedir. Eğer öyle olurlarsa felaketlerden uzak durabilirler. Efendi ve hizmetçi arasındaki muhabbete de değinen Entoplus, hizmet ile ücret arasında denklik olması gerektiğini ifade etmiştir.

Luzum-ı Say ve Amel adlı yazıda Macid Bey, insanların maddi ve manevi ihtiyaçlarının karşılanabilmesi için çaba göstermesi ve çalışması gerektiğini ifade etmişti. Medeniyetin gelişmesine paralel olarak insanların ihtiyaçları artacaktır. Bir kişinin bütün ihtiyaçlarını yalnızca kendisinin karşılaması mümkün değildir. Bu sebeple toplumdaki diğer fertlerin yardımına muhtaçtır. Elde edilen servet büyük de olsa kısa zaman içerisinde tükenebileceğinden bu serveti ya çoğaltmaya çalışmalı ya da uygun bir şekilde idare etmelidir. Macid Bey, insanoğlunun her daim çalışmak ile mükellef olduğunu belirtirken aynı zamanda hakkı olmayanı hile ile elde etmemek gerektiğini ifade etmiştir. Böyle bir davranış insanlığın bir gerekliliği olduğundan güzel ahlak olarak ifade edilmemesi gerekmektedir. Çalışmak yerine işsizliği seçen kişileri ayıplayan Macid Bey, böyle kimselerin fakirlik ve sefâlete maruz kalabilecekleri konusunda uyarmıştır.

“*Darülfünun Dersleri*” başlıklı yazıda Darülfünûn'da hikmet-i tabiiye adlı bir ders okutulmakta olduğundan bahsedilmiş ve en büyük nimetin ilm ve maârif olduğu ifade edilmişti. Divan-ı Muhâsebat reisi Ahmet Vefik Efendi Hazretleri Tarih-i Umûmi dersi ve Meclis-i Tahkik reisi Salih Efendi'nin ilm-i mevâlid dersini vermeye niyet ettikleri ifade edilmişti. Verdikleri dilekçe üzerine derslerin başlanmasına karar verilmiş ve “*Ayin 26. Cumartesi günü ilm-i mevalid, Pazar günü tarih-i umumi derslerine başlanmasına karar verilmiştir.*” şeklinde geçen ifade ile derslere başlanmıştı. Bu dersler içerisinde zikredilen tarih-i umumi dersi nizamnamede belirtildiği üzere hikmet ve edebiyat şubesinde okutulacakken; ilm-i mevalid dersi ulûm-i tabiiye ve riyaziye şubesinde ilm-i nebatat ve ilm-i hayvanat başlığıyla okutulacaktı.

Tanzimat döneminden önce, Osmanlı tarihçilerinin umumi tarihe olan yaklaşımları değişmeye başlamıştı. Batı tarihlerinden yararlanmaya yönelik asıl çalışmalar Tanzimat döneminde gerçekleştirilmişti. Osmanlı Devleti, Avrupa'ya önem vermek gerekliliğini hissetmiş ve onlara ait eserleri tercüme etmek suretiyle onlardan yararlanmışlardı. Sıbyan mekteplerinde Osmanlı Tarihi ile beraber Avrupa ve Asya tarihlerini de içine alacak genel

dünya tarihi dersi verilmek üzere Tarih-i Umumi dersinin de okunmasına karar verilmişti. Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile tarih-i umumi dersleri rüşdiye programlarına girmişti (Aşık, 2022). Mekteplerde genel tarihlerin de okutulmaya başlanmasıyla bu tür kitapların telif ve tercümesi gerekliliği ortaya çıkmıştır. Böylece eski kavimlerin tarihi ile Hıristiyan milletlerin ve devletlerin tarihi de yazılarak umumi tarihler meydana getirilmeye başlanmıştı.

Sultan Abdülaziz döneminde, Ahmet Vefik Efendi, Darülfünun'da ilk defa Hikmet-i Tarih ismiyle tarih-i umûmi dersini okutmaya başlamıştı. Babıâli Tercüme Odası hulefasından Ahmet Hilmi Efendi, Çembers adlı bir İngilizin umumî tarihini Türkçeye tercüme etmişti. Ahmet Mithat Efendi ise her milletin tarihinden ayrı ayrı bahsederek bir umumî tarih çalışması yapmıştı (Akçuraoğlu,1932).

Yapılan incelemeler sonucunda dergide umumi tarih hakkında yazıların mevcut olduğu görülmüştür. Meclis-i Vâlâ mütercimlerinden Kadri Bey: Avrupa Tarih ve Coğrafyası, Münif Efendi: Tarih-i Hükema-ı Yunan, Kadri Efendi: Britanya Adaları Tarih ve Coğrafyası, AhmedRırad: Sırbistan Tarih ve Coğrafyası, Mehmed Celil ve Halil Beyler: Kudema-yı Mulûk-u Mısriyye Tarihi, Fardis: Tarih-i Mulûk-u Fars-ı Kadim, Mehmed Şevki: Avrupa Devletlerinin Ahval-i Hazırrası adlı yazılar bu alanda kaleme alınmıştır.

Tarih-i Devlet-i Osmâniyye'de de tarih eğitiminin önemi üzerinde durulmuştu. Tarih-i Devlet-i Osmaniyye'de her milletin mensup olduğu devletin nasıl meydana geldiğini ve nasıl genişlediğini bilmesi gerekliliğinden bahsedilmişti. Devlet-i Âliyye tarihinin öğrenilmesi ve öğretilmesi konusuna özen göstermiş ve önemli bir iş olarak görmüştü. Tarih-i Devlet-i Osmâniyye adlı dersin Hayrullah Efendi tarafından öğretileceği ifade edilmişti. Tarih dersinin diğer ilimler gibi eğitiminin verilmesi gerektiği vurgulanmış; tarih biliminin yalnızca eğlence olmak üzere okunmasını ve aynı zamanda hikâye gibi kabul edilmesinin yanlış olduğu ifade edilmişti. Bu şekilde kabul edildiği takdirde ise ilim ve cehaletin denk olacağı düşünülmüştü. Her millet mensup olduğu devletin meydana gelmesi ve genişlemesi hakkında bilgi edinmelidir. Özellikle Saltanât-ı Seniyye gibi iktidarın ve kudretin zirvesine ulaşmış bir devlet sayesinde ecdadımızın sahip oldukları şeref ve şan hakkında bilgi sahibi olmak bir övünme kaynağı olarak değerlendirilmişti. Devlet-i Âliyye Tarihi'nin öğrenilmesi ve öğretilmesi önemli işlerdendir diyen Hayrullah Efendi, eğitim anında tarihte meydana gelecek olayların olduğu gibi anlatılması ve açıklanması ile yetinmemişti. Önemli işlerin sunulması ve açıklanması sebebiyle dinlemenin faydalı olacağı da belirtmişti. Böyle yararlı büyük bir ilmin öğrenimine özen göstermenin gerekliliği kabul edilmişti.

Fransız İhtilali ve Sanayi Devrimi ile yaşanan bilimsel gelişmeler tarihin bilim olarak gelişimini tamamlamasına yol açmıştı. Aynı zamanda bir eğitim aracı olarak kimlik oluşturma

ve devlet ideolojisinin geniş kitlelere benimsetilmesi noktasında tarih ilmi önemli hale gelmişti. Bu önemin farkında olan Avrupa ülkelerindeki okullarda tarih dersleri okutulmaya başlamıştı. XIX. yüzyılın ikinci yarısında, ulusçuluğun yayılmasına paralel olarak tarih eğitiminde de artış görülmüştü. Avrupa’da tarih eğitimi ulusal kimlik yaratmak ve güçlendirmek için bir araç olarak kullanılmıştı (Türk, 2006).

Bu doğrultuda Tanzimat Dönemi’nde memleketin siyasi terbiyesini sağlamak amacıyla tarih disiplini gerekli görülmüştü. Osmanlı Devleti’nde sıbyan mekteplerinde ve 1850’li yıllara kadar rüşdiyelerde bir ders olarak öğretim programında tarih dersine rastlanmamıştı (Aşık, 2022). Tarih dersleri müfredatı, Saffet Paşa’nın 1869 Maârif-i Umumiye Nizâmnâmesi ile girmişti (Baymur, 1954).

Maârif-i Umumiye Nizâmnâmesi’nin 6. Maddesinde sıbyan mekteplerinin ders müfredatına Muhtasar Tarih-i Osmanî dersinin konulduğu görüyoruz. Nizâmnâmenin 23. Maddesinde rüşdiye mekteplerinin ders müfredatına Tarih-i Umûmi ve Tarih-i Osmanî dersleri konularak hem dünya hem de Osmanlı tarihi okutulması kararlaştırılmıştır.

Mısır maarifi, İstanbul ve dolayısıyla da Osmanlı Devleti’nin maarifini ilgilendiren bir konudur. İstanbul’da açılan mekteplerin daha iyi kavranabilmesi ve karşılaştırılabilmesi için Osmanlı’nın bir vilayeti olan Mısır’da açılan mektepleri incelemek gerekmektedir. Bu konunun kahramanı olarak görülen Kavalalı Mehmed Ali Paşa, Mısır’a gidinceye kadar şöhreti olmayan bir kimsedir. Fransızlara karşı savaşmak üzere bu bölgeye gelmişti. Fransızlar bölgeyi terk ettikten sonra burada kalarak 1805 tarihinde Mısır’a vali olmuştu. Mısır’ın kalkınması amacıyla askerlik, idare, eğitim gibi alanlarda büyük işlere girişmişti (Ergin, 1977). Paşa’nın en önemli girişimlerinden biri modern bir eğitim sistemi oluşturma çabasıdır. Bu amaç için ilk olarak 1809 yılında Avrupa’ya öğrenci göndermeye başlamıştı. Çeşitli mektepler açarak buralarda Avrupa’dan örnek aldığı programları uygulanmıştı (Kutluoğlu, 2002).

Mecmuâ-i Fünûn dergisine de konu olan Mısır Mekteb-i Tıbbiyesi, mektebin ilk muallimlerinden Hasan Mahmud’un verdiği bilgiye göre 1241 (1825) yılında açılmıştı. Fransız ve İtalyan muallimler tarafından eğitim yapılan bu kurumda Rafael adındaki bir çevirmen dersleri Fransızcadan Arapça’ya çevirirken; Anhuri adlı bir kişi de İtalyancadan Arapçaya tercüme yapmıştı. Fransızca bu mektepte ders olarak okutulmuştu. Öğrenci sayısı yüz olan bu mektepte on kişilik on sınıf oluşturulmuştu. Mektep, 1827 yılında ilk mezunlarını vermişti (Ergin, 1977). Öğrenciler her ay sonunda mekteplerinde sınav olurlardı. Bundan ayrı olarak her sınıfa Şaban ayında genel sınav yapılırdı. Genel sınavda başarılı olan öğrencilere bir miktar para mükâfatı verilirdi.

Mısır Mektebi Tıbbiyesi'nde okutulacak dersler şu şekilde belirlenmiştir:

Birinci ve ikinci sene okutulacak dersler

- İlm-i kimya (Kimya İlmî)
- Hikmet-i tabîye (Fizik İlmî)
- Mevâîdselâse (Tabiat İlmî)

Üçüncü sene okutulacak dersler

- İlm-i teşrih (Otopsi)
- İlm-i hayat (Hayat İlmî)
- Cerrahlık
- Usûl-u ameliyât-ı cerrâhiye (Cerrahi Ameliyat Yöntemleri)

Dördüncü sene okutulacak dersler

- Fenn-i cerrâhi (Cerrahi İlmî)
- İlm-i emrâz-ı umûmiye (Genel Hastalıklar İlmî)
- İlm-i sıhhâtiye (Sağlık İlmî)
- Müfredât-ı tıbbiye (Tıp Müfredatı)

Beşinci sene okutulacak dersler:

- İlm-i emrâz dâhiliye (Dış Hastalıklar İlmî)
- Hâriciyenin kısm-ı evveli (İç Hastalıkların İlk Kısmı)
- İlm-i edeviye (İlaçların İlmî)
- İlm-i tertib

Altıncı sene okutulacak dersler

- Tabâbât-ı ameliye (Ameliyat Doktorluğu)
- Emrâz-ı cerrahiye (Hastalık Cerrahisi)
- İlm-i emrâz dâhiliyenin kısm-ı sâniyesi (İç Hastalıkları İlminin İkinci Kısmı)
- Tıp Kanunu
- Fenn-i kibâle (Ebelik İlmî)

Osmanlı Devleti'nde tabâbet, kişisel merak doğrultusunda okuma ve inceleme yapmak suretiyle sürdürülmüştü. Devlet kurulduktan sonra tıp ilmini bu durumdan kurtaracak önemli çalışmalar yapılmaya başlanmıştır (Şevki, 1991). Osmanlı Devleti'nde hekimlik işleri 19. Yüzyıla kadar pek çok düzeltmeye uğramıştır. Tıbhâne adında bir kurum açılarak burada tıp biliminin talimi yapılmak istenmişti. Tıbhâne, ordu için cerrah yetiştirmek amacıyla açılmıştı (Uludağ, 2010).

Savaşlarda görülen kayıpların düşman ateşinden ziyade hastalık etkisiyle arttığı düşünülünce hekim ve cerrah yetiştirmek üzere 9 Ocak 1832 tarihinde Cerrahhâne açılmıştır. Bu mektepte teşrih, cerrahlık ve aletleri, tıp müfredâtı, asker hekimliği, cerrahlık kimyası derslerinin yanı sıra imlâ, nahiv akâid dersleri okutulmuştur. 1855 yılında öğrenci sayısı 105 idi (Uludağ, 2010). Tıbhâne’de eğitim gündüzlü; Cerrahhâne’de ise geceli ve yatılı olarak yapılmıştır. Bu durum Tıbhâne’nin verimsiz olmasına sebep olmuş ve bu sebeple Hekimbaşı Abdullah Efendi’nin isteği üzerine Tıbhane-i Amire ve Cerrahhane-i Mamure 1836 yılında birleştirilerek Mekteb-i Tıbbiye ismini almıştır (Ergin, 1977). Tanzimat Fermanı’nın ilan edildiği dönemde tıp eğitimi konusunda da yenileşme çalışmaları başlatılmıştı. 1838 yılında Galatasaray’daki binaya taşınarak Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şâhâne ismi ile anılmıştı (Ülman, 2007).

Mehmed Ali Paşa’nın Mısır’da uyandırmış olduğu Batılı tarzda eğitim ve kurumları İstanbul’da da etkisini göstermişti. 1846 yılında İstanbul’a gelerek Sultan Abdülmecid ile görüşmüş ve köylerden başlayarak kasabalara kadar mektep açılması noktasında nasihatlerde bulunmuştur. Bu tavsiyelerinin etkileri o tarihten sonra mekteplerde ıslahat yapılması, rüşdiyelerin açılması, Darümuallimin ve Darülmaarif’in açılmasından anlayabiliriz (Ergin, 1977).

Mekteb-i Tıbbiye’de 1847- 1848 eğitim öğretim döneminde bir yıl başlangıç sınıfı, dört yıl idadi dönemi, altı yıl tıp ve cerrahi dönem ve iki yıl eczacılık dersleri verilecek şekilde planlanmıştı. Altı yıllık tıp öğretiminin programı şu şekilde belirlenmişti: (Sarı, 2007).

Birinci sene:

- Anorganik kimya (Kimya-yı gayr-i uzvi)
- Fizik (Hikmet-i tabiiye)
- Jeoloji ve mineroloji (ilm-i arz ve ilm-i maadin)
- Din kuralları (akaid-i diniye)
- Fransızca

İkinci sene:

- Botanik (nebatat)
- Biyokimya (kimya-yı uzvi)
- Farmasötik teknoloji (fenn-i ispençiyari)
- Disseksiyon (fenn-i teşrih)
- Din kuralları
- Fransızca

Üçüncü sene:

- Disseksiyon (fenn-i teşrih)
- Kimya analizleri (tahlilat-ı kimyeviye)
- Zooloji (İlm-i hayvanat)
- Din kuralları
- Fransızca

Dördüncü sene:

- Koruyucu hekimlik (hıfz-ı sıhhat)
- Klinik farmakoloji (fenn-i tedavi ve müfredat-ı tıb)
- Cerrahi teknikleri (ameliyat-ı cerrahiye)
- Histoloji (ilm-i ensac)
- Genel patoloji (emraz-ı umumiye)
- Din kuralları
- Fransızca

Beşinci ve Altıncı sene:

- Dahili hastalıklar (emraz-ı dahiliye)
- Cerrahi hastalıklar (emraz-ı hariciye)
- Doğurtma yöntemleri ve doğum kliniği (fenn-i kibale ve seririyat-ı viladiye)
- Patalojik Anatomi (teşrih-i marazi)
- Çocuk hastalıkları (emraz-ı eftal)
- Kulak hastalıkları ve kliniği(emraz ve seririyat-ı uzniye)
- Nörolojik hastalıklar (emraz-ı asabiye)
- Bakteriyoloji
- Adli tıp (tıbb-ı kanuni)
- Kuduz hastalığı (darü'kelb)
- Göz hastalıkları ve kliniği (emraz ve seririyat-ı ayniye)
- Dahiliye kliniği (seririyat-ı dahiliye)
- Cerrahi kliniği (seririyat-ı hariciye)
- Dahili hastalıklar kliniği (seririyat-ı mütenevvia-i dahiliyye)
- Kadın hastalıkları kliniği (seririyat-ı mütenevvia-i nisaiye)
- Göz hastalıkları kliniği (seririyat-ı mütenevvia-i ayniye)
- Deri hastalıkları ve frengi kliniği (seririyat-ı cildiye ve efrenkiye)

Mısır Mekteb-i Tıbbiyesi başlıklı yazıda aktarılan ders programı ile Mekteb-i Tıbbiye'nin ders programları karşılaştırıldığında Hikmeti tabiiye (fizik ilmi), ilm-i hayvanat, ilm-i nebatat, ilm-i teşrih, cerrahi ameliyat yöntemleri, genel patoloji, fenn-i kibale (ebelik ilmi) gibi benzer derslerin olduğu görülmektedir.

Özellikle Mehmed Ali Paşa'nın tıp biliminin neşredilmesi ve yayılması hususunda göstermiş olduğu çaba ile eczacı mektebi, ebe mektebi ve baytar mektebi olmak üzere üç kısımdan oluşan bir tıp mektebi açtığını görmekteyiz. Mısır'da tüm kadınların okuma ve yazma bilmedikleri için öncelikli olarak Arap dili üzerine okuma ve yazma öğretilmiş sonra Paris Kibale Mektebi'nde (Ebelik Okulu) sürdürülen metod üzerine gerekli ilimler öğretilmişti. Ebe okulu açılışında kamuoyunun rağbeti olmadığı için öğrenci bulmakta güçlük çekilmiş ve okulda ilk olarak Habeşi cariyelere öğretim yapılmıştı. Sonra adım adım ahali kızları ilgi göstermişti.

İstanbul'daki tıbbhanede cerrahi dersi sırasında ebelik eğitimi verilmekteyken hekimbaşının 1842'de vermiş olduğu raporun kabulü ile derslerin gösterilmesine başlanmıştı. Aynı yıl ebelik uygulaması dersleri Mekteb-i Tıbbiye programına alınmıştı. 1847- 1848 eğitim öğretim yılında beşinci ve altıncı senenin ders programında doğurtma yöntemleri ve doğum kliniği (fenn-i kibale ve seririyat-ı viladiye) dersinin olduğu görülmektedir (Sarı, 2007).

Mısır'da otopsi meselesi için ulemaya müracaat edilmiş fakat ulema bu konuya itiraz etmişti. Tıp biliminin gerekli olduğu ispat edildikten sonra tam bir serbestlik ile ölüye otopsi uygulanmıştı. İstanbul'da da aynı şekilde teşrih dersinin kadavra üzerinde öğretilmesine müsaade edilmemiş; anatomi dersleri modeller üzerinden öğretilmişti (Ergin, 1977; Ülman, 2007).

Mısır Mektebi Tıbbiyesi adlı yazı içerisinde bahsi geçen konulardan birisi de Mısır'da kütüphane açılmasıdır. Mehmet Ali Paşa, 8.000 ciltlik bir kütüphane kurduğunu. Mısır hükümeti bir Alman oryantalist Kahire'ye getirerek bu kütüphanenin 9 ciltlik fihristini yaptırmıştı (Ergin, 1977).

“Memâlik-i Osmâniye'de Arapların ve İrâniyânın teşkil ettikleri kütüphaneler cesâmetinde kütüphane yok ise de bin yedi yüz on dokuz senesinde Sultan Ahmet Han-ı sâlistesîs edip muahharen ahlâf-ı kirâmî tarafından tevsî' olunan kütüphane lâ-akal otuz bin cilt kitabı şâmildir. Bundan mâ-adâ dersaadette birçok medâris ile Sultan Mehmet ve Sultan Selim ve Sultan Bayezid ve Sultan Osman ve Sultan Abdülhamid ve Valide Sultan ve Köprülü ve İbrahim Paşa Kütüphaneleri gibi on beş bâb-ı

kütüphane olub bunların her birinde iki üç bin cilt kitap vardır.” (Seyid Ali Emin, 1867, s.29).

Anlaşılacağı üzere Osmanlı Devleti’nde Arapların açmış olduğu büyüklükte bir kütüphane açılmamıştı. İstanbul kütüphanelerinin fihristlerinin yapılmaya başlaması da 1860’lı yıllarda başlanmıştı. Mısır’daki fihristlerin düzeni ile Osmanlıların fihrist düzeni de birbirinden farklılık arz etmektedir. Mısırlıların düzeni şu şekildedir; Arapça, Farsça ve Türkçe eserler ayrı ayrı ciltlenmişti. Osmanlılarda ise bütün kitaplar bir araya getirilerek umumî bir fihrist düzenlenmemişti.

Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye’nin önemli faaliyetlerinden birisi de kendi bünyesi içinde bir kütüphane ve kıraathane açmış olmasıdır. İlk dernek kütüphanesi olarak ifade edilebilecek bu kütüphane, modern kütüphanelerin temelini atan bir girişimdir (Cunbur, 1967). Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye nizamnamesinin on beşinci maddesinde cemiyetin idaresi için on beş kişilik komisyonun içerisinde bir adet hafız-ı kütüb bulunmaktadır. Ayrıca “*Cemiyet Kütüphanesi Nizamnamesidir*” başlıklı tüzüğün üçüncü maddesinde hafız-ı kütübün görevleri açıklanmıştı. Kütüphanecinin üç adet defter tutacağı belirtilmişti. Birinci defterde, ... “*kitabların tarih-i tedarikleri tertibiyle isim ve bahaları veyahudihdaider zevatin isimleri...*” denilmektedir. Kitapların tedarik edildiği tarihe göre isimleri ve fiyatları yazılacak veyahud bağışlayan kişilerin isimleri yazılacaktı. İkinci defterde, “ ... *hurûf-ı hece tertibi üzere kütüb-i mezkûre veya müelliflerinin esâmisi yazılacak...*”denilmektedir. Yani alfabetik sıraya uygun olacak şekilde kitaplar ve müelliflerinin isimleri yazılacaktı. Üçüncü defterde ise “... *her fenne müteallik kütübbaskaca bir cedvel-i mahsûsa kaydolunacaktır...*” Anlaşılacağı üzere her kitap kendi alanına göre kayıt yapılacaktı. Cemiyet, ekonomik sıkıntılar ve 1865 yılında baş gösteren büyük kolera salgını sebebiyle kapatılınca kütüphane ve kıraathane de dağılmıştı.

6.Bölüm

KAYNAKÇA

- Akçuraoğlu, Y. (1932). Tarih Yazmak ve Tarih Okutmak Usullerine Dair. *I. Türk Tarih Kongresi*. Ankara.
- Akdağ, M. (1979). *Türkiye'nin İktisadî ve İctimaî Tarihi* (Cilt 1). Ankara: Tekin Yayınevi.
- Akgün, M. (1995). "Cemiyet-i İlmiyye-i Osmaniyeye ve Mecmua-i Fünun'un Felsefi Açından Taşıdığı Önem". *Felsefe Dünyası* (15), s. 52-72.
- Akün, Ö.F. (1998). Hayrullah Efendi 1818-1866, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C.17 s.67-75.
- Akyıldız, A. (1992). *Osmanlı Merkez Bürokrasisinde Reform: 1836-1856*.(Doktora Tezi). Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırma Enstitüsü, İstanbul.
- Akyıldız, A. (2003). Maârif-i Umûmiyye Nezâreti. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 27, s. 273-274.
- Akyıldız, A. (2019). Mekteb-i Mülkiyye. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (Gözden geçirilmiş 3. basım), s. 238-240.
- Akyüz, Y. (1991). "Tanzimat Döneminde Ailenin Eğitim Görüşlerine İlişkin Yeni Görüşler"., *Türk Aile Ansiklopedisi*, Ankara.
- Akyüz, Y. (1994). İlköğretimin Yenileşme Tarihinde Bir Adım: Nisan 1847 Tâlimatı. *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi* , C.5, S.5, ss.1-47.
- Akyüz, Y. (2002). Türkiye'de Çağdaş Anlamda Öğretmenlik Mesleğinin Doğuşu. *Türkler*, 15, s. 15-25.
- Akyüz, Y. (2019). *Türk Eğitim Tarihi*. Ankara: İletişim Yayınları.
- Alan, G. (2002). *Merzifon Amerikan Koleji ve Anadolu'daki Etkileri*. [Yayınlanmış Doktora Tezi]. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erciyes.
- Alper, F. (1981). *Münif Paşa'nın Mecmûa-i Fünûn'da Neşredilen Yazıları*. [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Aşık, K. (2022). *II. Meşrutiyet Dönemi İbtidai Mekteplerinde Okutulan Bir Tarih Ders Kitabı Örneği (Çocuklara Tarih-i Osmani)*. [Yüksek Lisans Tezi]. Bursa Uludağ Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Bursa.

Atılgan, E. (1998). *Tanzimattan Sonra Kurulan İlmî Cemiyetler: 1839-1876 Arası Toplumsal Beş Cemiyet*. [Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi]. Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.

Ayan, T. (2005). Osmanlılarda Habname Tarzı, Basılmış İlk Masonik Eser (1872) ve Edhem Pertev Paşa.

Balcı, S. (2007). *Osmanlı Devleti'nde Tercümanlık ve Babıali Tercüme Odası*. [Yayınlanmış Doktora Tezi]. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Batır, B. (2004). Türk Eğitim Reformunda Bir İsim: Mehmed Tahir Münif Paşa. *Hasan Ali Yücel Eğitim Fakültesi Dergisi* (S.2), 11-24.

Baymur, F. (1954). *Tarih Öğretimi*. İstanbul: İnkılâp Kitabevi.

Becerikli, S. (2019). *Öğretmen yetiştirmede İstanbul Yüksek Öğretmen Okulu modeli (1924-1978)*. [Yayınlanmış Doktora Tezi]. Bursa Uludağ Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Bursa.

Becerikli, S., (2020). Türkiye’de Ortaokul Öğretmeni Yetiştiren Orta Öğretmen Okullarının Kısa Tarihçesi-(1923-1946). *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, s.368-391.

Berkes, N. (2017). *Türkiye’de Çağdaşlaşma*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Beydilli, K. (2003). "Mahmud II". *TDV İslâm Ansiklopedisi*, s. 352-357.

Budak, A. (2002). *Batılılaşma Sürecinde Çok Yönlü Bir Osmanlı Aydını: Münif Paşa*. (Yayınlanmış Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Budak, A. (2011). *Mecmûa-i Fünûn, Bilge Kültür Sanat*.

Cunbur, M. (1967). "İlk Dernek Kütüphanemiz". *Türk Kütüphaneciler Derrneği Bülteni*, C. XVI, S.1, s. 2-9.

Çiftçi, C. (2010). Bâb-ı Âli'nin Avrupa'ya Çevrilmiş İki Gözü: Eflak ve Boğdan'da Fenerli Voyvodalar(1711-1821). *Uluslararası İlişkiler*, 7 (26), 27-48.

Çiydem, E. (2017). *Toplumsal modernleşme projesi olarak Tanzimat Dönemi (Eğitim ıslahatı bağlamında) (1839-1876)*. [Yayınlanmış Doktora Tezi]. Atatürk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Erzurum.

Demir, K. (2016). Osmanlı’da Dergiciliğin Doğuşu ve Gelişimi (1849-1923). *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* (9), s. 71-112.

Demirel, F. (2012). Osmanlı Eğitim Sisteminin Modernleşmesi Sürecinde Hiyerarşi. *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 25 (2), 507-530.

Demirel, F. (2013a). *Osmanlı da Sağır Dilsiz ve Âmaların Eğitimim Dilsiz ve Âmâ Mektebi*. İstanbul: Ideal Kitap.

Demirel, F.(2013b). Osmanlı Modern Eğitim Kurumlarında İşlenen Suçlar. *History Studies*, 101-112.

Demirel, M. (2002). "Türk Eğitiminin Modernleşmesinde Rüşdiye Mektepleri". *Türkler*, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, C. XV, s. 44-60.

Demirel, M., & Doğanay Kaya, F. (2011). Osmnalı'da Ziraat Eğitimi: Halkalı Ziraat Mektebi. *Uludağ Üniversitesi Fen- Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* (21), 183-199.

Doğan, İ. (2006). "Münif Mehmed Paşa". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 32, s. 9-12.

Doğanay Kaya, F. (2011). Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Rüşdiye Mektepleri . *Doktora Tezi*.

Duman, T. (2001). Mesleki ve Teknik Eğitimin Gelişimi. *Türkler*, 15, s. 61-71.

Engin, V. (2016). *Mekteb-i Sultani*. İstanbul: Yeditepe Yayınları.

Erdem, Y. T. (2007). II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Kızların Eğitimi. *Doktora Tezi* .

Ergin, O. (1977). *Türk Maarif Tarihi*, Cilt 1-2. İstanbul: Eser Matbaası.

Ergin, O. (1977). *Türk Maarif Tarihi*, Cilt3-4. İstanbul: Eser Matbaası.

Erginöz, G. Ş. (2008). Aylık Türkçe Bilim Dergisi Mecmûa-i Fünûn. *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, 10 (1), s. 186-192.

Gelişli, Y. (2002). "Osmanlı İlköğretim Kurumlarından Sıbyan Mektepleri(Kuruluşu, Gelişimi ve Dönüşümü)". *Türkler*, 15, 35-43.

Gümüşsoy, E. (2007). Tanzimatt'tan Sonra Halk Eğitimi İçin Kurulan İki Cemiyet: Cemiyet- İlmiyye-i Osmaniye ve Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* , 173-192.

Hanioğlu, M. Ş. (1993). Cemiyet. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 7.

İhsanoğlu, E. (1990). Darülfünun Tarihçesine Giriş: İlk İki Teşebbüs. *Belleten* , s. 699-738.

İhsanoğlu, E. (1994). *Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye'nin Kuruluş ve Faaliyetleri X. Türk Tarih Kongresi'nden Ayırbaşım*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

İhsanoğlu, E. (1993). Dârülfünûn, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C.8, s.521-525.

İhsanoğlu, E. (1987). Osmanlı İlmî ve Meslekî Cemiyetleri . 1. *Millî Türk Bilim Tarihi Sempozyumu* (s. 221-245). İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi.

İsfendiyaroğlu, F. (1952). *Galatasaray Tarihi* (Cilt I). İstanbul: Doğan Kardeş Yayınları A.S. Basımevi.

- İsimsiz. (1864) Daire-i Maarif-i Umumiye. *Mecmûa-i Fünun* (24), 495-499.
- İsimsiz. (1864). Cemiyet Merkezinde Kiraathane Küşadı. *Mecmûa-i Fünun*, 2(22), s.423-427.
- İsimsiz. (1866). Mısır Etibbasından Hasan mahmud Efendi'nin "Mısır Mektebi Tıbbiyesi Unvaniyle Fransızca Olarak Yazmış Olduğu Bir Risalenin Tercümesidir. (1866). *Mecmûa-i Fünun* (40), 271-277.
- İsimsiz. (1866). Mısır Mektebi Tıbbiyesi. *Mecmûa- Fünûn* (41), 293-299.
- İsmail, E. (1973). Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye'nin Faaliye ve Tesirleri. *VII. Türk Tarih Kongresi (25-29 Eylül 1970)'ne Sunulan Bildiriler, II*, s. 689-692.
- Işıl, Y. (1986). *Bir Aydınlanma Hareketi Olarak Mecmûa-i Fünûn*. [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Karaçavuş, A. (2006). *Tanzimat Dönemi Osmanlı Bilim Cemiyetleri*. [Yayınlanmış Doktora Tezi]. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Koçer, H. A. (1991). *Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi (1773-1923)*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Kodaman, B. (1991). *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*. Ankara: 1991.
- Kostaki Entoplus. (1867). Fezail-i Beytiye, *Mecmûa-i Fünûn* (45), 51-57.
- Kutluoğlu, M. H. (2002). Kavalalı Mehmed Ali Paşa. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 25, s. 62-65.
- Lewis, B. (2021). *Modern Türkiye'nin Doğuşu*. Ankara: Arkadaş Yayınevi.
- Macid Bey. (1866). Luzûm-ı Say' ve Amel, *Mecmûa-i Fünun* (39), 201-206.
- Mahmud Cevad İbn'üş Şeyh Nâfi. (2002). *Maârif-i Umûmiye Nezâreti Tarihçe-i Teşkilat ve İcrââtı*. Yayına Hazırlayanlar: M. Ergün, T. Duman, S. Arıbaş, H. H. Dilaver, Ankara.
- Meriç, C. (2017). *Bu Ülke*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Merriam, S. B. (2018). *Nitel Araştırma Desen ve Uygulama İçin Bir Rehber*. (P. D. Turan, Çev.) Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Mecmûa-i Fünûn. (1862). Cemiyet Nizamnamesi. (1), s. 2-18.
- Münif Efendi, (1862). "Cemiyet-i İlmiye-yi Osmaniye Nizamnamesi". *Mecmûa-i Fünûn, I* (1), s. 2-10.
- Münif Efendi. (1863). Darülfünûn Dersleri. *Mecmûa-i Fünûn* (8), 330-333.
- Münif Efendi. (1864). Tarih-i Devleti Osmaniye, *Mecmûa-i Fünun* (28), 157-158.
- Münif Efendi, (1883). Hikâyat, *Mecmûa-i Fünun*, (48) s.31-40.

- Nurdoğan, A. M. (2016). *Modernleşme Döneminde Osmanlı'da İlköğretim*. İstanbul: Çamlıca.
- Nurdoğan, A. M. (2005). *Osmanlı Modernleşme Sürecinde İlköğretim(1869-1922)*. [Basılmamış Doktora Tezi]. Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.
- Okay, M. O. (1994). Edhem Pertev Paşa(1824-1873). *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 10, s. 420-421.
- Ortaylı, İ. (2019). *İmparatorluğun En uzun Yüzyılı* . İstanbul: Kronik Kitap.
- Osman Şevki. (1991). *Beşbuçuk Asırlık Türk Tabâbeti Tarihi*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Osman Şevki Uludağ. (2010). *Osmanlılar Devrinde Türk Hekimliği*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Özaydın, Z. (1990). *Tanzimat Devri Hekimi Hayrullah Efendi'nin Hayatı ve Eserleri*. [Doktora Tezi]. İstanbul Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Pakalın, M. Z. (1983). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü* . İstanbul : Milli Eğitim Basımevi.
- Sağlam, E. (2004). *Mecmûa-ı Fünûn Dergisi (İnceleme, Tahlilî Fihrist ve Seçilmiş Metinler)*. [Yüksek Lisans Tezi]. Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon.
- Sakaoğlu, N. (2018). *Türkiye Eğitim Tarihi 11-20. Yüzyıllar*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Sarı, N. (2007). Mekteb-i Tıbbiye (1827-1909). *Tıbhane-i Amire'den İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesine 1827- 1967* (s. 7-28).
- Sarı, H. (2018). Kemalpaşazâde'nin "fî'l- Hassi ala's- Sa'yi ve'l- Men'i ani'l – Betâle" Adlı Risalesi Çerçevesinde İslam Emek Tasavvuru Üzerine Bir Deneme. *İş Ahlakı Dergisi*, 11 (2), 378-390.
- Semiz, A. (2008). *Türk Ortaöğretim Sisteminde Galatasaray Lisesi (Mekteb-i Sultani) : Yeri ve Tarihsel Gelişimi*. [Yüksek Lisans Tezi]. Yeditepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Seyid Ali Emin. (1867). İslam Kütüphaneleri, *Mecmûa-i Fünûn*, 4, 25-29.
- Somel, S. A. (2019). *Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi(1839-1908) İslaâmlaşma, Otokrasi ve Disiplin*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Sungu, İ. (1943). Galatasaray Lisesinin Kuruluşu. *Bellekten*, XII (28), s. 315-347.
- Şahin, A. A. (2018). *Osmanlı Devleti'nde Rüşdiye Mektepleri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Şenel, C. (2011). Tanzimat'tan Günümüze Felsefe Dergileri: Açıklamalı ve Seçme Bir Bibliyografya. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 9 (17), 433-488.

Şişman, A. (1996). Galatasaray Mekteb-i Sultanîsi. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 13, s. 323-326.

Tanör, B. (2017). *Osmanlı- Türk Anayasal Gelişmeleri*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Tanpınar, A. H. (2006). *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi* . İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Topçu, F. (2007). *Türk eğitim sisteminin tarihsel gelişimi ile yabancı okullarının bu sistem üzerine etkileri*. [Yüksek Lisans Tezi]. Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Toprak, Z. (1984). "*Fikir Dergiciliğinin Yüz Yılı*," içinde: *Türkiye'de Dergiler Ansiklopediler(1849-1983)*. İstanbul: Gelişim Yayınları.

Türk, İ. C. (2006). *Osmanlı Devlet'inde Tarih Eğitimi(1839-1922)*. (Doktora Tezi) Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.

Uçman, A. (1995). Encümen-i Dâniş. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 11, s. 176-178.

Uçman, A. (2003). "Mecmûa-i Fünûn". *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 28, s. 270-271.

Ülman, Y. I. (2007). "Türkiye'de 19. ve 20. Yüzyıllarda Tıp Tarihinin Ana Hatları". *İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi 40. Yılda 40 Kitap Serisi* , s. 175-186.

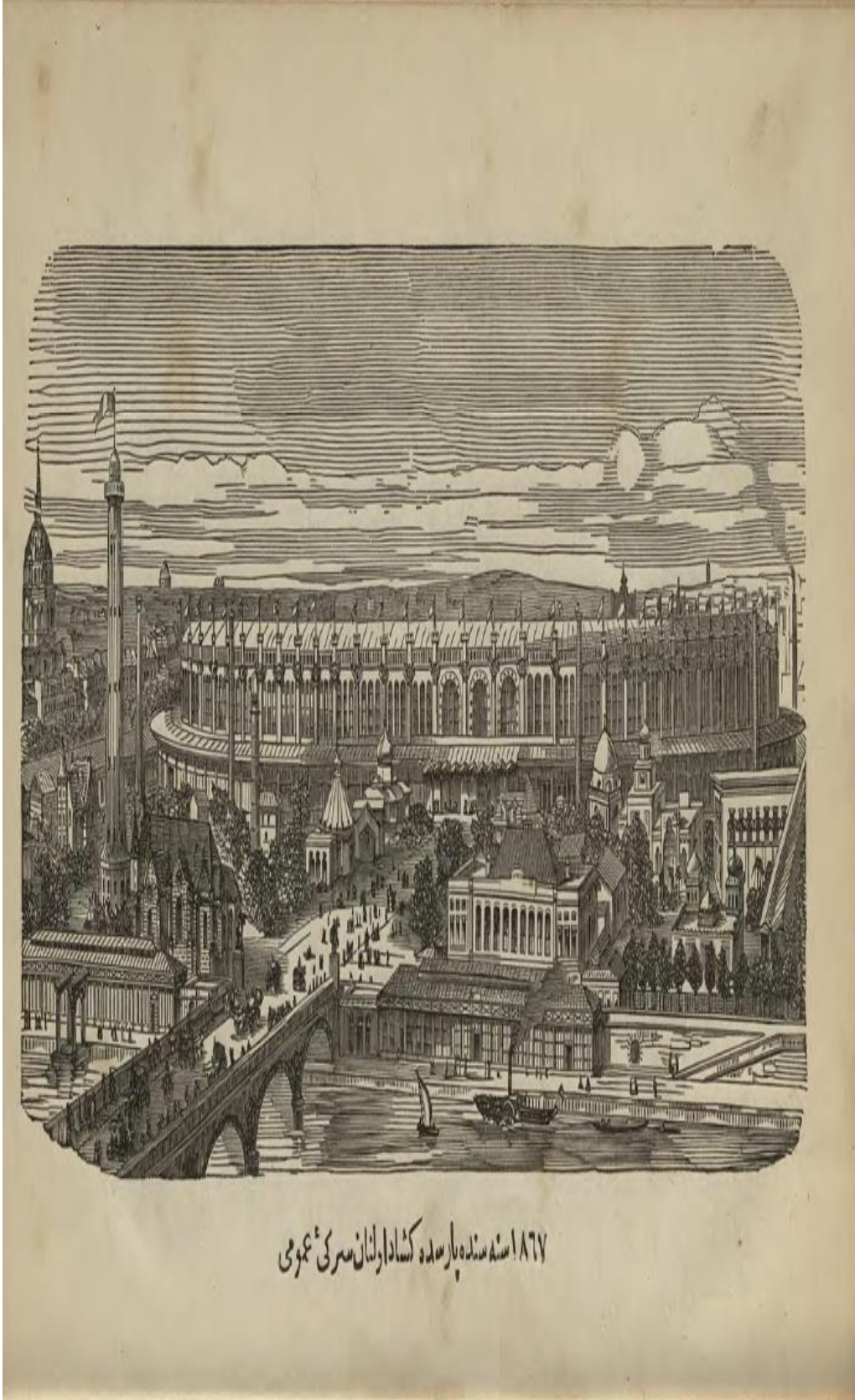
Ünver, A. S. (1931). *Tabip Hayrullah Efendi ve Mekalâtı Tıbbiye 1820- 1869*. İstanbul : Kader Matbaası.

Yanar, İ. (1996). *Tanzimat Dönemi Eğitim Sistemi ve Yeniden Yapılanma Çabaları* , [Yüksek Lisans Tezi]. İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya.

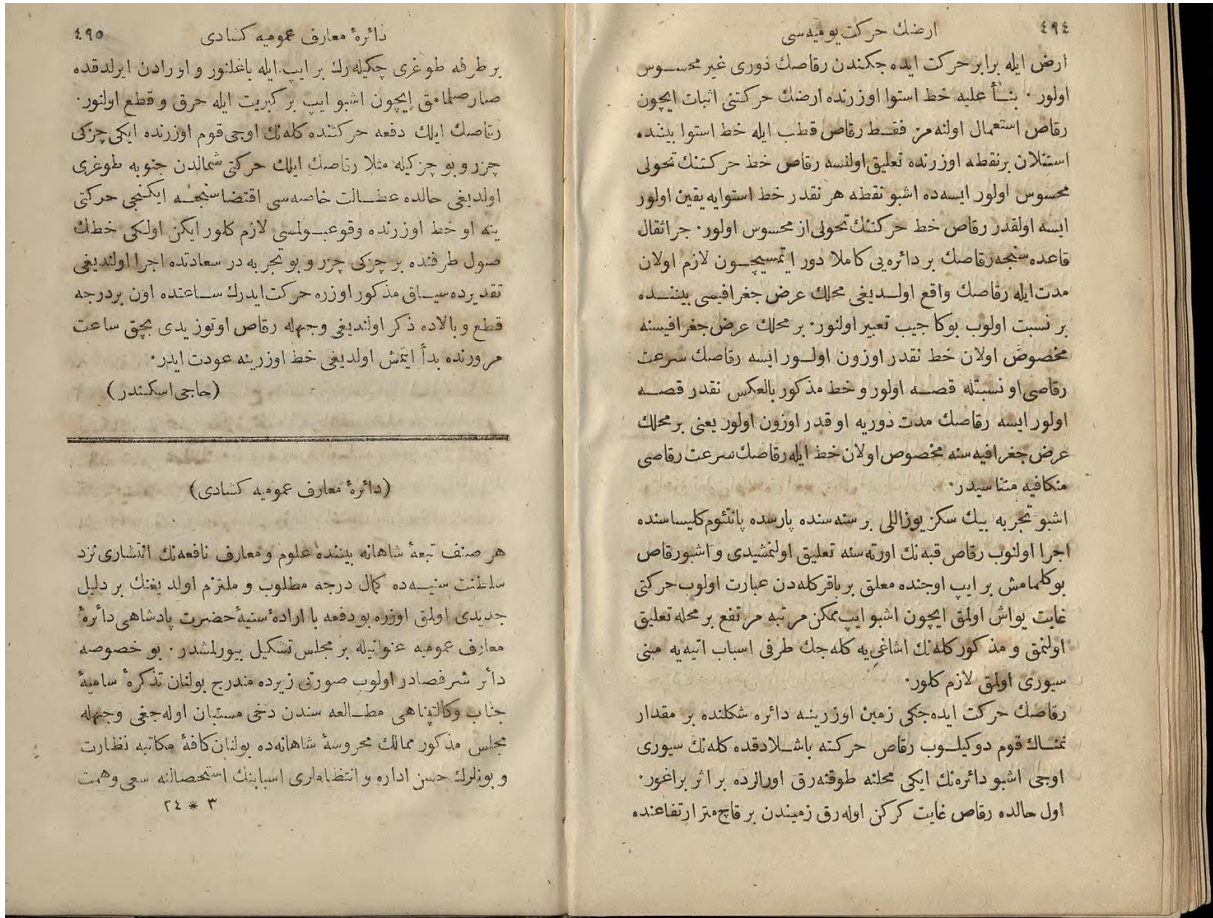
Yıldırım, M. A. (2010). *Tanzimat Döneminde Meslek Okulları*, [Yayımlanmamış Doktora Tezi].Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

EKLER

Ek 1: Dergiden bir sayfa: 1867 senesinde Paris'te küşad olunan sergi-i umûmî.

Ek 2: Eğitim İle İlgili Yazılardan Bir Sayfa: Daire-i Maârif-i Umumiye Küşadı.

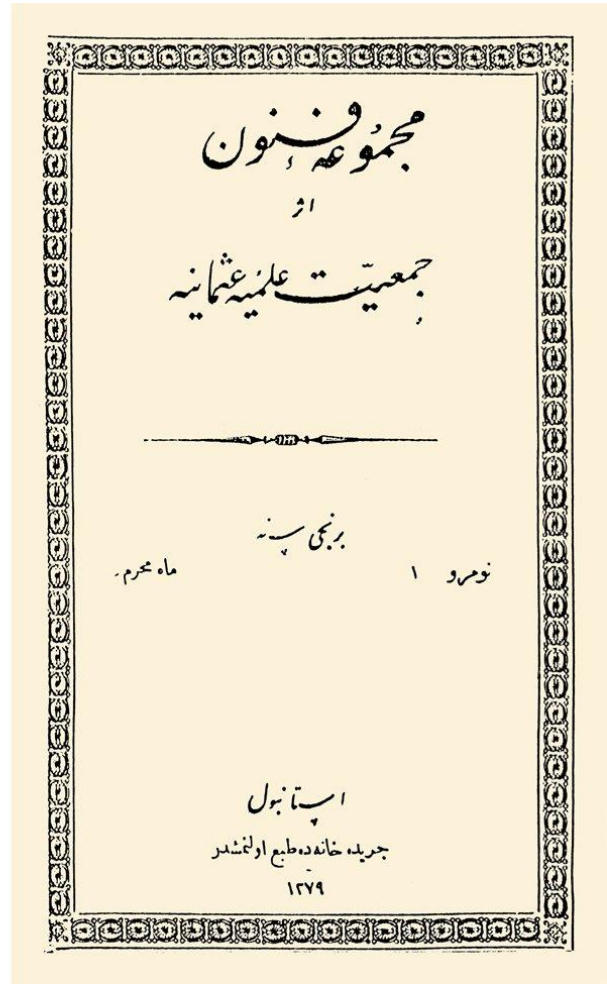
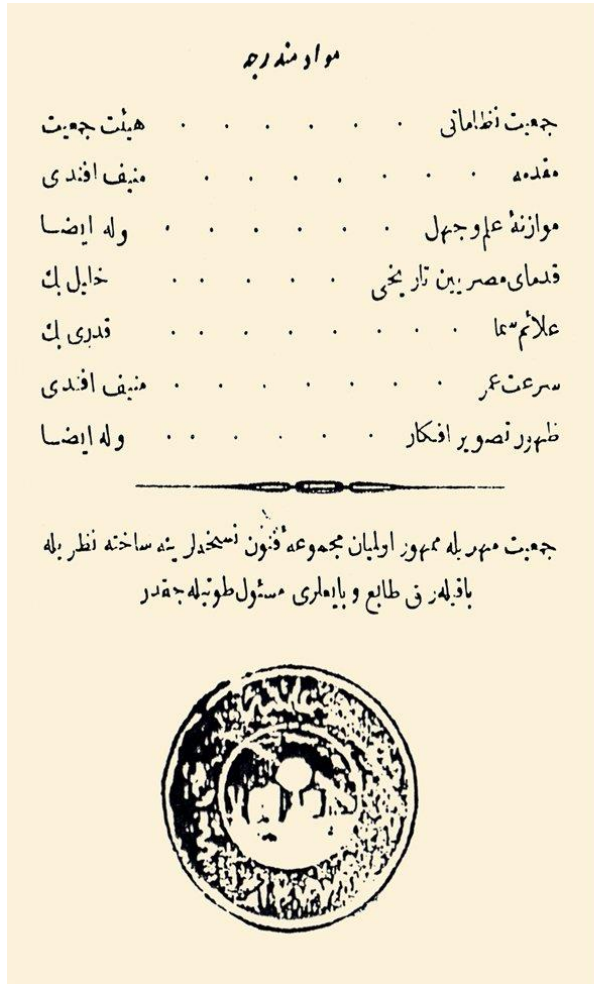

495
دائرة معارف عموميه كئسادى
بر طرفه طوغرى جكيله رك بر ايب ايله باغلانور و اورادن ايرلدقده صار صلماتق ايجون اشبو ايب بر كبريت ايله حرق و قطع اولنور. رفاصك ايلك دفعه حركنده كله نك اوچي قوم اوزرنده ايكى چركى چرر و بو چركيه مثلا رفاصك ايلك حركتى شمالدن جنوبه طوغرى اولد يني حالده عضلات خاصه سى اقتضا سنجه ايكى حركتى يه او خط اوزرنده وقوعه ولسي لازم كلور ايكى اوليكى خطك صول طرفنده بر چركى چرر و بو تجربه در سعادتده اجرا اولد يني تقد رده سياق مذكور اوزره حركت ايدرك ساعته اون بدرجه قطع و بالاده ذكر اولد يني وجهله رفاص اوتوز يدى ايجق ساعت هر ورنده بدأ ايتش اولد يني خط اوزر يينه عودت ايدر.
(حاجى اسكندر)

(دائرة معارف عموميه كئسادى)

هر صنف تبعه شاهانه بئنده علوم و معارف نافع نك انشاري نزد سلطنت سنيده كال درجه مطلوب و ملترم اولد بئنگ بر دليل جديدي اوليق اوزره بود دفعه با اراده سنيده حضرت پادشاهى دائره معارف عموميه عنوانيله بر مجلس تشكيل يورلشدر. بو خصوصه دائر شرف صادر اولوب صورتى زيرده مندرج بولنان نذكره ساهيه جناب وكالت باهي مطالعه سندن دخی مستبان اوله جيني وجهله مجلس مذكور ممالك محروسه شاهانه ده بولنان كافه مكاتبه نظارت و بولنرك حسن اداره و انتظام لرى اسباب نك استحصانته سنى و همت
۲۴ * ۳

Ek 3: Mecmûa-i Fünûn'un ilk sayısının kapağı ve cemiyetin mührü.

ÖZGEÇMİŞ

Doğum Yeri ve Yılı:			
Öğrenim Gördüğü Kurumlar:	Başlama Yılı:	Bitirme Yılı:	Kurum Adı
Lise:	2010	2014	Nilüfer Anadolu İmam Hatip Lisesi
Üniversite:	2014	2019	Bursa Uludağ Üniversitesi
Bildiği Yabancı Diller ve Düzeyleri:	İngilizce	Orta	
Çalıştığı Kurumlar:	Başlama ve Ayrılma Tarihleri:	Kurum Adı:	
	04.10.2019-16.10.2019	Turhan Tayan Anadolu Lisesi(Tarih Öğretmeni)	
	15.09.2021-17.06.2022	Osman Şevki Uludağ Anadolu Lisesi(Tarih Öğretmeni)	
	12.09.2022-	Atatürk Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi(Tarih Öğretmeni)	